

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

**Kisebbségkép
a tömegtájékoztatásban**

Regio Könyvek 11.

Kisebbségi Könyvtár 2. ISSN 1217-4076

Szerkesztő:

CSURDI SÁNDOR

Lektorálta:

EGYED ALBERT

Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban

A Kisebbségkép a tömegkommunikációban címmel
1991. december 13–14-én megrendezett
konferencia anyagai

REGIO
BUDAPEST 1993

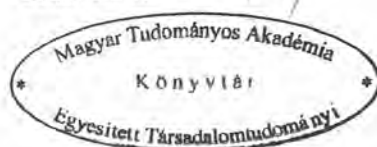
A konferenciát a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal,
valamint

a Magyar Újságírók Országos Szövetsége rendezte

A könyv a Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítvány
támogatásával jelent meg

Leltári szám:

2064

Helyszám:

57.584

ISBN 963 7665 04 8

ISSN 0866-1251

Regis. Könyvtár

MANHERZ KÁROLY

Szakszerű sajtó — reális kisebbségkép

Hölgyeim és uraim, tisztelt vendégek! Engedjék meg, hogy a kormányzat nevében szeretettel és tisztelettel köszöntsem a mai konferencia valamennyi résztvevőjét.

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm az itt megjelent országgyűlési képviselőket; köszöntöm a kormányzati szervek megjelent képviselőit; köszöntöm a Kisebbségi Szakértői Tanácsból a mai konferenciára eljött képviselőket; a kisebbségi szervezetek képviselőit; a hazai magyar és nemzetiségi sajtó, tömegkommunikáció valamennyi képviselőjét és a diplomáciai testületek itt megjelent tagjait; ugyancsak külön szeretettel köszöntöm a nemzetközi sajtó néhány megjelent képviselőjét, akik megtisztelték a konferenciánkat.

Úgy gondolom, ma olyan szakértői tanácskozássra kerül sor, amelyből minél többre lenne szükség a következő időszakban, és az elmúlt időszakban is többre lett volna szükség. Engedjenek meg egy személyes megjegyzést. Mint egyetemi oktató sokszor érzem, mennyire fontos a magyarországi közvéleményben, közgondolkodásban olyan befogadó helyzetet, hangulatot teremteni, amely képes elfogadni a szakértői véleményt, s ily módon támogatja azokat a törekvéseket, hogy régóta tisztázatlan alapkérdésekben közelebb jussunk a mindenki számára elfogadható megoldáshoz.

Köztudott — és ebben a magyar tömegkommunikáció sokat tett —, hogy készül a kisebbségi törvény, és az elmúlt hat hónapban sok objektív, pozitív, széles körű tájékoztatást kaptunk a törvényről. Igen fontos, hogy azok a közösségek, amelyeknek ezzel a törvénnyel — amikor a törvény elfogadásra kerül — élniük kell, azok a közösségek, amelyeknek ezt a törvényt a napi gyakorlatba át kell ültetniük, valóban tudják, valójában milyen jogokat, milyen köteleességeket, milyen lehetőségeket tartalmaz majd ez a törvény.

Azt hiszem, hogy napjainkban, amikor nagybetűvel kellene felírni a Parlament falára a tolerancia szót, amikor fokozottan kellene tiszteletben tartanunk a másságot, a másság elviselését, az ilyen szakértői megbeszélés nagyon fontos eredményeket hozhat.

Magyarországon a kisebbségek sajátos helyzetben — ha szabad azt mondanom, — sajátosan kelet-közép-európai helyzetben élnek, és érzékenyek. Ugyanezt a többségről is el lehetne mondani: ugyanúgy érzékeny, mint a kisebbség. Amikor arról beszélünk, hogy a tömegkommunikáció miként tud a kisebbségképen valamilyen formában alakítani, vagy hogyan vehetne részt egy olyan kisebbségkép kialakításában, amely az objektív valóságot tükrözi, akkor nyilvánvalóan ezt az aspektust, a két fél — mind a többség, mind a kisebbség — toleranciáját kell vizsgálni, és nem csak a kisebbség érzékenységet.

A kisebbségek szeretnék (mint mi mindnyájan) otthon érezni magukat, vagyis jól érezni magukat ebben az országban. Ennek érdekében nagyon sok mindent kell még tennünk. Nagyon fontos ezért, hogy az ilyen és ehhez hasonló szakértői tanácskozások eredményei, esetleges ajánlásai a kormányzat illetékeseinél mennyire találhatnak meghallgatásra. Igaz, a szakértő politikai felelősség nélkül nyilatkozhat vagy ajánlhat valamit a kormányzatnak, míg a politikusnak felelőssége teljes tudatában kell nyilatkoznia, hiszen szavainak minden esetben komoly következményei lehetnek, azokat számon lehet kérni. A szakértőtől nem kell, nem szabad számonkérni mást, csak a tudást. Ennek a szempontnak a fontosságát azért is hangsúlyozom, mert elképzelhetetlennek tartom, hogy Magyarországon a kisebbségek oktatásáról anélkül fognak bizonyos intézkedések születni, hogy meghallgatnák a szakembereket, hogy figyelembe vennék azokat a szociológiai felméréseket, amelyek kétnyelvű, háromnyelvű településeken készültek, és amelyek a nyelvvoktatásnak a befogadásáról tájékoztatnak. Azt hiszem, hogy ezen ismeretek hiányában az államigazgatás sok esetben csak sántikál. Önöknek mint szakértőknek, igen nagy szerepük van a kisebbségkép alakításában. Szükség van arra, hogy határozottan elmondják a véleményüket, hogy ezt azután a megfelelő kormányzati szervek mint a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal és a hivatalon keresztül a kormány figyelembe vegye.

Magyarországon a közhangulatban nincs kisebbségellenes motivált-ság, nincs kisebbségellenes hangulat, annak ellenére, hogy néha itt-ott a sajtóban megjelennek szerencsétlen, szélsőséges vélemények, nézetek, mint mindenről ebben az országban. E kérdések megítélésében azonban nagyobb érzékenységgel találkozunk; a kisebbségek és a tömegkommunikáció is érzékenyebben reagál. Az lenne a jó, ha a tanácskozás és a vita során eljutnánk oda, hogy ha a kisebbségekkel foglalkozunk, az ne legyen kampányszerű, hanem folyamatos tájékoztatást jelentsen mind a ma-

gyarországi, mind pedig a nemzetközi közvélemény felé. Nem az éppen aktuális vagy az éppen „botrányszagú” események azok, amelyek fontossá teszik a hazai kisebbségeket; nem az összehasonlítások a határon túli magyarság helyzetével, hanem az, hogy a kisebbségek az országban mint államalkotó tényezők, mint magyarországi állampolgárok, mint kettős kötődéssel rendelkező állampolgárok hogyan érzik magukat, és mennyire tudjuk mi a saját közvéleményünket úgy alakítani, hogy mindez tudatosuljon is. Hadd utaljak ezzel kapcsolatban arra a folyamatra, amelyet a hazai német kisebbség a népi diplomácia útján indított el, amelynek eredményeképpen a napokban aláírják, illetve parafálják a német–magyar barátsági szerződést. Ettől kezdve a hazai németek kisebbségi jogait a nemzetközi, országok közötti szerződés is garantálja.

Azt hiszem, ha mindez a tájékoztatásban elhangzik, ha ezekről tudunk, és ha ezek szakkérdések, akkor ehhez tájékozott közvéleményre van szükség. Ezt a munkát a kisebbségeknek is segíteniük kell, hiszen sok esetben a saját nyelvükön történő tájékoztatás meglehetősen elszigetelt marad, hiszen esetleg egy szigethelyzetben lévő kisebbséghez szól. Előfordulhat, hogy bizonyos nyelvek esetében a nemzetközi visszhang nagyobb. Máskor pedig, amikor olyan nyelvekről van szó, amelyek nem minden esetben a nemzetközi kommunikáció nyelvei, nem biztos, hogy az e nyelveken frott szakértői vélemények vagy akár tudósítások minden esetben eljutnak oda, ahová el kell jutniuk. Úgy gondolom, hogy kétoldalú kell hogy legyen ez a tájékoztatás: a kisebbségeknek is felelősségük teljes tudatában kell nyilatkozataikat megtenniük és tájékoztatniuk. A mi médiáinknak is ez a feladatuk, hiszen a magyar közéletben a kisebbségek jelen vannak. A következő hónapokban nyilvánvalóan fontos lesz, hogy olyan közhangulat alakuljon ki Magyarországon, amely a kisebbségi törvény parlamenti vitáját megérti, és a széles körű társadalmi visszhang kialakításában a médiáknak megfelelő tájékoztatást kell adniuk. Ehhez tájékozottaknak kell lenniük arról: milyen szociális környezetben élnek ma a kisebbségek Magyarországon; milyen a kisebbségi létnek a pszichikai hatása; milyen vonatkozásai vannak, és mit lehet mondani a kettős identitásról; mit jelent a kettős kötődés. Mit jelent az anyaországhoz való kötődés ma, az új Európában? Ha ezekről a kérdésekről itt vitatkozunk, beszélünk, akkor ezeknek nyilvánosságot adunk, akkor ez a kisebbségek felé úgy jut el, hogy magukénak érzik e kérdéseket.

Nem szeretnék nagy szavakat használni, de a maastrichti találkozó után talán szabad azt mondani, hogy előbb-utóbb Európában mindenki vala-

milyen kisebbség lesz; ezért a kisebbségi jogok szabályozása nagyon fontossá válik. Az Európai Közösség keretei kibővülnek, és az Európai Közösségnek egyre több tagja lesz. Ha figyeljük a napi sajtó jelzéseit, akkor tudjuk, hogy az Európai Közösség félelemmel, aggodással tekint egyrészt a keretek szétfeszítése felé, de nem tud annak a tendenciának ellenállni, amely a nagy, közös Európa irányába mutat. Ezeknek a félelmeknek a feloldásáért a tömegkommunikáció nagyon sokat tesz, és változatlanul nagyon sokat tehet, mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban. Ezekkel a gondolatokkal nyitom meg ezt a konferenciát. Szeretném Önöket őszinte, nyílt vitára sarkallni. Az itt felszólalók és előadók, egyetemi oktatók szakértők, mind egy-egy kérdésnek jó ismerői. Azok a szociológiai, pszichikai, társadalmi, nyelvi kérdések, amelyek napirenden szerepelnek, meg fogják erősíteni bennünk azt a tudatot, hogy szükségünk van szakértőkre a tömegkommunikációban. Szükségünk van a szakértőkre, akik egy-egy kérdést valóban objektíven, a valóságnak megfelelően tudnak majd a tömegtájékoztatási eszközökben elemezni. Ezeknek a gondolatoknak a jegyében kívánok a konferenciának jó munkát és eredményes tanácskozást.

WOLFART JÁNOS

Kialakítható-e pozitív kép a kisebbségekről hazánkban?

(Előítéletek, beidegződések, téveszmék, közöny, ismerethiány)

A mai konferencia létrejöttében kellemes várakozással tölt el az a remény, hogy elindul egy olyan folyamat, amely hozzájárul a több évtizede, évszázada húzódó, a mélyrétegekben lappangó és automatikusan meg nem szűnő előítéletek és beidegződések felszámolásához.

Bizonyos, hogy ezzel a konferenciával csak a figyelmet hívhatjuk fel a leküzdendő akadályokra. Reális veszélyét látom annak, hogy a magyar közvéleményben a kisebbségek nem önmaguk jogán és nem önmaguk értékei révén vannak jelen. Ennek az egyik legfontosabb oka a társadalmi közöny, a hivatalos közöny, de néha a sajtó közönye is. Vajon a hazai közvélemény számára elég érdekesek-e a kisebbségek hazánkban? Miért, ha azok, és miért, ha nem?

Kialakítható-e objektív kép a hazai kisebbségekről? Meg vagyok győződve arról, hogy mind a kisebbségeknek, mind a többségi közvéleménynek szüksége lenne erre. Most még fehér foltokkal tarkított terepen járunk, amikor erről beszélünk. A közönyön túl óriási ismerethiányról is szó van, amit le kell küzdeni.

Sokat beszélünk a társadalmi béke, a türelem és a tolerancia szükségességéről. Mindkét oldalon jelen van az érzékenység, a túlérzékenység, az ismerethiány. Nagyon nehéz feltételezni egymásról a jót, ha alig tudunk egymásról. Egy régi példával illusztrálnám, miért van szükség hasonló rendezvényekre.

1978-ban történt egy bakonyi üdülésem során. Akkor kezdődött el a nemzetiségi televíziózás Magyarországon. Szerencsés voltam, mert a német televízió-műsorok szerkesztésébe kezdettől bekapcsolódhattam. A legelső műsorok öt hónapig voltak dobozban, olyan frissek voltak, és annyiszor nézte meg őket számtalan „zsűri”. A vasárnap esti főműsoridőben — a *Hétben* — volt egy beharangozó. Nem fogok nevet és címet mondani. Nem elmarasztalni akarom a *Hét* című műsort, hanem inkább dicsérni: a szerkesztők csupa jót mondtak az induló nemzetiségi műsor-

ról, de rövid adásidejük volt erre. Ötven másodperces interjúk hangzotak el a szerkesztőkkel, és egy hazai kisebbséget kívántak bemutatni televíziós módszerrel. Erre legjobb megoldásként a népitánc adódott, népviseletben, jó zenével. Akik körében ezt néztem a bakonybéli szakszervezeti üdülőben, kiegyensúlyozott, kipihent, meglett korú emberek, a látott népitáncról elkezdtek találgatni:

– Hiszen ezek svábok!

Erre a másik: – Pszt! Azt nem szabad mondani, talán csak azt, hogy német ajkúak vagy német nemzetiségűek.

– Nem is azok, hiszen ezek tótok, és valcert járnak.

– Nem, ez inkább román és csürdögölő.

Elárulom, hogy a deszki szerb együttes táncolt kólót. Akkor az jutott eszembe, hogy itt élünk mi 93 000 négyzetkilométeren, s bizony nem ismerjük egymást. Akkoriban nagy divatja volt a „Kisfilmek a nagyvilágból” című sorozatnak, amelyből nagyon sokat tudtunk meg a bantu négerekről. De a deszki szerbekről szinte semmit.

Nagyon nehéz a kisebbségekről beszélni anélkül, hogy az ember ne esne bele néhány csapdába. Például az önkényes összehasonlítások csapdájába, a reciprocitás csapdájába vagy abba, hogy úgymond „túldimenzionálja” ezt a kérdést.

Én ettől nem félek, hiszen az elmúlt évtizedekben éppenhogy agyonhallgattuk, agyonhallgatták, tehát ráfér egy kis „túldimenzionálás”. Ráfér, ha helyi értékén felül szerepel — ha szerepel. Az a véleményem, hogy ma a közvélemény felrázása pozitív módon visszahat a kisebbségekre, így az énképük, az azonosságtudatuk megerősödik, markánsabbá, egésszéesebbé válik.

Enélkül nem tudunk előre haladni. Magyarországon a honfoglalás óta jelen vannak más népek, más kultúrák: a német lovagok, papok, olasz szerzetesek, a török hódoltság. A 17–18. században egy nagyobb etnikai keveredés indult meg. A ma itt élő kisebbségek közül a bevándorló népcsoportok némelyike a török elől menekülve telepedett le, vagy pedig az éhínség űzte el őket egykori hazájukból. Mások hívó szóra jöttek Magyarországra, általában szociális, társadalmi, kulturális, gazdasági funkció betöltésére, és ekként is kezdtek itt viselkedni. Az évszázad során számos új élmény, életmódjukat is módosító hatás érte őket, de a hatásellenhatás rendszerben szoros együttélésben töltötték el több évszázadot egymással, az itt élő magyarsággal; miközben maguk is változtak, alakultak, és gazdagították az ország kultúráját.

Ugyanakkor a történelmi együttélés során számos sérelem is érte őket, a legújabbkoriak még elevenen élnek az emlékezetükben: a századforduló nagyhatalmi nacionalizmusa, a második világháború előtti, alatti és utáni atrocitások (például a németiséggel kapcsolatban a kollektív büntetés, a szlovákokkal kapcsolatban a lakosságcsere, a délszlávoknak nevezett etnikai csoportokat — a horvátokat, szlovéneket, szerbeket — ért diszkrimináció a Tito-ügy kapcsán). Alig akad olyan kisebbség, amelyet ne ért volna valamilyen negatív élmény. De alig lehet olyan embert vagy családot találni ebben az országban, akit nem ért negatív élmény az elmúlt évtizedekben, és nemcsak a legutóbbi négy évtizedre kell itt gondolni. A többséget is ért hátrányokhoz, sérelmekhez képest esetünkben az a különbség, hogy egy kis faluban élni, valamely kisebbséghez tartozni, más nyelvűnek és más kultúrájának lenni — többszörös helyzeti hátrányt jelentett, és ezt a többszörös helyzeti hátrányt leküzdendő kellene most a kisebbségeknek szerveződniük.

Ebben segíthet a közvélemény támogatása, bátorítása, és segíthet a magyar sajtó. Azok a kisebbségek, akik nem a honfoglalástól számítják itt létüket Magyarországon, hanem a 17–18. századtól, alapvetően abban különböznek sok más népcsoporttól Európában vagy akár a határon túli magyarságtól, hogy olyan korban hagyták el a kibocsájtó országot, szülőföldjüket, a hazájukat, amikor a velük azonos nyelvű közösség még nem volt egységes nemzet. A nemzetté válási folyamatot-ők már nem ott érték meg, és elvágyva a kibocsájtó ország kulturális, nyelvi köldökszinórjától, itt próbáltak boldogulni, egy eléggé széttagolt településrendszerben, nem homogén közösségben.

Olyan korban jöttek el a befogadó országba, amikor a kibocsájtó ország normatív nyelve még nem alakult ki, és ez a mai nyelvállapotukban is tükröződik. Általában kétnyelvűek, de meg kell jegyezni, hogy a kétnyelvűségben nem egyforma súllyal van jelen a két nyelv. Az anyanyelv van hátrányban, és azt kellene újra birtokba venniük, visszaszerezniük, mert a magyar nyelv mint köznyelv, egyértelműen hegemon helyzetben van.

Mit lehet ilyenkor tenni?

A jogállamiság teljes intézményrendszerét ki kell építeni, tudatos, aktív kormánypolitikát kell folytatni. Ez folyamatban van, a kisebbségek sajátos jogait is magába foglaló kódex készül. De valami olyasmit is tenni kell, ami az eddigiektől alapvetően különbözik. Az érintetteket rá kell döbbszentesíteni arra: ha nem válnak cselekvő részeseivé saját sorsuk alakítá-

sának, akkor bizony nehéz ellenállni az asszimiláció és a nyelvvesztés térhódításának.

Megfelelő helyzetbe kell hozni őket, olyan társadalmi közeget kell kialakítani körülöttük, amelyben visszaigazolódna: olyan értékek hordozói ők, amelyek mindenki számára fontosak. Tehát nem partikuláris, hanem a társadalom egésze számára fontos érdekekről és értékekről van szó. Fennmaradásuk magyar társadalmi, nemzeti és egyetemes érdek. Kultúrájuk, kétnyelvűségük úgyszintén. Ezt kell tudatosítani a magyar közvéleményben, és ennek eszköze lehet a magyar sajtó is. Arról van szó, hogy a szomszédos népekhez kapcsot jelenthetnek ezek a kisebbségek. Egy multikulturális társadalom felépítése segíti az Európába való visszailleszkedést, és ennek hordozói a kisebbségek, nem ellenségek, nem idegenek, rájuk is szükség van, mégpedig ebben a minőségben. A kisebbségek fennmaradási esélyét a demokrácia kiteljesedése, a pluralizmus, a jogállamiság intézményrendszere lehetővé teszi, de automatikusan nem érvényesül.

Olyan társadalmi közhangulat, amely az ismereten, a megértésen és a tiszteleten alapul, és ahol ez erkölcsös, ott az esélyek növelhetők. Ott, ahol a jogokat nem egymás rovására kívánjuk érvényesíteni, ott nemcsak az egymás mellett élés, hanem az együttélés, sőt az egymásért élés is folytatható: több megértéssel és toleranciával a többség részéről, kevesebb gyanakvással, kevesebb sértődöttséggel a kisebbség részéről. Ki kell mozdulni a sérelmi politika odvából!

Azt hiszem, a történelemben elkövetkezhet egy olyan időszak, amikor a kibocsájtó országok és a befogadó országok tárgyalásai során a kisebbségek nemcsak témaként, hanem partnerként, alakító tényezőként szerepelnek, másrészt lehetetlenné válik, hogy országok a fejük felett kössenek alkut.

Kérdés csak az, hogy mit kell tudatosítani a közvéleményben, mi ellen kell küzdeni, kell-e valami ellen küzdeni egyáltalán, és ebből mi vállalható? Ha arra gondolunk, hogy milyen beidegződések, milyen sztereotípiák, milyen csúfnevek élnek még ma is, talán kevésbé pejoratív értelemben, mint valaha, arra is gondolnunk kell, hogy ez az életnek mindig természetes velejárója volt Európában. Közép-Európában különösen, amely térség a népek kohója volt, ahol egyfajta etnikai összemosódás alakult ki már a 17–18. században, de az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés után is. Nemcsak ragadványnévként, csúfnévként, hanem jelzőként is társult egy-egy nemzethez, néphez, népcsoporthoz valamely

tulajdonság. Egy stájerországi kocsmában kiakasztott 18. századi feliratot szeretnék felolvasni kedves illusztráció gyanánt. Ez afféle használati utasítás is volt arra nézve, hogy a jó stájerek hogy fogadjanak valakit, ha nem stájer. Például azt mondja az erkölcsök alapján a spanyolokra, hogy gőgös; a franciákra, hogy könnyelmű; a taljánokra, hogy alattomos; a németekre, hogy nyíltszívű; az angolokra, hogy jóalakú; a lengyelekre, hogy parasztos; a magyarra azt mondja, hogy hűtlen; a muszkára azt, hogy rosszindulatú; a törökre vagy görögre azt mondja, hogy olyan, mint az áprilisi idő (azt már ki sem írja, hogy szeszélyes). A természetre és tulajdonságra vonatkozóan az áll a spanyoloknál, hogy csodás; a franciáknál, hogy kegyes és beszédes. A talján féltékeny, a német egész jó, az angol kedves, a sváb kegyetlen. A lengyel még vadabb, a magyar a legkegyetlenebb. A muszkáról azt írja, hogy jó magyaros és a törökről, görögről azt, hogy ifjú ördög.

Mit tudunk ezekkel kezdeni? Hazánk kisebbségeiről is kialakultak bizonyos jellemzők: hitelesek vagy kevésbé hitelesek, eldöntendő és főleg vitatható. Biztos, hogy a társadalmi, gazdasági, kulturális, szociális szerep keresése és megtalálása közben alakultak ezek ki, mivel a bevándorló népcsoportokról van szó, és a más szokás, más kultúra, más nyelv, más világ együtt járt azzal is, hogy más-más jellemzők alakultak ki, amiket néha pozitív értéként, néha megbélyegzésként lehetett használni kisebb körben, például a egyes házasságokban, de nagyobb körben is. Így például olyan sztereotípiák alakultak ki, amelyek pozitív vagy negatív értelemben is használatosak voltak. A svábokról az, hogy szorgalmas, takarékos. Ennek van egy negatív változata: ez a *spórolós* vagy *smucig* (a köznyelv szerint); a zsidó okos, a másik oldalon pedig önző; a román ravasz, a másik oldalon barbár oláh; a tót jólelkű, a másik oldalon, hogy együgyű; a rác bátor, ha ezt negatívan kívánják mondani, akkor azt mondják, hogy *vad rác*; a magyarról azt mondták, hogy nagylelkű; ha elmarasztalják, azt mondják, hogy duhaj magyar. S kialakultak olyan állandó jelzők is, amelyekre ma nem lehetünk büszkék, de hordozta őket mindenki.

Minden népcsoportnak, minden kisebbségnek vagy akár felekezetnek volt egy gúnyneve, csúfoló jelzője is. Mondták azt, hogy bűdös sváb; mondták azt, hogy knédliis tót; mondták azt, hogy szőrös talpú román stb. Ezek a sztereotípiák egyértelműen a sértés szándékával alakultak ki. Kérdés csak az, hogy ki, mikor, miként tudja ezeket ma feloldani.

A kisebbségek vonatkozásában úgy, hogy saját helyzetüket mutatja be, számítva arra, hogy érzékenységet talál, és számítva arra, hogy érzéketlenséget talál esetleg a befogadók oldalán.

A társadalmi felelősség és a társadalmi nyilvánosság feltételei is elhangzottak. Ma Magyarországon nem beszélhetünk arról, hogy sommásan diszkriminatív hangulat uralkodna. De nem elég árnyalt a kép, s önmagában ez is sértheti azokat, akikről szó van, illetve az is sértheti őket, hogy róluk nincs szó. S azt hiszem, hogy ez a legnagyobb gond. Ezek szakmai kérdések, újságírói szakmai kérdések, és úgy vélem, hogy az előítéletek ellen küzdeni kell. Az előítéleteket nem kell állandóan felhánytorgatni ahhoz, hogy gerjesztő hatású cikkek, rádió- vagy tévériportok hangozzanak el.

Elmondok egy példát — név, helyszín nélkül. A parlamentben 1991-ben hangzott el a kárpótlási törvény vitája során, amikor még az első kárpótlási törvényről volt szó és arról, ki fogja ezt megfizetni, és milyen drága lesz ez a dolog. Egy nagy gyárban valaki riportot készített munkásokkal, ahol a riportalany, „a magyar munkás” elmondta, hogy a munkások fizetik meg a kormány programját, és mindenkinek fizetnek kártérítést, csak a munkásnak nem. Így fizetnek majd jóvátételt a cigányoknak, zsidóknak, németeknek, bolgároknak. Ez hangzott el főműsorban, politikai műsorban, kommentár nélkül, háttérmagyarázat nélkül.

Kommentár nem feltétlenül szükséges, hiszen a befogadó maga is kommentálhat. Háttérmagyarázat annál inkább szükséges lett volna, hiszen akkor még csak arról volt szó, hogy egy második kárpótlási törvényt is alkotunk, amely 1949 előtti eseményekre vonatkozik, 1939-től kezdve, amely alapján éppen az említett népcsoportok jóvátétele is lehetővé válna. A riport alanyának természetesen nem kell ezt tudnia, de egy ilyen véleményt közreadni — azt hiszem — már tudatos gerjesztés és egyúttal demagógia: ott vannak az idegenek, akik kapnak kártérítést, csak a magyar nem kap; ez klasszikus, az elmúlt évtizedekre jellemző szembeállítás.

Osztályok szembeállítása: a munkás fizeti meg „azoknak” a kárpótlását. Ez a munkások és az idegenek szembeállítása, mintha az idegenek vagy a kisebbségek között mindenki csak munkaadó lenne, vagy örökös lenne, vagy valamilyen hitbizománynak a tulajdonosa. Ennek illetően való beállítása óriási vétek.

Hogy a kisebbségkép alakítható-e egyáltalán, s ezzel kapcsolatban milyen aggályok fordulhatnak elő? Most a legjobb indulatot, a legnagyobb szakismeretet, a leginkább gondos, körültekintő eljárást feltételezem. Mondok néhány példát: olyan veszélyek, aggályok merülhetnek fel, hogy túlzott érzékenységre apellál az érintettek vagy a befogadók köré-

ben. A szerkesztő abból indul ki, hogy mi minden volt tabu eddig a társadalomban, és hogy e tabukat továbbra is meg kell tartani, nem szabad túllépni a tabuk határán. Sajtótájékoztató volt nemrég a Kisebbségi Hivatalban a kisebbségi törvényről. A TV-híradóban vágóképeket adtak a riport mellé. A hallgatóságban ott ültek a meghívott újságírók, a kisebbségi szervezetek képviselői, meg a Hivatal munkatársai is, természetesen ülnek köztünk ugyanúgy svábok, mint cigányok és mindenki más. A vágókép keresése során a vágónak eszébe jut, hogy: ezen a vágóképen van egy cigány, ezt nem szabad beadni, mert akkor sértem meg őket, ha beadok egy vágóképet róluk. A kisebbségnek mint kuriózumnak a bemutatása nagyon veszélyes dolog.

Tehát akkor mutatok be valamit a kisebbségekről, ha valami csuda dolgot tud. Vagyis egyfajta „népi ki mit tud”. Ha három lába van, akkor biztos nagyon érdekes, akkor be lehet mutatni. Egyébként, ha hétköznapi dolgozó, az nem túlzottan érdekes. A másik aggály és veszély a lesajnálás, amit a kisebbségek nem igazán viselnek és szeretnek; ezek a szegény kisebbségek, kisebbségben is vannak, meg hátrányban is, még az ág is húzza őket, szóval épp elég bajuk van.

Nem igazán arra vágynak a kisebbségek, hogy őket intézményesen lesajnálják, ez nem bátorító hatású. Ez bizonyos távolságtartást is eredményez.

A másik az irigység. Úgy bemutatni a kisebbségeket, hogy nem kell mondani semmit, csak az irigység gerjedjen. Mint a nagy cigányvajda lakodalmáról szóló műsor. Ezután mindenki arra gondol, ha Magyarországon fél millió cigány olyan tehetős, hogy ekkora lagzikat tarthat, akkor nem tudják, miért veszik fel a segélyeket. Nem kell mellé tenni semmit, csak ez marad meg, a fényes lakodalom.

A rezervátum-jellegű bemutatás a következő veszély. A magyar sajtóra ez ma már nem jellemző. A külföldi sajtóban még előfordul, tehát jönnek és kérdezik: — Na, hol vannak azok a kisebbségek? Gullivernek kéne látszania, meg kisebb fülűnek kellene lennie, mert különben nem látszik, nem mutatható ki rajta. Az összevetések általában a kisebbségek hátrányára történnek, minden kisebbség önérzetét sértik. Amikor versenyztetni kívánják őket: — Na, bezzeg te nem tudod az anyanyelved, akkor te nem is vagy jó kisebbségi. Pedig nem biztos, hogy az ő hibájából van minden úgy, ahogy látszik. Amikor vizsgáztatják: — Ha te nem tudod jól az anyanyelved vagy az unokáddal nem úgy beszélsz, akkor te nem is vagy kisebbségi, tehát le vagy írva.

Az összekeverések, az átfedések is ártalmasak; amikor embercsoportokat például a kibocsátó ország mai földrajzi területén élőkkel kevernek össze. Biztosan emlékeznek rá, nem is olyan rég volt „Ostdeutschland” meg „Westdeutschland”. Ehhez jön az „Ungarndeutsch”, a hazai sváb — ő már nem fér bele a képbe. Nem igazán érdekes; az az érdekes, aki a vastag márkát hozza. Ha ő ugyanolyan német, akkor jó, akkor izgalmas, ha nem, akkor nem.

És vannak olyan összecsúsztatások, amelyek még hátrányosabban érintenek kisebbségeket: például amikor a hazai románságot a Ceaușescu-rezim diktatúrájával azonosították. Ki mert volna akkor nyíltan és nyilvánosan a románság érdekeiért Magyarországon fellépni? Mert ha román vagy, akkor te Románia embere vagy, Románia ügynöke vagy. És olyankor jönnek a sommás kérdések, amelyeknek külön aggályait látom én. Ezek általában úgy hangzanak: — Tessék mondani, milyen érzés Magyarországon horvátnak vagy szerbnek lenni? De ezt egy mondatban. Erre ugye azt kell mondani, hogy köszönöm szépen. Dehát mindenki így válaszol, akitől megkérdezik, hogy van. Ezekről nagyon óvakodni kell, mert ezekre a kisebbségek nem tudnak válaszolni.

Nélkülük és róluk nagyon nehéz hiteles képet alkotni, érvényeset mondani. A következő veszélyforrás: a lejáratás, a provokáció, a botrány-szag. Akkor érdekes az adott kisebbség, amikor körülötte valamilyen botrány van, volt, vagy szítható. Ez biztos érdekes, sokan olvassák.

Én úgy vélem, hogy ez a konferencia nem akkor tölti be hivatását, ha általános igazságokat mond, és nem akkor, amikor sommásan ítél meg dolgokat. A figyelmet szeretnénk felhívni néhány dologra és lehetőségre, valamint arra, hogy ebben kinek milyen lehetősége, szerepe van. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökeként azt ígérhetem Önöknek, akik médiumoknál dolgoznak és ezzel foglalkoznak: a már működő elemző-információs-dokumentációs szolgálatunk az Önök rendelkezésére áll, szeretnénk ezzel is elősegíteni néhány ténykép feltárását, szeretnénk azt elérni, hogy a szerep- és terepszavar szűnőben és eltűnőben legyen, és azt, hogy egyfajta befogadottsági érzete alakuljon ki az itt élő kisebbségeknek úgy, hogy róluk a kép differenciált, objektív, másokkal nem összekeverhető és számukra mégis csak felemelő legyen.

Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban

A világ köztudottan veszedelmes illúziókkal van tele. Minél többen hisznek egy illúzióban, annál veszedelmesebb, hiszen annál inkább tűnhet úgy, hogy amit hiszünk, vélünk, vallunk, az a valóság, melyet érzékelünk, tapasztalásunk hitelesít.

Ezúttal az illuzórikus valóságfelfogás egy speciális válfajáról lesz szó, melynek veszedelme messze túlmutat az önbecsapás okozta szokásos cselekvési zavarokon. A következmény ugyanis nem rajtunk, hanem azokon üt vissza, akikre hitünk, elképzelésünk, ítéletünk vonatkozik.

Az emberek alkotta valóságban többek között csoportokat is látunk. Egyes csoportoknak mi magunk is tagjai vagyunk, másokat kívülről szemlélünk. Már ez a megkülönböztetés is számos zavar forrása. Azonban e zavarok csak súlyosbodnak, *ha a szóban forgó csoport kisebbségi*. Kisebbségi helyzetet megélni nem könnyű. Nem az ész számára adott feladat ennek megértése. Kisebbségnek kell legyünk ahhoz, hogy megtudjuk, mit foglal magába a kisebbségi hovatartozás okán keletkező megkülönböztetés, amikor úgy szenvedünk hátrányt, vagy netán élvezünk előnyt, hogy azért mi magunk személyünkben nem vagyunk felelősek. Hiszen a születés vagy egyéb durva véletlen jóvoltából kerültünk egy-egy kisebbségi keret bugyrába.

Miféle okok vezetnek oda, hogy a többség tagja szilárdan hisz egy-egy kisebbségre vonatkozó ítéletben, melyek egyik része szintiszta előítélet, a többi csak homályos sejtés, derengő érzelem. Az okok közül is csak egy csokrot veszek tüzetesen szemügyre. A kisebbségek megismerése közvetlen tapasztalat színében mutatkozik, de könnyen belátható, hogy a tapasztalatot megelőzi valamilyen előzetes minta, beállítódás, érzelem, és ez eleve megkülönböztetéssel terhes. A kisebbségi ember elsőként szembeötlő tulajdonsága csak annyi, hogy más, mint a többi. A másság viszont félreérthető. Hiszen minden csoport kidolgozza magától értetődőségeinek rendjét. És aki ebbe a rendbe nem illik bele, annak cselekvéseit ugyan nem érthetjük meg a maguk teljességében, de valamiféle csálhatatlanságtól vezettetve mégis érteni véljük.

A kisebbségi ember mássága mögött szándékot feltételezünk, provokációra vagy demonstrációra gyanakszunk. Ősi reflex ez, melyet két-két és fél millió év óta hordozunk magunkban. Ez a xenofóbia, melyet saját gyermeki fejlődésünk hajnalán is megélünk. Korántsem csak a kisebbségi embert sújtja ez a megismerési mód, mindenkit hasonló módon észlelünk, aki nem a mi csoportunk tagja. Kisebbségi személy esetében azonban ez a tendencia vészterhesebben jelentkezik, hiszen a kisebbség egyben értéktétel is. Csökkentértékűségre, fogyatékosagra következtünk eleve, mert a ritkaság kiélezi és megnöveli bennünk a tőlünk különbözőséből amúgy is adódó negatív következtetés hajlamát. Másság és kisebbség együttes észlelése tehát a szóban forgó veszedelmes illúziók forrása. Az illúziók valósággá összeálló anyaga szükségképpen közlésekre támaszkodik, s ezeket a közléseket egészíti ki a tapasztalat, mely úgy működik, hogy megerősíti a közlések alapján már tudottat. Kiszűri, illetve a tudomáson kívül helyezi mindazt, amelyre nézve nem tudunk még előre semmit.

Modern viszonyok között a közlések, javarészt a rádió, a sajtó, a könyvek, a filmek, a színdarabok, a televízió révén jutnak el hozzánk. Általában is ismert tény, hogy a közlés hatásában elmosódik a forrás; ez az a bizonyos szunnyadó hatás. Csak a közvetített tartalom marad meg. Kisebbségekre vonatkozóan ez a törvény sokszorososan érvényesül, hiszen a hatás beleolvad a tapasztalásba. És amit hallottunk, láttunk valamely tömegközlési eszköz tevékenységének eredményeképpen, az úgy tűnik fel előttünk, mintha mi magunk láttuk volna, mi hallottuk volna. De sok esetben valóban látjuk is, halljuk is, sőt egyes esetekben még szagoljuk is azt, amiről eredetileg csak másodkézből értesültünk.

A közléseket szokás aszerint osztályozni, hogy szándék áll-e mögöttük, vagy szándéktalanok. Egyszerű lenne a helyzet, ha a tömegközlési eszközök által kialakított kisebbségkép kapcsán csak a szándékolt közléseket vizsgálnánk.

Minden civilizált ország alkotmánya, így a magyar alkotmány is tiltja a faji, etnikai, vallási, szexuális, egészségügyi stb. megkülönböztetést. Következésképpen elvételre akadhat olyan ábrázolás, bemutatás, amely emberi mivoltában, alapvető polgári jogaiban csorbítana valakit annak okán, hogy valamely kisebbség tagja.

Egy demokratikus társadalomnak megvannak a maga jogi és morális eszközei arra, hogy ez a fajta közlési megközelítés ne kapjon lábra. S ha ilyen közléseket valaki útjukra bocsát, illetve egyetértőleg megnéz, meghallgat, azt utoléri, ha nem is a büntetőjog, de a megvetés.

A szándékolatlan közlések az érdekesek igazán, a mi konferenciánk szempontjából. Itt ugyanis többnyire sem a szerzők, sem a közönség nem érdekelték abban, hogy előítéletes, elfogult kép jöjjön létre a kisebbségek tagjairól. Sokszor maguk az érintettek is elhiszik az ily módon látott vagy hallott tartalmakat, s csendes öngyűlölettel tudomásul veszik a keserű tényt, ilyenek vagyunk, mondják magukban tehetetlenül, legyintve.

George Gerbner, aki hajdan Gerbner György volt, hívta fel a figyelmet még a hetvenes években arra, hogy a társadalom tagjaihoz eljutó tömegközlések együttese mögött rejtett rendező elvek húzódnak meg, melyek következtében a valóságos világ mellett létrejön egy másik világ.

Ez a tömegkommunikációs eszközök által láttatott világ, melynek éppúgy megvannak a maga természeti tartozékai, földrajza, történelme, antropológiája, néprajza, erkölce, még esztétikája és logikája is, nem is beszélve társadalmi és gazdasági viszonyairól, mint az igazi világnak.

Az első kérdés, amit vizsgálnunk kell, hogy ebben a világban, ebben a megszerkesztett, láttatott világban a kisebbségek egyáltalán képviselőhöz jutnak-e.

Terestyéni Tamás a Magyar Televízió hírműsorait elemezte. Azt találta, hogy a hírek tükrében megmutatkozó világából teljességgel hiányoznak a kisebbségek. Lekódolta az összes szereplőt, és nem akadt olyan ember, aki bármilyen kisebbségnek lett volna tagja, legyen az nemzeti, etnikai, vallási vagy egyéb kisebbség. De nemcsak a szereplők köréből hiányoztak a kisebbségek, hanem maga a téma is. Hogy a többség mellett létezhet kisebbség, nem fordult elő. Sem általában véve nem fordult elő, sem valamely kisebbség kérdése nem került terítékre konkrétan. Azt gondolhatnánk, hogy e hiányt egyértelműen politikai és ideológiai okok motiválták, már az ottani, akkori politikai és ideológiai okokra gondolva. Ez bizonyosan így is volt, például a határokon kívül élő magyar nemzeti kisebbségek esetében. De Európa egyéb nemzeti kisebbségeiről sem esett szó, miként hallgatott a Híradó a magyarországi nemzetiségi kisebbségekről, a cigányokról, a zsidókról, a vallási szektákról, a kábítószerezőkről, az alkoholistákról, nem is beszélve a homoszexuálisokról.

Ad absurdum fokozva a kérdést, miféle politikai, ideológiai tiltás akadályozhatta volna meg a közlöket abban, hogy hallgassanak a balkezesekről vagy a dadogókról? Valószínű, hogy az elemzés érvénye kiterjeszthető az elmúlt időszak tömegkommunikációs úton kialakított világának egészére. Többségi világ volt ez, ahol senki kisebbségi szóhoz nem juthatott, bemutatást nem nyerhetett, akár boldog, akár boldogtalan volt kisebbségi helyzetében.

A nyugati országok tömegkommunikációs közlései alapján egészen más kép bontakozik ki. Ezek a közlések már akkor is, ma is bőven adagoltak kisebbségekre vonatkozó információkat. Az elemzések azonban azt mutatják, hogy a jámbor jószándék kevés. Daniel German amerikai híradók elemzése révén bizonyította be, hogy Amerikában csak annak a kisebbségnek van reménye a szereplésre, hogy bekerüljön abba a világba, amit láttat a tömegkommunikáció, mely politikailag jól szervezett, illetve képviselői közel vannak a politikai hatalom központjához, a tűzhöz, valamint a médiák szerkesztőihez.

Az ember azt hinné, hogy elegendő, ha a kisebbség elég számos, de ez nem igaz. Ettől még nem kerül be a kisebbség a tömegkommunikációba, s erre hozza fel azt, hogy például az az amerikai, hispán eredetű, spanyol, indián keverék, Mexikóból, Latin-Amerikából bevándorló kisebbség, amely milliós nagyságrendű, alig-alig van jelen a hírekben, szemben például az amerikai indiánokkal, akik kevesen vannak, de jelenlétük állandó.

A bemutatás szintjén tehát azt mondhatjuk, hogy a közvélemény számára csak az a kisebbség valóságos, amely része a mindennap látott világnak, s amely kisebbség nincs jelen ebben, annak kicsiny az esélye arra, hogy tudomást vegyenek róla, foglalkozzanak vele. A teljes műsor-folyam, cikkáradat több éves elemzése szükséges ahhoz, hogy hű képet kapjunk arról, vajon egy társadalom tudatában milyen, miféle kisebbségek vannak jelen, következésképpen, mi az egyes kisebbségek státusza a politikai, ideológiai, esztétikai valóságban.

A hallgatás persze nem tüntetheti el az egyes kisebbségeket a valóságos világból. De felettébb megnehezíti a velük kapcsolatos cselekvést és a rájuk vonatkozó elfogulatlan és igaz megismerést.

El kellene gondolkoznunk azon, hogy a mai magyar tömegközlési eszközök milyen arányban szerepeltetik a különféle kisebbségeket. A kapott kisebbségi térképet ezt követően kellene összevetnünk a társadalmunkat győtrő kisebbségi problematika tömkelegével. Amíg ezt a vizsgálatot valaki el nem végzi, addig sötétben tapogatózik mindenki, magamat is beleértve.

A bemutatás és szerepeltetés gyakorisága azonban csak az egyik és nem is feltétlenül a legfontosabb szempont, legalább ennyire fontos azt is tudni, hogyha már egyszer valamely kisebbség mégis szerephez jut, akkor mi a bemutatás hangsúlya. Csekély mennyiségű közlés is hangsúlyos lehet például, ha a televízió főműsoridejében történik.

Hangsúlytalan a mégoly gyakori közlés is, ha hajnali órán, kevesek által igénybe vett csatornán keresztül történik. Erre példa az elmúlt időkben — az 1989 előtti évekre gondolok — a vallási félórák műsora a rádióban. Ezek a félórák felettébb alkalmasak voltak arra, hogy az Egyházügyi Hivatal ország-világ előtt elhencegjen a magyarországi vallásszabadságról.

De a hitbuzgalom erősítése aligha volt várható tőlük, hiszen vasárnap hajnalra, a rosszul fogható Petőfi adóra összpontosították azokat.

A kisebbségi tematika beágyazódását a tömegközlés teljes áramába csak akkor vizsgálhatjuk hitelesen, *ha egyszerre vesszük figyelembe a gyakoriságot és a hangsúlyt.*

De ez még nem minden. Most következik a lényeg. A kisebbségek ugyanis mint a történelem és társadalmi valóság egyéb részei nem egyszerűen ténybeli mivoltukban fontosak. A bemutatás során akarva-akaratlanul értékek holdudvara veszi őket körül. Az értékeken keresztül kerülnek a kisebbségek — és most értékeket fogok felsorolni — a hatalom, a gazdagság, a szépség, a megigazulás, a tudás, a jóság erőterébe. Ahol hatalom van, persze ott megalázottság is van. A gazdagságot, mint fényt az árnyék kíséri a szegénység, a szépség ellentéte a rútság, a megigazulás ellenpárja az elkárkozás, van aki tud, és van aki tudatlan, miként a jók harcban állnak a gonosszal. Minden pozitív értéknek van tehát negatív párja. Az sem konfliktusmentes, ha egy-egy kisebbség a többség által osztott érték birtokosaként jelenik meg.

Hallottunk egy nagyon szellemes példát arról a cigánylakodalomról, amely irigységet vált ki, és pontosan erről az esetről van szó. A többség maga sem tökéletes, ugyanis nem mindenki hatalmas, erős, gazdag, szép, okos, igaz és jó, csak azért, mert a többség tagja. A többség körében is bőven akadnak olyanok, akik valamely vagy akár az összes érték birtoklása tekintetében fogyatékosak. Ebben az esetben a többség tagjaiban irigység, kisebbségellenes szenvedély kaphat lábra. Látják, hogy a szóban forgó kisebbség valamilyen társadalmilag elismert értéknek a birtokosa, legyen az vagyon, legyen az szépség, legyen az hatalom. Mindaz, aki nem állja a versenyt, mármint a többség körében, lemaradt, lecsúszott vagy értékelsajátításra egyéb oknál fogva képtelen, az a sikeres kisebbségek láttán úgy vélheti, hogy a siker érdemtelen. Jó példa erre a közép-európai — ez lehet német, lengyel, cseh, szlovák, osztrák, magyar vagy horvát — középosztályt tradicionálisan gyötrő politikai antiszemizmus.

Paradox példa legújabbban Amerikában a feketék koreai gyűlölete. Ilyenkor egy kisebbség gyűlöl egy nálánál is kisebbet.

Egy kiváló holland kutató — Louk Hagendoorn — Indiában végzett vizsgálatait azt mutatják, hogy a többségben lévő csoport alacsony státuszú tagjai leginkább azok, akik vagyonuk, műveltségük, politikai erejük fogyatékoságaiért kárpótlást keresve előszeretettel hangsúlyozzák ki a többségi csoporthoz való tartozásukat. Ők különböztetik meg leginkább magukat a kisebbségi csoportokkal szemben. Különös ellenszenvvel viseltetnek a kisebbség magas státusú tagjaival szemben, túlbecsülve előfordulási arányukat és hatalmukat, befolyásukat a többségen belül. Megvetik a kisebbséget, de egyben félnek is tőle.

A többségi csoport magas státusú tagjai körében inkább a státus hangsúlyozódik ki, ezek a személyek általában véve toleránsabbak a kisebbségekkel szemben, de csak addig, amíg nem érzik úgy, hogy helyzetük veszélyeztetett. Abban a pillanatban veszélyérzés keríti őket hatalmába, azonnal ők is a kisebbség ellen fognak fordulni.

A különböző kisebbségek tisztességes bemutatása során zsákutcába vezet a propagandisztikus hév, melynek során jó szándékú közlők erőnek erejével azt akarják bizonyítani, hogy például Magyarországon lehet cigány, zsidó, sváb, tót, oláh stb. erős, ügyes, okos, szép, szorgalmas és gazdag. A veszély persze többnyire nem erről az oldalról fenyeget.

Az a sajnálatos tapasztalat, hogy a kisebbségek előszeretettel nyerneik bemutatást jellegzetesen értékhiányos helyzetekben. Különösen súlyos esetekben, egy-egy értékhiányra utaló jelző egyenesen rátapad az adott kisebbség nevére, és a létező szerkezet végzettszerű és kikerülhetetlen kapcsolatot sugall a kisebbség és az adott értékhiányos állapot között.

Sajnálatos módon ilyen kifejezés lett nálunk a *cigánybűnözés*. Amerikában hasonló kifejezés a néger szexuális bűnözés.

A szerepeltetésen, a hangsúlyon és az értékösszefüggések dimenzióin túl a kisebbségek bemutatásának döntő kérdése, hogy milyen értelmezéseket kínálnak fel a közlések befogadói számára a közlésfolyamban. Ez a negyedik dimenzió. Ezáltal válik a látott világ érthető világgá.

Elsőként a *dichotomizáció* kísértésével kell megküzdeni. Mi a dichotomizáció? Akkor beszélünk dichotomizációról, ha a többségi és a kisebbségi csoportok tagjai között a bemutatás szerint szakadék tátong. Mintha két külön állatfajról esne szó, melyek között semmi hasonlóság nincs, túl azon, hogy élnek.

A dichotomizáció során egyrészt a csoportok közötti különbség, másrészt az egyes csoportokon belüli hasonlatosság maximalizálódik, növekszik meg. Ezáltal keletkezik az illúzió a nézőben, hallgatóban, olvasóban, hogy eleve nincs semmi közös a két csoport között. Kisebbség és többség,

mint két egymással semmilyen ponton nem érintkező, esetleg egyenesen ütköző metafizikai egyetem jelenik meg. És ha egyszer ez a látszat létrejött, már esély sem nyílik arra, hogy a megértés, a közlés, a közös vonások keresése kerüljön előtérbe.

A dichotomizáció előítéleteképző hatásait csökkentheti, ha a kisebbségi és többségi csoportok tagjait antropológiai alaphelyzetekben, például a születés, a szerelem vagy a halál állapotában mutatják be. Ekkor kiderülhet, hogyha eltérő magától értetődőségi előfeltevések és eltérő kulturális normák, szabályok húzódnak is meg a különböző hovatartozású emberek viselkedése mögött, alapvetően az élet ugyanazon állomásain haladnak át, és ugyanazon nagy érzések, szenvedélyek, örömek és bánatok mozgatják őket. Ez katartikus felismerések forrása lehet.

Egy másik ilyen dichotomizációt csökkentő eljárás: az úgynevezett *kereszt kategorizáció*. Ez esetben a kisebbség egyes tagjai, más szempontok alapján, mint többségi csoport tagjai jelenhetnek meg, ugyanakkor a többségi csoport tagjai kisebbségként léphetnek színre. Az európai egységesülés folyamata nagyon megnöveli az ilyen kereszt kategorizációs folyamatok keletkezésének valószínűségét. Magam Amerikában láttam olyan televíziós sorozatokat, ahol ezt a hatást tudatosan kiaknázzák. Láttam például egy epizódot az egyik sorozatból, amelyben egy fehér középosztályú orvos homoszexuális volt, s ebben a minőségében kisebbségiként határozza meg magát a fekete bőrű páciensei szemében, akik viszont az orvossal való találkozásukban heteroszexualitásuk okán átélhették a többség hovatartozási élményét.

Lehet, hogy a példa bárgyú, de érdemes magán a modellen elgondolkozni. Bárki vállalkozzon arra, hogy kisebbségi tematikában fogant üzenettel lépjen fel a nyilvános közlés fórumain, tisztában kell lennie a *sztereotipizálás* természetrajzával. Ez tulajdonképpen a harmadik legfontosabb mechanizmus a dichotomizáción és a kereszt kategorizáción túl.

A kisebbségekre vonatkozó sztereotípiák különös sajátossága, hogy eleve könnyebben telítődnek negatív tartalmakkal, mint a sztereotípiák általában. A kisebbség, mint arra már utaltam, egyben ugyanis ritkaság. A ritkaság eleve kielezi a figyelmet, mely másfelől eleve fogékonyabbá teszi a szokásostól eltérő, az intenzív hírértékekkel rendelkező, szenzációs és ily módon valahogy ösztönösen negatív jellegű vonatkozásokra.

Míg normálisnak és pozitívnak tartjuk az egészséget, a harmóniát, a jólétet, az érzelmi és erkölcsi kiegyensúlyozottságot, a nyugalmat, a rutint, addig viszont abnormálisnak és ezáltal negatívnak látjuk a betegséget, a szegénységet, a bűnözést, az alkoholizmust, a gyávaságot, erősza-

kosságot, lustaságot és sok minden egyebet, melyekben a normális és zavartalan mindennapi életvitel veszélyeztetését látjuk.

Ha tehát bárhol, bárki azt látja, és különösen valamely tömegközlelési eszköz bemutatásában, hogy egy kisebbség tagja negatív viselkedést tanúsít, bűnözik, munkát kerül, megbízhatatlan, nemi erőszakot követ el, alkoholizál, kábítószerrel foglalkozik, akárcsak AIDS-es, akkor nyomban létrejön a fejben, a mi fejünkben az illuzórikus együttjárás, és megszületik a sztereotípiák, miszerint minden X egyenlő Y . X ez esetben a kisebbségi tag, Y pedig valamilyen, a felsoroltakban előfordult negatív vonás.

Ez a hamis együttjárás önmagában is veszélyes. De többnyire a folyamat nem áll meg ezen a ponton. Az emberek értelmezéseket és magyarázatokat keresnek, különben túlságosan kényelmetlenül éreznék magukat a világban.

Az oksági típusú magyarázatok elégítik ki leginkább ezt az igényt. Okságok láttán hihetjük ugyanis leginkább azt, hogy a világban rend és biztonság uralkodik.

Magam is végeztem olyan vizsgálatokat Sajó Andrással és Neményi Máriával együtt, amelyek más vizsgálatokkal összhangban egyértelműen igazolják, hogy a negatívan látott kisebbségek, például a „tolvaj cigány”, a „csaló zsidó”, a „kapzsi sváb”, a „nemi erőszakra hajlamos néger”, a „vérengző szerb” viselkedésének látott oka kollektív, genetikai ügyként áll előtűnk. Ezáltal a kisebbségi pszichológia metafizikai dimenzióba lendül át. Lebecsüljük a helyzet és a véletlen körülmények kényszerítő hatalmát, a tanulás és változás lehetőségét, a jószándék és az akaratlanul fellépő negatív következmény lehetőségét. Eppen ezek a mentő körülmények tolulnak fel bennünk, amikor többségi csoportok negatív viselkedésére keresünk magyarázatot. Hiszen a negatív viselkedések nem lehetnek a kisebbségek privilégiumai.

Egy vizsgálatban például azt tapasztaltuk, hogy amikor egy nő meg-erőszakolásának a történetét úgy mondjuk el, hogy az elkövetők cigányoknak tünnek, akkor a kísérleti személyek a cigányok agresszivitását, alkoholizmusát és nemi erőszakra hajlamosító genetikusan adott természetüket hozták fel okként.

A kísérleti személyek másik csoportja viszont úgy tudta, hogy az elkövetők magyarok voltak. Ebben az esetben már a nő kihívó viselkedése, az alkalmi italozás okozta könnyelmű hangulat és a magyar férfiakra jellemzőnek tartott virtus került előtérbe, mint oki tényező.

A két kísérleti csoport egyebekben teljesen azonos szöveget kapott. A kisebbség-többség hatását pusztán az elkövetők neveinek manipuláció-

jával hoztuk létre. A híreket egyébként György Péter írta, tehát nem voltak valóságos hírek. Akár hírekről, akár riportokról vagy fiktiiv műfajokról van szó, az illuzórikus együttjárás és a nyomában járó hamis oktatájdontítás könyörtelenül működni kezd.

Borzasztóan oda kell figyelni a kisebbségekkel kapcsolatos elemi közlésekre, még a hírek szerkesztése során is. De ez nem minden. Figyelembe kell továbbá vennünk, hogy a mindennapi életben járva-keelve szükségképpen töredékes és szórványos tapasztalatokra teszünk szert. E tapasztalatok birtokában kialakul az a tendencia bennünk, hogy túlbecsüljük a tipikusnak tartott tulajdonságok előfordulását, és lebecsüljük a nem tipikus tulajdonságok előfordulását. Ezáltal eleve torz elképzelés alakul ki bennünk, anélkül, hogy tudnánk róla.

A tömegtájékoztatási eszközök sokat tehetnek azért, hogy a különböző kisebbségi csoportok tagjai úgy jelenjenek meg mindennapi helyzetekben, hogy a közösség számára nem tipikus tulajdonságaik is kiderüljenek. És ez nem azt jelenti, hogy a kuriozitást keressük meg, mert az ugyancsak ártalmas. De még fontosabb, hogy a tömegközlelési eszközök módot adjanak a kisebbségek tagjai számára individualitásuk teljességében történő bemutatására. A kisebbségeket sújtó sztereotipizáció lényege ugyanis, amely akkor is érvényes, amikor kivételesen pozitív jegyek tulajdonításáról van szó, hogy a sztereotipizáló ész valamiképpen felfüggeszti azt a jogot, amely mindenkinek joga, azt a jogot, hogy egyén legyen. Egyszeri és megismételhetetlen individuum, aki sorsáért felel, és önmaga jogán méltó a figyelemre.

A kisebbségek általában akkor jelentenek nagyon fontos társadalmi problémát, ha nem érvényes rájuk az úgynevezett szociális entrópia elve. A szociális entrópia során szóródnak szét a kisebbségek a társadalmi struktúra különböző pontjaira, és ezáltal válik lehetővé individualitásuk teljes észlelése. Kollektív hovatartozásuk ekkor kereszteződik más hovatartozásokkal. A baj akkor keletkezik, amikor egy-egy kisebbség tagjai valamelyik társadalmi pozíció mentén összesűrűsödnek. Ilyenkor az entrópia nem teljesül, és természetszerűleg felmerül sajnálatos módon az ellenséges sztereotipizáció, a hamis oktatájdontítás.

Ezt követően aztán további téves észlelések keletkeznek. A kisebbségek létszáma például fenyegetettséget és veszélyeztetettség érzést vált ki a többség tagjaiból, függetlenül az aktuális létszámtól. Hibás valószínűségi ítéletek születnek, amelyek azt jósolják, hogy a kisebbség túlszorodik, elhatalmasodik a többség felett, kiszorítva pozícióiból. Ez a valószínűsítés táptalaja lehet a kisebbségekkel szemben alkalmazott

legkülönbözőbb társadalmi diszkriminációnak, mely szélsőséges esetekben a törvényhozásban is kifejezésre juthat; sajnos, Magyarországon a múltban erre volt példa.

A kisebbségekre vonatkozó nyilvános közlésekben mindig tudni kell megkülönböztetni a láthatót és a nem láthatót. A látható mögött történelmi és társadalmi realitások húzódnak meg, amelyek a hétköznapi ész számára — és a szokványos publicisztika számára is — egyszerűen hozzáférhetetlenek. Senki nem hiheti, hogy azért, mert látott már cigányt, zsidót, nébert, örményt stb. életében, egyben már arra is hivatott és jogosult, hogy érvényes kijelentéseket tegyen.

A dilemma persze nagyon mély, hiszen felmerül a kérdés, hogy a kisebbségekre vonatkozó szólás korlátait emlegetve nem korlátozzuk-e a szólás szabadságának alapvető emberi jogát.

Magam úgy vélem, hogy a törvényi védekezés hatástalan, jóllehet egyetértek az Alkotmány emberi jogokat védő paragrafusával. Aki előítéletes és sztereotíp módon kíván a nyilvánosság előtt megszólalni és ebbeli véleményeit, nézeteit szóban, írásban, mozgóképben nonfiktív, azaz hírszerű vagy fiktív, azaz irodalmi műfajok révén a közösséghez el kívánja juttatni, azt korlátozni törvényes úton nem tudom elképzelni.

Azt viszont tudom, hogy mind a történelmi tapasztalatok, mind az elemi, erkölcsi értékek arra intenek, hogy egy társadalom tartósan nem tűrheti el az uralkodó rangra szert tett előítéletes ideológiákat. Hosszú távon ez erkölcsi lealjasodáshoz, nemzetközi elszigetelődéshez, valamint a folyamatos üldözés és zaklatás állapotához vezet, mely olyan légkört eredményez, amelyben nem lehet élni, nem lehet dolgozni, nem lehet értelmes cselekvéseket megvalósítani. Következésképpen nem pusztán morális okok szólnak az előítéletes kommunikáció visszaszorítása ellen, hanem minden társadalomnak jól felfogott érdeke, hogy megtalálja azt a módot az önvédelemre, mely nem sérti a demokratikus alapelveket, de ugyanakkor tisztességes és igazságos elbánást ígér mindenkinek a társadalomban, legyen többségi vagy kisebbségi státusú.

A tömegkommunikáció felelőssége ebben az önvédelmi folyamatban óriási, de ugyanilyen szerepe lehet a diszkrimináció-mentességre szövetkezett állampolgári mozgalmaknak és magának az általános politikai közhangulatnak. Hosszú távon (persze hosszú távon mindenki meghal) a felnövekvő nemzedékek beállítódásain és műveltségi állapotán múlik minden. Ezért a tisztességes és igazságos kisebbségi kép bemutatását már gyermekkorban, az óvodában és az iskolában kell elkezdeni. Ennek a nevelő munkának lehet, véleményem szerint, elsőszámú szövetségese a

tömegkommunikáció. És ez a munka soha nem ér véget, hiszen az életbe belépő minden nemzedéknek újra meg újra meg kell küzdenie az előítéllettel és csábításaival, mint a nagy amerikai szociológus szokta volt mondani, minden egyes új nemzedékkel a barbárok rohanják le az emberiséget, akiket civilizálni kell.

A többség–kisebbség viszony sem állandó, és ez egy másik dolog. Ha egy-egy kisebbség vonatkozásában sikereket is tudunk elérni, a változások óhatatlan következménye az lesz, hogy újabb és újabb kisebbségek bukkannak fel, nem fagy be egy társadalom. Újabb és újabb kisebbségekkel szüntelenül számolni kell, erre ad példát a most éppen hazánk felé közelgő félelmetes bevándorlási hullám.

Különös jelentőséget kell tehát tulajdonítanunk az újságírók, a pedagógusok és általában véve és elsősorban az értelmiségiek munkájának, mert ezek a rétegek alkotják a társadalom kulturális elitjét, s az ő szavuk mérce és vonatkoztatás a többiek számára.

De többről van szó, mint pusztán felvilágosításról. A kisebbségekről való beszéd, a róluk adott tájékoztatás és a rájuk vonatkozó kép formálása távolról sem csak morális érzék kérdése. Az elfogulatlanság, a tisztesség és a becsület fontos összetevő, de ha nem párosul társadalomtudományi képzettséggel, történelmi, szociológiai, szociálpszichológiai tudással, akkor könnyen hatástalan maradhat.

Irodalom

Allport, G. W.: Az előítélet. Budapest, 1977. Gondolat.

Csepeli Gy.: Nemzeti és kisebbségi előítéletek. Juss, 1991. 4.3. 106–117.

Gerbner, G.: A kulturális mutatók. In: Horányi Ö. (Szerk.) Kommunikáció. I. köt. Budapest, 1977. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 267–280.

German, D.: The Role of the media in Political Socialization and Attitude Formation toward Racial/Ethnic Minorities in the United States. In: Claussen, B., Farnen, R. (Eds.) Political Socialization in the Context of national identity and National Minorities (előkészületben) (1992) 265–275.

Hamilton, D. L.: A sztereotipizálás kognitív-attribúciós elmélete. In: Hunyadi Gy. (szerk.): Szociálpszichológiai tanulmányok. Budapest, 1991. Tankönyvkiadó 322–358.

Hagendoorn, L.: Ethnic Categorization and Outgroup Exclusion. Department of General Social Sciences. University of Utrecht. 1991.

Teresyéní Tamás: A tévéhíradó valóságképeinek néhány jellegzetessége. Jel-Kép. 1984. 5.2. 32–42.

van Dijk, T. A.: Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk. London, New Delhi, 1989. Sage. 358–377.

A magyar–román viszony tükröződése a tömegkommunikációban

Aki életében sok újságot olvasott, és sok cikket írt, sokat gondolkodott, aki magába szívott és továbbadott igaz és hiányos, torzított és olykor hamis információkat, aki látta és megtapasztalta, hogy közléseinek milyen a hatása az embercsoportok eszébe és szívébe, valamint az is, aki mindezt nem látta, oly kétséges kincset gyűjtött magának, hogy olykor meg kell vizsgálnia, hogy ez a kincs vajon hasznos, közömbös vagy árthatas energia-e⁶

E vallomásszerű bekezdés után meg kell adnom azt az értelmezési keretet, amelyben a témával foglalkozom. Egyelőre nem akarom részletezni, csak egyetlen szóval jelzem: politikai univerzalizmus.

Az előadás címeből: A román–magyar viszony tükröződése a tömegkommunikációban, a következő gondolati tömböket szeretném kiemelni:

a) Mit és mennyit kell tudni a másik népről; mennyit kell tudni önmagunkról?

b) Milyen az általa és általam, az általuk és általunk használt nyelv?

c) Nincs-e szükség egy reflexív nyelvkritikára?

Ahhoz azonban, hogy a fenti három kérdésre felelhessünk, szólnunk illik arról is, milyen legyen az újságíró felkészültsége, ismeretanyaga? Válaszoljon-e a verbális agresszióra, ha erre késztetést érez? Van-e benne annyi emberi tartás, olyan-e saját személyiségjegyeinek koherens váza, hogy válaszol, és végül hogyan válaszol? Ellenáll-e, ellent tud-e állni az objektivitást fenyegető, torzításos tényezőknek, hisz vállára vetett életbatyujában ott rejlik önnön múltja, de referenciális csoportjaié is: saját nemzettudata, európai értelmű szocializáltsága, sőt talán még transzcendentalizáltsága is.

Az újságíró — és tegyük hozzá, a médiák hangos újságírója is — háromféle rendből meríti a továbbadásra szánt információkat:

1. valóságos eseményekből;

2. jeles eseményekből, szimbolikus stratégiákból;

3. végül attribúciókból, tulajdonságok, értékelések, emberekhez, csoportokhoz történő hozzárendeléséből.

Itt nem az igaz-hamis fogalompár a döntő, hanem, hogy gyerekes példát mondjak, például e két mondat közti különbség: „János pásztor” és „János boldog”. Nyilvánvaló, hogy a pásztorság bizonyosabb, mint az utóbbi. Magában a természetes nyelvben rejlik tehát az attribúció, a tulajdonítás lehetősége.

Korreferátumomban nem térek ki a románság történetének akárcsak vázlatos ismertetésére sem. Hiába elemezném a fejedelemségek történelmét, népeik egygé kovácsolódásának kísérleteit.

A történelem a másik nép kultúrtörténeti modelljében tárható fel, és e modell anyaga: a földrajz, a történelem, a nyelv, a kultúra és a népkarakter, valamint ezek összekapcsolódása. A modell úgy egyszerűsít, hogy egyben növeli az interetnikai empátiát, amire olyannyira szükség van.

Amikor a mediátor szembenéz az aznapi hírányaggal, legyen az átvett közlemény vagy akár helyszíni riport, beleáll a széles jelen kontextusába, de ugyanakkor egy történeti sor éppen felmerülő láncszemébe is.

Milyen életvilágról kell tudnunk, ha románokról írunk, históriájuk mely háborúit és forradalmait szükséges ismernünk, kik azok az írók, akiknek emberi üzenetét, pánhumán mondanivalóját feltétlenül ismerni kell, s hol vannak ebben az informatív nyersanyagban a lényeges súlypontok, a feltároló hatásfvek?

Az *interetnikai* észlelés, a térség szomszédjának ismerete az életet, a szomszéd életének állapotát, több-kevesebb állandóságát, mintáját adja tudtul, olykor pedig azt, hogy mit tesz, hogyan él és hat reánk határhelyzetekben?

Kik vezetik, és hogyan irányítják vezetői? Igaz-e az örök megkésetttség érzése a román lélekben? Csak őt jellemzi-e az erőszakos múltéptítés, a magasból diktált folyamatos nyelvújítás és a megdöbbenő, hirtelen kapcsolatváltás az interakciókban?

Ismerjük-e mi testközelből az egyszerű román jóságát, a nyomorban együtt élő jó szívet, vagy hiszünk-e annak, aki tud erről, mert tapasztalta, mert sokszoros interakciók emlékéit szűrte le a másik emberről táplált ismeretében?

Folytassam az újságírói ethosz követelményeit, hiszen a logosz és pátosz együtt szokott haladni! Tudjuk-e például, hogy a jelenben benne rejlik a múlt, annak sokfajta sértődöttsége, és tudunk-e minderről, saját hazánk táján is? Hiszen sajtó áll szemben sajtóval, televízió a televízióval, rádió a rádióval. Tudjuk-e például, hogy a mai román embert sérti a fanarióta szó, és érezzük-e, hogy ez lényegében az ősi bizánci attitűdrendszer, a sok száz éves török uralomban fortélyossá csiszolt politika?

Sajnos, az ehhez simuló médiatartalom mindmáig csak alig változott. Nevezzem el — ahogy már egy erdélyi folyóiratban megírtam — az államrangra emelt tömegkommunikáció egy részét negatív retorikának.

A negatív retorika jellemzői, közlései leírhatók. Néhány olyan virtuális párbeszéd-képlet, ahol az ingermondatra várt válaszadás, lehet bár kicsit homályos, de eleve ismeretes. Nemcsak a mondatok igazságértéke ingadozik, igaz és téves, félig igaz és nem bizonyítható, elképzelt és elképzelhetetlen terminusok közt; a negatív retorika közlései valójában valóságos beszédaktusok, kommunikatív cselekvések.

Ha a folyamatos történesekben egy ingercsoportra reagálás következik, az újabb ingert szül egy későbbi reagáláshoz. Mások számára ez afféle kelet-európai behaviorista stimulusreakció-sorozat.

A hirtelen kezdeményező politika viszont megeremthet egy sajátos ingersort. Az inga kilendül, válasz érkezik, és azután már bárki azt mondhatja: lám-lám ezek teljesen egyformák, mindig ugyanúgy marakodnak. A negatív retorika provokál. A negatív retorika kevés jelentést hordoz, ám annál több a sugallt jelentése, előfeltevése, hogy néhány szemantikai elméleti terminust is használjak. A kezdeményezés szituációs előnyének lényeges jegye: a valótlan állítás világgá kürtölése, és az elkerülhetelen cáfolat alig hallható közlése.

A valótlanságnak is vannak persze árnyalatai, mert ha X kijelentés tartalma nem is igaz, az ellenfél már megszokta, és csupán csendben dühöng. Y kijelentés saját bűnét fogja rá a másikra, a tolvaj rendőrért kiált, itt már nemcsak a valóság árad a közlésből, hanem a másikba maró verbális logikai agresszió is. De az új fanarióta azt is tudja, hogy a valóságos agresszió sohasem múlhatja felül a verbális változatot. Íme a nyelv meg nem becsülése. A negatív retorika közlése racionalizál. Fél-igazságot közöl, mert annak tartalma saját érdeke (például Martinás könyve a csángók eredetéről).

A negatív retorika kiélezi a látható rétor kommunikációja és a meta-kommunikációt kísérő közléssávok mondanivalóit, kiélezi a különbséget, mert a közölt szegmentummal, a mondatok, a mondat sorok értelmével átlósan ellenkezik a mimika, a gesztikuláció, a szemek játéka, a hangerő meg-megbicsaklása, a mesterséges sóhaj, olykor a vásári komédiás műkönyve is. Ezt nevezi a pszichológia „double blind”-nak, annak a kettősségnek, amelyre ősi keleti példa: a Bethlen Gáborhoz érkező török követek közül az egyik jó volt, a másik rossz. Ugyanilyen nyomozókat használt a Gestapo és az ÁVO is. Ennek összpolitikai transzformációja a mindig uralkodó kettősség. Felizgatott tömegek kó-

rusát szavával csillapítja a vezérszónok, mosolyával pedig erősíti. Bizony felállítanánk a kolozsvári konzulátust, dehát népünk mentalitása nem teszi lehetővé. A tárgyaló diplomata Pilátusként mossa kezét. A negatív retorika jól ismert fegyvere az önmagát beteljesítő jóslat, finomabban a politikai Macbeth-jóslat. Valaki megjósolta annak bekövetkeztét, amit önmaga irányított és valósított meg titokban. Ha egy szimbolikus logikai elemzés vágná bele a negatív retorika szövegeibe, csak úgy hemzsegnének abban a logikai paradoxonok.

Az osztály befoglalása tagjai közé, a petíció principi, aminek klasszikus példája az anyag filozófiai fogalma: anyag az, ami tudatunktól független. Dehát éppen azt kell bizonyítani, hogy ami tudatunktól független, az feltétlenül anyag.

Meg lehet fordítani az események sorrendjét. Íme, megérkeztek a bányászok Bukarestbe, valahonnan az immár mitológiai ködbe vésző völgyből. Egy másik valótlan közlés szerint Budapesten román ellenkormány alakult. Nos, a sajtó megfordítja a sorrendet, Budapesten megalakult a román ellenkormány, bányászok érkeztek Bukarestbe.

Végül a negatív retorikának ott van döntő szerepe, ahol a valószínűségi számítás egyik fogalmát, az eseménytér fogalmát használjuk. Üres az eseménytér, ha nem történnek események: unalom lesz úrrá az olvasón, az indukált híréhség kielégítetlen marad. Ha viszont túlszűfolt az eseménytér, a motivációs éberségi szint leszáll, s a megdöbbenő történetek intenzitásfokai kioltják egymást. Ilyenkor lép életbe a szövegvihar. Így nevezem azt, amikor a sajtó és média zúdítja a képet, a betűt, kevés jelentést, de sok jelenanyagot, s mint ahogy az ultrahangól, egy bizonyos szempontból a szöveg is képes rá.

*

Ismernie kell az ottani tömeghangulattal bátran szembeszálló pozitív rétorokat is. A bukaresti médiák magyar adása abban igazított el (s ezen a nyáron óriási vita volt erről egy csobánkai konferencián), hogy a mindennapi tapasztalat több-e, mint a távoli, bár élményekből is megerősített spekuláció. Ott tudják jól, hogy mi a baj, nem nálunk. Vannak román ellenzéki lapok is. Ma már a mi közös történelmünknek nagy alakjai vannak. Tudhatunk Marosvásárhelyről vagy Pippidi úrról, a 22-esek nehezen működő, de mégis csak haladó dialógusáról vagy Marius Tabacuról vagy Mircea Dinescuról, akikről, azt hiszem, nem kell külön szólnom.

A magyar sajtó adjon több információt a romániai pozitív retorikáról is. A kárhoztatott egri konferencia szidalmazását például a román ellenzéki lapok átlátszó trükknek nevezték. Ugyanolyan hangsúlyt kapjon — a negatívval egyenlőt! — a pozitív sajtó is. A magyar újságíróknak azt is tudnia kell, hogy sok mindent nálunk is rosszul és elfogultan ábrázoltak, sok mindenről viszont nem is tudnak, amit a negatív retorika produkál. Alapigazságként megkockáztathatjuk: a román politika egymással teljesen ellenséges politikai rendszereken átfelölő szívfóssággal törekszik a területgyarapításra, megtartásukra, visszaszerzésükre, valamint a magyar nemzetiség beolvasztására. Ceaușescu ugyanúgy dáko-román előadást tartott Grósz Károlynak, ahogy a napokban Iliescu teszi.

Ha beszélhetünk nemzetkarakterológiáról, amely talán a wundti néplelék utófogalma, ha Babits, Szekfü, Németh László, Szabó Dezső, Karácsony Sándor, Lükő Gábor, a mindmáig meg nem jelent Dékány István könyvére is gondolunk és felvetjük a kérdést: mi a magyar, talán azt is megkérdézhetjük önmagunktól, mi a román? Megvetés és fölzárkózás, mioritikus térség és az Esthajnalcsillag csodálatos szerelme. Tiganiadasz és román nemzeti halálvízió, s az erdélyi iskola jámbor unitus papjai. Ezeket úgy tekinthetjük, mint művelődési emblémákat, melyek olyanok, mint az absztrakt tárgy a matematikában.

Mélységes parasztkultúra, a bárány hangján megszólaló halál, mindeknek megvan irodalmi háttere, Horváth Andor „Korszellem és önismeret” című könyve, Zirkuli Péter „Találkozások” című könyve, de ennek tekinthetnénk egy-két román műépítészeti munkát, mely többrendű környezetet varázsol az otthon köré.

Létezik egy saját hazáját féltő és szerető reflexív irodalom is. Mircea Vulconescu önvallomásában öt tételben írja le a román valóságkonceptiót. Öt pozíciót különböztet meg, és mindegyiket indokolja.

Nincs nemlét — ez valójában egy skolasztikus fejtegetés, amelynek az is lehetne a címe: a semmi metafizikája. A „nemlét” bizonyos távlati képe a létező átsiklásának a teljességből a konkrétumba. A lét lényegében nem a tények, hanem a létmód síkján bontakozik ki. A nemlét fenomenológiai leírása — a husserli zárójelbe tevés módszere — nem más, mint a rávonatkozó fogalom logikai függvényeinek, vagyis a fenomenológiai és a nem fenomenológiai leírás közötti viszony leírása. Esszencia és egzisztencia, matematikai-logikai zsákutcák jelzik ezt a gondolatmenetet. A harmincas–negyvenes évek magyarországi filozófusai között Kornis Gyula pozitivistá színezetű, Brandenstein Béla skolasztikus fogalomcséplést is űző, Schütz Antal pedig tomista bölcseletet vallott.

Nincs abszolút lehetetlenség — az arisztotelészi egyenlőséggel a semmi és a lehetőségek között. Misztika és platonizmus egyesül ebben a fejtegetésben.

Nincs választási lehetőség. A román igeidők witgensteini típusú elemzése a lehetséges, a feltételes jövőre vonatkozik. A „mi lett volna, ha...” típusú elmélkedést román népjellembeli jegynek tekinti. A román optatívusz helyettesítheti a többi igemódot, áll ennek központjában. A „va fi fiind” (lehet, talán van), az „o fi” (lehet), a „sa fie” (hogy legyen) erőteljesebb, mint az indikatívusz formái. A befejezett jövő számtalan formája, a felszólító mód múlt ideje („sa fi fost” — lett legyen) mind azt igazolja, hogy a valóságtól elvonatkoztatott feltételezés síkján mozog a kijelentések értelme.

Mindez elméleti fejtegetés, mert a nyelvtipológia tanúsága szerint még egy sereg nyelvben szerepelnek ugyanezek a formák, az író szerint hozzájuk fűződő néplelki következmények nélkül. Egyébként sem valószínű, hogy a metafizika (ontológia) kategóriáit a grammatika szolgáltatja.

A *Nincs parancsoló kényszerűség* és a *Nincs helyrehozhatatlan* negyedik és ötödik pozíció normák és vágyak költői-filozófiai megírása. A könnyed életfelfogás valóságos kollektív tapasztalás. A hegyi tó tükrében égre vetülő arcmást van-e kő, amely hosszú időre fel tudná kavarni? Van-e összevont szemöldök, amely ... ellenállna a nyári reggelnek vagy a csillagos égnak?

A *haláltól való félelem hiánya* ugyancsak a híres román népballadára, a Báránka pásztorára vezet vissza. Líra és platonizmus és még egy meggyengült, de mélységes ortodoxia színezi, vezérli a fenti gondolatokat. A dolgozat 1940 és 1944 között készült el.

„Valóságos udvarai határtalanok, szélesek, mint a látóhatár, gyümölcsseikkel, erdeikkel, élőlényeikkel, csillagjaikkal ezek az udvarok mind a parasztházhoz tartoznak. Sosem látott lények, virágok és járatlan erdők állnak a paraszterdők körül, mert az ember baját az erdő érti meg, alázatosan nyílik meg előtte.” Íme az ortegai gondolat.

Magam évekkkel ezelőtt javasoltam a Janus Pannonius Tudományegyetemen, hogy tanítsunk ortográfiai és kiejtési minimumot a környező országok nyelveiből. Ma már nem úgy mondjuk, hogy Góte János Farkas, de a Duna-parton még Gróza Péter neve áll.

Mikor felháborodtunk a magyarul beszélő románok kifejezésein, akkor éppen bulgáriai muzulmánokról szólt a magyar sajtó. Hazánkban is létezik sok-sok egyéni és intézményi elfogultság. Talán érdemes volna összeállítani a dunai népek előítélet-szótárát. Egy nemzetiségi kerek-

asztal-beszélgetésen a vitavezető Mariannak konferálta be a Marin keresztnevű férfit. Ám mondok egy másik példát: a Csepel-szigeti sváb őslakosság asszimilálódott Szigetújfalun; faluja neve régen így hangzott: *Uiflu*. A megkésett humanizmus felírta a falu névtáblájára: Inselneudorf.

Városrendezés, szisztematizálás hazánkban is volt, a magyar sajtó viszont annak idején sokkal több faluromboló buldózerről tudott, mint amennyit a kondukátor valójában igénybe vett. Szívszaggató levélről tájékoztatott a magyar média, Sütő András házának lebontásáról, később aztán azt a hírt, hogy ez a művelet nem a szisztematizálás körébe tartozott, nem cáfolta meg. Nem akadna-e lehetőség — ez szónoki kérdés — olyan tanfolyamra, amelyen szakavatott előadók mindezt elmondanák a tömegkommunikáció harcosainak?

Nem tagadható ki a román lélekből a sajátosan nemzeti ízű, ortodoxiás emlék. A nagy egyházszakadás történelem-pszichológiai következménye egy sajátos paradoxon. Most olyan hiedelmekről szólok, melyeket minden becsületes, vallásos ortodox tud. A nyugati egyház nem állt ellen a sátán harmadik csábításának, világi hatalomra tört. A keleti egyházak viszont szorosan belesimultak a mindenkori állam keblébe. A nyugati egyház hét tévedését minden pópajelölt tudja: nincs csalhatatlanság, nincs tisztító tűz, tévedés a credóba becsúsztatott Filioque, a pátriárka Krisztus első ikonja és 1459. május 29-e előtt két láng csapott ki a Hagia Szofiából, mert Isten elátkozta a bizánciakat. Szent Pál a Pó folyóval ellentétes irányba ment, és Kijevben kötött ki. A horizont mindig természetfölötti, a túlvilág nem fordított tükörkép, ott rejlik a szomszéd kertjében. A liturgia megszentelt természet, s a hegyek, völgyek spirituálisan telítettek. A festmény embere sohasem fordíthat hátat a nézőnek, Athos, a szent hegy köztársasága, amely még a török uralom alatt is élvezett bizonyos jogokat, az országokba széthullott pravoszláv centrumok a népek legizmosabb segítői.

A nacionalizmus misztikával telítődik, és mindezt az is úgy érzi, akit kényszerű ateizmusban neveltek. Ebben a keserű felvilágosodásban értelem és szív hátat fordított egymásnak.

Ám ha még mélyebben behatolunk a román lélekbe, szólnunk kell az image-rendszerek közötti különbségről, mert más a románság magyar image-a különböző korszakokban. Török imagójuk egyértelműen negatív, orosz imagójuk ismét csak ellenséges, görögségképük viszont mélyen beleivódott a szívekbe, és innen ered a fanarióta fortélyosságon nyugvó politikai kultúra, amelyről leírják a magyar cikkek is, hogy az mindig jobb és hatékonyabb volt, mint a mienk. Az image dinamikájába belejátszik

az interakció formális és informális változása. Az egy- és/vagy kétnyelvű interakciók tudati háttere hat típus keveredéséből áll össze:

- moldvai román,
- havasalföldi román,
- erdélyi román,
- székelymagyar,
- partiumi–bánáti magyar,
- szórványmagyar.

Mindnek van orientáló imagója, hiedelme, elvárása, maroknyi tapasztalata a másikról, a másik állampolgárról és a külső magyarról, tehát a szomszéd országról. Az első hat és a külső típus más-más imagót tartalékol szomszédjairól, azok közeli és távoli múltjáról, presztízséről is.

Más az erdélyi magyarok oroszágképe, de más a kommunizmus-képük is. S ha ezt nem tudjuk, akkor nehéz szót érteni velük. Szárazajta után más az oroszkep, mint egyéb körülmények között. Ez a szétszóró imagó-rendszer kaleidoszkópként alakul, változik, érdekeket szolgál, születik és pusztul. Valamit a magyar újságíróknak erről is kell tudnia. Mert a jelen riportja mögött ott csillog a vallott história aureólája.

Térjünk újra vissza az önismeretre: amikor is az én–te viszony a mi–ti viszonyná alakul. Ugyanígy az üzenetközvetítő önismerete, sőt nyelvkritikája is fontos, hiszen ő adja az értelmezési keretet, amelyet saját nyelvén fogalmaz meg. A laza összefüggésekben felvázolt nyersanyagból modellt kell építeni, és azt a szakírónak, az újságíróknak, a kommentálónak ismernie kell. A ma újságírója rendkívül súlyos feladatot vállal. Keserves állapotban leledzik a mai hírhálózat, a tömegkommunikáció rendszere. 40–45 esztendő elnyomása nem is teremhetett mást, mint a szárba szökkenő gyűlölet virágait. Míg a véres terrornak volt legalább valami ördögi pátosza, a puha diktatúra vezetői önmagukat, saját eszméiket is elárulták, és tabutémák is vannak. Tormai Cecilről ma sem írnak a magyar kritikusok.

Nincs lelkeket betöltő politikai univerzalizmus — amiről szoltam az elején —, amely Horthy Miklóstól Kun Béláig minden létezett személyt, aki jól vagy rosszul történelmünk részese, magába foglalna. A két háború közötti magyar filozófusokról senki sem tud. Hogyan vizsgálhatná bárki a másikat, ha elmarad az önvizsgálat?

Miért számított külön embernek az emigráns, mint az, aki hazájában maradt?

Miért ünnepeljük azokat a bevándorlókat, akik elhagytak egy területet, és ma sem térnek vissza?

Soha egyetlen politikai vezető Magyarországon — idézem Bodor Pált: „nem tudott Romániául”. A gyűlölet együtt jár a közepszerrel, személyeskedések öntik el a sajtót és a médiákat, szelektálva árulják az újságokat, és a kontraszelekció újratermeli önmagát, még az egyházak sem hajlandók mindig a teljes és őszinte önvallomásra. Mintha sorainkban ma is ott bujkálna az objektív pártosság fából vaskarika-szellemé, s a meggyalázott magyar nyelv tovább virágzik. Hadd említsek meg a nyelvkritikával kapcsolatban egy közeli hasonló irodalomtörténeti példát: Paul Celan 1971-ben öngyilkos lett Párizsban, és hermetikus szellemi vers-nekropolisza mindmáig várat kritikai kiadására. Hazánkban is ez történik nem egy művel. Nem ütközött meg az elmúló az újjal, s a kormányzat nem kereste meg az elhullatott szakembereket, új sematizmusok öntik el a szöveget, mint a megmérettetés, piacra-nyitottság — sorolhatnám a nyelvhelyességi szempontból és más szempontból is kifogásolható dolgokat.

Senki sem döntötte el — és ez talán a lényeg —, hogy melyik jog az erősebb: az emlékezésé vagy a felejtésé?

Mert három generáció él együtt egy időben, és ők is ellentmondanak egymásnak. Hol késik az új hang, a felszabadult őszinteség, anyanyelvünk öntisztulása. Szegényessé, egysíkúvá lett a sajtó nyelvezete, a fogalmak és a szavak nem jelölnek pontosan, hanem durva képzettársításokban kapaszkodnak egymásba, mint egy rossz esszé sorai. Megsérült a csend, pedig bármely dallam hangokból és csendből áll, legalábbis Thomas Merton így írja.

Ki kezdte el, ki folytatta, ki a felelős? Csak az válaszolhat erre, aki hitelesen szólal meg. Az értelem elítéli az érzelmeket, holott vannak szelíd és jóakarató érzelmek is. Veszendőbe ment a kommunikációs szemérem, s a megromolt ember írása nehezen lesz tárgyilagos, nehezen használhat népének, nemzetének. Szólnom kell néhány szót az előítéletekről, annak természetrajzáról, amit egyébként sok szakkönyvben nyomon lehet követni. Tények, külföldi hírek, elhangzó vélemények ismertetése hazánk médiáiban megköveteli a szelektálás becsületességét és arányosságát, a sugallt jelentés rövidre fogását és a tárgyilagosság kiküzdhető erényét.

Megvan-e ez azokban a szövegekben, amelyekre rá vagyunk utalva? Mert mik a szövegek? Hírek, amelyeket a modern nyelvtudomány beszédaktusnak nevez. A hír írott beszédaktus, amely a földrengésről, alapítványról, népszavazásról, román bírósági ítéletről, parlamenti delegációkról szól. A népszavazással az Alkotmány elfogadása esetén az

ellenzék szemrehányást kap, mert nem szavazott a kormányra. Íme, a szemrehányás beszédaktusa.

Hadd foglaljam mindezt össze egy egybetákolt mediátori tízparancsolatba:

Szeresd és tiszteld az igazságot!

Keresd és fürkészd a közlemények mögötti tények szféráját!

Ha kiemelsz egy szövegrészt, fél szemed a kontextuson legyen!

Ha másokat vizsgálsz vagy elemzel, tedd ezt meg egyidejűleg önmagaddal is!

Nem elég a forrás megjelölése, szavaidból a forráskritika se hiányozzék!

Mérd fel, mi az, amin még lehet változtatni, azt is, amin nem, és a kettőt sohase téveszd össze egymással!

Egyeztesd a másik népnek és sajátodénak állandó vagy változó image-rendszerét, egyeztesd az eltéréseket!

Ne cseréld össze az okozatot az okkal, az áldozatot a kínzójával!

Építsd magadban az interetnikai empátiát, érzékelésed higgadt és lehetőleg pontos legyen!

Szavaid és mondataid jelöljenek pontosan, vess gátat a negatív érzések diktálta, fél évszázados múltadból kisarjadt kényszerű asszociációknak!

Felejtsd el a gyűlölködés attitűdjét, párosítsd a szeretetet a méltóság-teljes önvédelem megfogalmazásával, mert az újságíró, a tv és a rádió riportere nemcsak hírszállító közeg, nemcsak a nemzet nevelője, hanem orvos is. Légy tehát derűs tollforgatója a nemzetterápiának!

BAYER JÓZSEF

A magyar-német kettős identitásról

*Anyám kun volt, apám félig székely,
félig román vagy tán egészen az.
Anyám kezéből édes volt az étel,
Apám szájából szép volt az igaz.
(József Attila: A Dunánál)*

Mialatt Nyugat-Európa rohamléptekkel halad a mind teljesebb integráció felé, Kelet- és Közép-Európa még mindig a bomlás és átrendeződés állapotában van. A régi önazonosságok elvesztésével mindenki új identitás után kapkod. Vajon a kettős identitás felvetésével nem járulunk-e hozzá magunk is a bomláshoz, vagy épp ellenkezőleg, egy valódi és nem erőszakolt integrálódás előfeltételeit teremtyük meg? A minap egy disszertáció került a kezembe, melyet egy németországi egyetemen fogadtak el. A címe: A kettős lojalitásról. Azokról a jogi és erkölcsi következményekről szól, amelyek az Európai Közösség (immár Európai Unió) tagállamainak köztisztviselőit érintik, akiknek egyszerre vannak nemzeti és nemzetközösségi elkötelezettségeik. Ezzel a fejlődéssel, amelyben a nemzeti elem már békésen belesimul egy nagyobb egységbe, persze a különbségek fenntartásával, kiáltó ellentétben áll a kelet- és közép-európai térség szomorú zűrzavara, ahol ismét nemzeti és kisebbségi konfliktusok keltenek indulatokat, jelezve és egyszersmind el is fedve más megoldatlan problémák egész sorát. Az egységes nemzetállamok körüli romániai alkotmányvita éppúgy tanúja az ilyen problémák megoldatlanságának, mint a szeparatista tendenciák és nacionalista mítoszok feléledése.

A válság az identitások újrafogalmazásának igényét is megszülte; s a kérdés most az, hogy megtaláljuk-e végre az autonóm s végre a nem felülről manipulált identitások demokratikus és toleráns együttlétezésének valamilyen tartós formáját. Mert ilyenekben aztán nincs hiány. Most látjuk, mi mindent bele nem söpörtek a homogén nemzeti önazonosság vagy akár a szocialista nemzetköziség nagy zsákjaiba! De a zsák most lyukas és mindenki kisétál rajta, hogy újra összetalálkozzék és megtalálja a modus vivendit. Az identitás keresésének egyik iránya egy az európai-

hoz hasonló kettős lojalitás lehetőségének felvetése a kisebbségek számára. Előrebocsátom, hogy nem lehet az identitás kérdését feszegetni a szubjektivitás teljes megkerülésével, ezért elnézésüket kérem, ha előadásomban a személyes tapasztalat talán az illendőnél többször jut szóhoz. Illusztrációnak szánom és nem magamutogatásnak.

„Apám sváb, anyám tót, de én csiszta matyar fatyok” — ezzel az önironikus mondással ugrattak eleim, mellesleg mindketten svábok, azazhogy az egyik a Fekete-erdőből származott el, a másik odenwaldi frank jövevény, külön német törzsek, akiknek utódai csak itt forrottak össze különbség nélküli dunai svábokká. Az idézett mondás jól érzékelteti a kisebbségek fonák helyzetét az erőltetett magyarosítás korszakában. Nem merném felbecsülni, hány honfitársamra állhatna ez az ironikus kiszólás. Elég megnézni a történeti statisztikákat és a társadalmi fejlődést egyszer a „nemzeti látószög” torzítása nélkül, elfogulatlanul szemügyre venni, hogy meggyőződünk arról, mennyire kollektív alkotás egy nemzet létrehozása, amely mindig heterogén elemek egyesüléséből születik meg.

Népek kohója volt nemcsak az Egyesült Államok, ahol eleve polgári úton indult el a fejlődés, hanem minden nagy dinasztikus birodalom, amelyből a polgári fejlődésért folyó hosszas küzdelem folyamán, olykor súlyos konfliktusok árán jöttek létre új nemzetek. A török kiűzése óta az osztrák uralkodóház árnyékában álló Magyarországra nem kevésbé állt ez. A 19. század polgári haladásért küzdő, demokratikus és népi nacionalizmusa éppúgy tisztában volt ezzel, mint az első Tisza-kormánytól egészen Horthyig húzódó hivatalos, agresszív felsőbbbségi nacionalizmus, amely éppen e tény eltüntetésére irányult. Igaz, minden „nemzet-építéssel” együtt járt egyfajta kényszerű homogenizálódás. De ez a folyamat eltérő tempóban és időtávlatban, toleránsabb vagy erőszakosabb módon és különböző mélységig hatolva zajlott le. Hogy az integráció mégsem tökéletes, azt bizonyítják a mai autonomista törekvések a legjobban integrált nyugat-európai fejlett országokban is. Még Németországban is, ahol a német *Volkstümlichkeit* mitológiája a legmesszebb jutott — a „metafizikai népből” csak most születik meg egy egységes, „normális” nemzet, — csak az ország példás föderatív struktúrája menti meg a helyzetet. Ebben a tág keretben a túltengő bajor öntudat éppúgy kitombolhatja magát, mint a rajnai németség vagy a berlini szabad városállamiság szelleme, a szász vagy a porosz provincializmus.

Magyarországon a nem uralkodó helyzetű nemzetiségek hozzájárulását a nemzet kialakulásához — kevés kivételtől eltekintve, mint például

Jászi Oszkár — nem szokás elismerni. Az asszimilációs politika hosszú évtizedei olyan mélyen élnek a zsigerekben, hogy már nem is észlelik annak. Pedig a nemzetiségek civilizációs és kulturális híd-szerepét, főként a Németföld irányába — jószerivel az jelentette akkor számunkra a tágabb Európát — aligha lehet tagadni, és a nemzet nagyjai nem is tagadták soha.

Mivel előadásom tárgya a kettős identitás értelme és lehetősége, nem terhelem Önöket történelmi fejtegetésekkel. Csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy a trianoni sokk óta mintha azon a két nagyobb létszámú kisebbségen kívánták volna a többi nemzetiség elszakadását megboszszolni, amelyik nem gondolt, és nem is gondolhatott elszakadásra: a zsidóságon és a németsegen. Szociálpszichológiai magyarázatra szoruló tény, hogy a Horthy-Magyarországon az asszimilációs düh — illetve a zsidósággal szembeni kirekesztő hajlam — annál nagyobb volt, minél nagyobb volt az átérzett veszteség, és minél kevésbé felelt meg az ország egyébként is egy modern polgári nemzet ismérveinek.

Ami a hazai németiséget illeti, köztudott, hogy még a német nemzetiségi válasz előtt jött el Németföldről, itt talált hazára, és szervesen beépült a magyar nemzettestbe; akár teljesen elmagyarosodott, akár megőrizte német identitását, mindenképpen a magyar nemzet része volt. Az *Ungarndeutsche*, *Deutschungarn* elnevezések árnyalatnyi eltérésekkel, de kifejezik az integráltságnak ezt a sajátos természetét. A németiség szétszórta, kisebb-nagyobb blokkokban élt, és voltaképpen csak az asszimilációs politikával szembeni védekezésül próbált valahogy egységbe verődni. A hivatalos nacionalizmus agresszív asszimilációs politikájának végül mégis sikerült őket a nagynémet völkisch politika karjaiba lökni, és kiszolgáltatni a német és magyar uralkodó körök háborús céljainak. A következményeket ismerjük: a kollektív bűnösség elve alapján „málenkij robot” tízezreknek, kitelepítés a nemzetiség feléne — egy batyúval jöttek, úgy is menjenek el, mondta egy ismert népi politikus — az itt maradottak teljes jogfosztása és megfélemlítése. Ezekről a sokáig elhallgatott tényekről az utóbbi időben sok mindent feltártak; nem részletezem, mert célom nem sérelmek felhánytorgatása, hanem az elvesztett nemzetiségi identitás keresése. Ismét csak szociálpszichológiai magyarázatra szoruló az, hogy miért volt szüksége a magyaroknak ilyen bűnbakra a maguk háborús szerepének kompenzálása miatt.

Az egységes német lakosságú falvak — amelyeket korántsem szeretnénk idealizálni: régen nem voltak ezek már összetartó faluközösségek

— a beköltöző „telepesek” révén vegyes lakosságúvá váltak. Az ily módon széttagolt, kulturális infrastruktúrájától megfosztott hazai németiség sorsa annyira bizonytalan volt, hogy nagyon sokáig nem volt tanácsos senkinek németiségével tüntetni. Ezt a szorongást, amely a környezetemben élők földre sütt pillantásából és az összevillanó szemekből áradt, máig a zsigereimben érzem; ezen csak elfojtással lehetett úrrá lenni.

Függetlenül attól, hogy az ötvenes évek egyébként sem volt a jogállamiság virágkora, az is igaz, hogy az autark szocialista iparosítás nem is igényelte a nemzetiségek semmiféle híd-szerepét, az ideologikus lözöngök ellenére sem. A külföldi kapcsolatok sokáig eleve gyanúsak voltak; még a rokonoktól érkezett csomagokat is büntetővámokkal sújtották. A hidegháború abszurdításai közé tartozott, hogy apák és fiúk, fivérek és nővérek évtizedekig nem találkozhattak egymással. Nagyon sok sváb gyerek úgy nőtt fel, hogy nem ismerhette a nagyszüleit és a legszűkebb rokonságát sem. A legsúlyosabb és visszavonhatatlan veszteség azonban talán mégiscsak az anyanyelvük elvesztésével érte őket. A szülők a gyermekekkel magyarul kezdtek beszélni, hogy a színmagyar iskolában és egyéb előmenetelükben ne érje őket hátrány. Ha megtanultak jól-roszszul németül, csak otthon vagy a rokonok körében beszélték a nyelvet, amely egyre inkább egyfajta *Küchendeutschra*, konyhanyelvre szűkült le; a kultúráközvetítéshez nélkülözhetetlen kidolgozottabb beszédkódot nem tanulhatták meg.

A kényszerű magyarosításnak persze előzményei voltak. A kierősza-kolt névmagyarosítások történetét mindenki ismeri. „Kidobolták, hogy mindenkinek meg kell változtatni a nevét, aki akarja” — fogalmazta meg tömören egy dunai sváb a burkolt kényszer e fajtáját. Egy olyan országban, amelyben folyton a munkanélküliség réme kísértett, nem is kellett mindig erőszakhoz folyamodni. S ami az oktatást illeti, hadd mondjam el saját tapasztalataimat. Falusi tanítóm többször kérkedett pedagógiai sikereivel a magyarítás terén. Amikor a negyvenes években a falunkba jött, még mindenféle jutalmakkal és apróbb büntetésekkel kellett a lurkókat arra unszolni, hogy egyáltalán hajlandók legyenek magyarul beszélni. Az órán még csak-csak kinyögtek valamit, mondta, a szünetekben és napi játékaikban azonban folyvást németül karattyoltak az ebadták. Sikeres tevékenységéért persze sohasem tettem szemrehányást kedves tanítómnak. Hiszen ő a legnagyobb jóhiszeműséggel járt el; hite szerint hazafias és kulturális missziót töltött be a faluban. Nem mérte fel,

hogy ugyanakkor nacionalista állami politika eszközévé is tették. A kulturális missziót egy emberségesebb nemzetiségi politika szolgálatában is betölthette volna; annál is inkább, mert tornatanár volt, és focizni éppen németül is lehet. De ez fel sem merült; az iskolában különbség nélküli magyarok voltunk, s ez nem lehetett kérdéses. Volt mellelleg német oktatás, heti egy vagy két óra; de el lehet képzelni, hogyan folyt, amikor a vegyes osztályban olyanokkal ültünk egy padban a németórán, akik egy mukkot sem tudtak svábul. Így nem nyílt mód a legkézenfekvőbb nyelvpedagógiai feladatra sem, arra tudniillik, hogy a dunai svábok által beszélt archaikus nyelvjárás és az irodalmi német között segítsenek átjárást teremteni, erősítve ezáltal az anyanyelvet és tudatosabbá téve, értékként elismerve a kétnyelvűséget. (A német nyelvet mindig úgy tanították nekem, mint egy idegen nyelvet. Holott csaknem elveszett anyanyelvem volt; és amikor később nagy igyekezettel visszahódítottam, még évek múltán rácsodálkoztam egy-egy szó vagy fordulat ismerős voltára. Ki gondolta volna, hogy a német Kürbis a mi otthonos kievuszunk?)

Ugyanebben a községben — a közeli Pilisszentivánról van szó — nemrégén felmérést készítettek arról, hogyan beszélnek ma az emberek. Az eredmény nem igényel kommentárt: ebben a valamikor tisztán német községben, amely a kitelepítés után még mindig többségében német maradt, ma a megkérdezettek kerekén 90%-a többnyire magyarul beszél, 3%-a többnyire svábul, 5%-a egyformán beszél magyarul és svábul. A kérdésre, hogy melyik nyelvet tanulta meg elsőként az anyjától, 78% említi a magyart, 17% a svábot, 2,5% mindkettőt. A nyelv tudására irányuló kérdésre 31% válaszolta azt, hogy nagyon jól vagy jól érti és beszél a svábot, 10% csak rosszul érti vagy beszél, 2% rosszul érti és egyáltalán nem beszél, és a megkérdezettek 51%-a egyáltalán nem érti és beszél. A tanulság röviden: jól már csak azok beszélnek a nyelvet, akik még a háború előtt jártak iskolába; még mindig a lakosság fele érti valamennyire a sváb nyelvet, de már alig 8%-a használja. A felvételt készítő Mirk Mária még megjegyzi, hogy túl a környezethez való spontán alkalmazkodás hatásán, úgy látszik, negyven év sem volt elég ahhoz, hogy a magyarországi svábok levetkőzzék szorongásaikat anyanyelvük használata miatt.

A fentebb mondottak alapján legfeljebb azon csodálkozhatunk, hogy még mindig milyen sokan értenek németül. Sokféle burkolt kényszer és rafinált késztetés hatott az ellen, hogy megőrizzük anyanyelvünket és a

hazai németiség tradicionális kultúráját. Nemcsak az óvodában, de még a hadseregben is ferde szemmel néztek ránk, ha netalán németül szóltunk egymáshoz; a munkahelyen is hamar lesvábozták az embert. Létezik az intoleranciának olyan formája is, amely a pusztá lekicsinylésben vagy becsmértelésben ölt testet. Az elfojtás ezzel szemben olyan mértékű volt, hogy sok társamról, akinek muszájból magyarosított neve volt, sokáig nem is tudtam, hogy azonos a nemzetiségünk.

De nemcsak erről van szó. A társadalmi mobilitás, az életforma megváltozása és az iskolán kívüli tömegkultúra egynyelvűsége mind hozzájárult a kisebbségi identitás fokozatos felbomlásához. Az iparosodás és az urbanizáció szétrombolta a tradicionális falusi kultúrát, a magyart is, nemcsak a németet; s a német nemzetiségi identitás megőrzésére ilyen időszakban éppen olyan tudatos és bőkezű támogató politika kellett volna, mint a magyar népi kultúráéra. Az elszenvedett nemzetiségi sérelmek nyomán viszont már az is toleráns és haladó nemzetiségi politikának tetszett, ha a svábokat egyáltalán békén hagyták, és nem diszkriminálták őket a magánpolgári érvényesülésben. A társadalmi mobilitás csatornáin sokan úgy jutottak feljebb, hogy félretolták kisebbségi identitásuk kérdését, elfojtva azt mint valami kínos komplexust. Ilyen helyzetben vagy egyfajta megrögzött ragaszkodás, aminek a falusi élet változatlansága nyújt szolid hátteret, vagy bizonyos intellektuális megszállottság kellett a nemzeti identitás tudatos vállalásához és a hagyományos kultúra ápolásához. Minden tiszteletem azoké, akik sokat tettek ezért; de belátható, hogy az emberek zömétől ez nem várható el, őket más motívumok mozgatják.

A mondottak folytán a hazai németiség nem tudta betölteni azt a híd-szerepet, ami egy normális polgárosodás esetén rá várt volna. Csak a honi polgárosodás ázsiójának emelkedésével kezdett ismét valamelyest magához térni, és kezdte érzékelni a kétnyelvűség becsét és a kettős kultúra előnyeit. Szubjektív élmények is lökést adhatnak persze az ilyen tudatosságnak. Elmondhatom, mert talán nem csak rám jellemző, hogy engem az éledező magyar nacionalizmus ébresztett rá lerúghatatlanul németiségemre, pontosabban szólva kettős identitásomra. Kettős ez az identitás, mert hogy magyar volnék, kinek férhet ehhez kétsége? Kulturálisan magyarul vagyok „programozva”: alsóbb és felsőbb tanulmányaimat mind magyarul végeztem el, a történelmet magyar „nemzeti látószögből” sajátítottam el velem (ha utóbb kritikusabbá is váltam ezzel szemben), s a magyar irodalom és történelem nagyjain nevelkedtem. Ezt

a kulturális örökséget személyiségem részének érzem; következésképpen személyem sérelme nélkül senki nem vitathatja el tőlem. Azok sem, akik a magyarságot valamiféle misztikus kultúrközösségnek tekintik, kijelentvén, hogy idegen gyökérből nem fakadhat magyar szellem; s azok sem, akik egy ilyen magyarkodással igyekeznek maguknak új egzisztenciát alapozni.

De nem tagadhatom meg németiségemet sem. „Le fogod tagadni, hogy sváb vagy” — mondták nekem annak idején, s ez dacot váltott ki az emberből. De miért is kellene megtagadnom eleimet, akik nem voltak sem kevésbé népiek, sem kevésbé nemzetiek, mint azok, akik ma kétes nemzeti tősgyökeresséjükkel tüntetnek? Elég megnézni, hogyan élték át a svábok a kitelepítés traumáját; minden hazaküldött levelükből a haza elvesztése miatti fájdalom kiált. A háború előtti utolsó népszámláláson a legtöbben — az én szüleim is — magyar nemzetiségűnek vallották magukat, német anyanyelvvel. Az általános beállítódást legjobban az a mondás fejezte ki: wir sind alle Ungarn, aber keine Magyaren. Ebben lényegében az állampolgári és az etnikai öntudat természetes kettőssége fejeződik ki. Kell-e ennél több egy egészséges, polgárosuló nemzetállam számára? De, mint Bibó Istvántól tudjuk, ez az ország nem volt egészséges, tele volt kisállami nyomorúsággal és politikai hisztériákkal. A magyar nemzetiség vállalása és az anyanyelv bevallása nem volt elég ahhoz, hogy megmentse őket a kitelepítéstől. Le kellett volna tagadniuk anyanyelvüket?

A mai generációt, aki még vállalja a maga németiségét, mindinkább a fordítottja jellemzi: német nemzetiségűnek vallja magát, de ha őszinte, akkor magyar anyanyelvvel. (Meg kell mondanom, nagy zavarban voltam a legutóbbi népszámlálás idején, miként is töltssem ki az ívet, amely e kérdésekben nem hagy választási lehetőséget.) Német kulturális öntudatomat a mondottak miatt régóta kemény munkával kellett visszaszerezennem; és ha szigorú akarok lenni magamhoz, máig is csak másfél kultúrában állok benne, és nem kettőben. Persze, az irodalmi német nyelv és kultúra, melynek megismerésében támaszkodhattam még töredékes anyanyelvemre, kitágította számomra a világot, melyben azóta a magyar kultúra követkeként járok-kelek. Itthon viszont a német kultúra közvetítőjének érzem magam.

Ez a perspektíva, egyfajta közvetítői, híd-szerep lehetősége egy kettős identitás alapján, és pedig nemcsak a szűkebben vett kulturális területen, most szélesebb körben is megnyílt a hazai németiség előtt, miután a

polgárosodás és az európai nyitás útjára léptünk. Az a kérdés, megragadja-e ezt a lehetőséget, és megragadja-e az ország, hogy e közvetítői szerepének kifejlesztésében a hazai német kisebbséget támogassa? És egyáltalán, helyreállítható-e az, ami elveszett? Hiszen megszakadt a generációk folytonossága, és a németiséget, miként a többi nemzetiséget is, lassan a teljes felszívódás veszélye fenyegeti, ha nem következik be radikális változás.

A nemzetiségi politika radikális váltása, a külföldi segítség és a hazai kisebbség magára eszmélése és saját erőfeszítése egyaránt szükséges ahhoz, hogy ezt a tendenciát megfordítsuk. A német kisebbségi identitás azonban már nem állítható helyre valamilyen tradicionális Volkstümlichkeit alapján. Nemcsak a folytonosság megszakadása, hanem a modern életformák és civilizációs minták eluralkodása miatt sem. A kisebbségi, nemzetiségi identitás távlatos fenntartásához mindenekelőtt arra van szükség, hogy ezt modern módon fogalmazzuk meg, és igényét folyamatosan ébren tartsuk. Az anyanyelvi oktatás rehabilitálása, a valódi kulturális autonómia érvényesítése saját, öntudatos értelmiségi csoport kinevelését is igényli, amely képes a kettős kötődés kényes egyensúlyának fenntartására, és modern értelmet ad a híd-szerepnek.

Ennek eredményes vállalása ugyanis feltételek függvénye; a Küchen-deutsch színvonalán nem lehet megfelelni e feladatnak. Minden történelmi tapasztalat szerint egy kisebbség fennmaradásának elemi feltétele valaminő saját értelmiség megléte, amely perspektívát és példát is ad a társadalmi és kulturális felemelkedésre, kezdeményezője a tradíciók őrzésének, és szervező tevékenységével segíti megfelelő közösségek kialakulását.

A készülő nemzetiségi törvény, amely igen rokonszenvesen hangsúlyozza a kisebbségi jogokat, ám elég takarékos a törvényi és anyagi garanciákkal, remélhetőleg mégiscsak katalizátora lesz a pozitív irányú változásoknak. Mert túl az emberi jogi kérdésen, illetve a kisebbségi jogok politikai aktualitásán, amelyre az egész nyugtalan közép-európai térség figyelmeztet, racionális megfontolások is indokolnák, hogy felkarolják a nemzeti kisebbségek ügyét. A magyarországi idegennyelv-tudás katasztrofális állapota mellett minden bizonnyal az anyanyelvi német oktatás támogatása minden szinten lenne a leggyorsabban megtérülő kulturális befektetés. (Bizonyosan áll ez a többi nemzetiségre is, akiknek anyanemzetével végül csak új alapokra kell helyezzük gazdasági és egyéb kapcsolatainkat.) Magyarországon ugyan elég sokan gondolják úgy, hogy

tudnak németül, de kevesen tudják, hogy milyen rosszul. Az önjelölt fordítók és tolmácsok Leiterjakabjaival órákig elszórakoztathatnám Önöket. Akiknek akár a konyhanyelv szintjén is gyermekkori élménye fűződik nemzetisége nyelvéhez, soha nem fogja a Grüne Witwét zöld özvegynek fordítani.

Ahhoz, hogy a nemzetiségek helyzete megváltozzék, és ismét jó érzés legyen magyar németnek, szlováknak, zsidónak stb. lenni, szükség van a magyarság toleráns és segítő magatartására, arra, hogy megértsek: az ilyen kettős identitás csak használ a nemzetnek. Fejlett képviselői egyszerre a magyarság követői a szűkebb és a tágabb Európában, és az európai kultúra követői itthon. Ehhez a magyar nacionalizmus élesztgetése helyett olyan „alkotmányos patriotizmus” szellemének kell érvényesülnie, amelybe belefér a magyar nemzethez, kultúrához ragaszkodó, mégis öntudatos és saját identitását őrző nemzeti kisebbség.

A tömegkommunikáció szerepe, anélkül hogy mindent rá kívánnánk hárítani, szinte felbecsülhetetlen egy ilyen politikai kultúra kialakításában, amely nemcsak eltűri, de értéknek is tekinti a másságot. Éspedig nemcsak politikai téren, amit naponta hallunk, hanem etnikai-nemzetiségi tekintetben is. Mert ez a másság, amely a kettős identitásból táplálkozik, nem csorbítja az összességet, hanem gazdagítja: nem megosztottságot teremt, hanem — talán konfliktusokban kiküzdött — szép harmóniát.

Antiszemita és antiszemitizmus a magyar sajtóban 1989–1991

A szándékosan provokatívan megfogalmazott cím megköveteli a benne jelzett témakörhöz kapcsolódó alapfogalmak pontos meghatározását. Mielőtt arra a kérdésre próbálnánk meg válaszolni, hogy kik nevezhetők ma Magyarországon antiszemitának, először azt kell definiálnunk, hogy kit tekinthetünk ma zsidónak. Ha a vallásukat gyakorlókat tekintjük annak, ideértve a hagyományörző és azt továbbadó magyar állampolgárokat, akkor a meglehetősen megbízhatatlan hitközségi adatok szerint 5–8 ezer zsidó él ma Magyarországon. Vajda Mihály érdekes meghatározása szerint ezeken az embereken kívül zsidó az, aki retteg, aki magát a keresztény környezettől fenyegetve érzi, valamint az is, aki elveti a bornírt kisnemzet-tudatot, aki képes fölényesen gúnyolódni a „kis nemzet másokat nem tekintő nacionalizmusán, nemzeti tudatának felfuvalkodottságán.”¹ Kevésbé szakszerű emelkedettséggel mások zsidónak csak azt tekintik, aki magát annak vallja, míg egyesek szerint az is zsidó, akit a környezete annak tart.²

A mai magyarországi antiszemita közös jellemzője, hogy az égegyadta világon semmi bajuk sincs a vallásos, kaftános, pajeszos vagy csak kapedlit hordó, zsidóságot, netalántán cionista meggyőződését nyíltan valló–vállaló zsidókkal. A származását nyíltan vállaló zsidót nem, csak az asszimilált zsidót utálják, őt is csak akkor, ha „rosszul” politizál, vagyis a nem nép–nemzeti irányvonalat támogatja, ha a tömegtájékoztatási eszközökben munkásságát, tollát nem a fentebb jelzett irányvonal szolgálatába állítja. Szelektív érdekevezélt, cél-antiszemitizmusról van szó, olyan antiszemitákról, akik magukról jogosan állítják, hogy nem antiszemita, hiszen a politikai szempontból általuk egyedül helyesnek vélt útra meg- vagy áttért zsidókat boldogan ölelik keblükre.

Némi történelmi távlatból szemlélve az egész problémakört, világosan látszik, hogy zsidó és nem zsidó oldalon egyaránt rendkívüli túlérzékenységgel, nem ritkán hisztérikusan reagálnak igen sokan már magára a kérdésfölvetésre is. Jómagam, a magyarországi zsidó és cigány-Holocausttal foglalkozó történészként fáradt rezignációval vagyok kénytelen

tudomásul venni, hogy Bibó István 1948-ban írott tanulmányának egyre több alapgondolata, elemzése nemcsak ismét aktuálissá vált, de a mai politikai és történelmi viták résztvevőinek egy része mennyire nem ismeri vagy nem hajlandó tudomásul venni a bibói munkásságot.

Köztudomású, hogy nemcsak a zsidók tartják számon, hogy szűkebb és tágabb környezetükben kik zsidók, hanem, hogy Bibót idézzem: a zsidókkal szemben jóakaratóak, közömbösek, barátságosak többsége is „zsidózik”, vagyis a zsidók származását számon tartja, emlegeti, megkérdezi, és gyakran igazságtalanul általánosít. A zsidók túl érzékenyen reagálnak, és levonják a következtetést — folytatja Bibó István: környezetük, ne adj Isten talán mindenki gátlás nélkül zsidózik, vagyis antiszemita.³

A zsidó értelmiségi körökben is ismert mondás szerint antiszemita az, aki a feltétlenül szükségesnél és indokoltnál is jobban utálja a zsidókat. Bibó István megfogalmazását ma is iránymutatónak tekinthetjük: „...nem az szükségképpen antiszemita, aki a „zsidó” szót barátságtalan jelzőkkel használja, hanem az, ki a „zsidó” szót magát használja gyalázó szóként.”⁴

A zsidók túlérzékenységet Bibó István is teljesen érthetőnek tartotta. Két évezred üldöztetései, a Holocaust népirtásában csúcspontjára jutott előítéletes gondolkodásmód és antijudaista politika tapasztalatai, tudatosított emlékei tették, teszik a zsidókat túlérzékennyé az antiszemitizmus megnyilvánulásaival kapcsolatban.

Ma Magyarországon vannak antiszemiták, de a két világháború közötti vagy az 1959 utáni, tömeges méreteket öltő, széles polgári, paraszti és munkásrétegeket is átható antiszemitizmus nincs. A közvéleménykutatások adatai mellett a nyíltan antiszemita orgánusok (Hunnia, Szent Korona) viszonylag csekélynek mondható példányszámai és előfizetőik elhanyagolható száma is erről tanúskodnak.⁵

Ma Magyarországon a politikai viták hangneme, a viták stílusa, Debreczeni József szellemes hasonlatát idézve: „dzsungel-, iszap- és lövészárkokharcokhoz” hasonló. Az MDF parlamenti képviselője egyik cikkében idén szeptemberben joggal állapította meg, hogy a „tisztelt publikum” túlnyomó többségének „rettenetesen elege van már az acsarkodásból, a hőbörgésből és a lövöldözésből”.⁶

Ma Magyarországon, ha hihetünk Csurka Istvánnak és a gondolatait nagyon sok esetben megismétlő, kissé átdolgozva felhasználó Szent Korona és Hunnia publicistáinak, a demokrácia alá van aknázva, a volt

bolsevisták ma magukat liberálisnak álcázva szabotálnak „hol a tejjel, hol a hússal, hol a bankban”.⁷ Az aláaknázott demokrácia lövészárkaiban a golyófogó író-vátesz tollával harcol, fölmelegítve és ismételten előtálalva a náci és nyilas antiszemita propaganda megannyi lózungját.

Politikai elemzők szerint az 1989. novemberi népszavazást nem az SZDSZ nyerte meg, hanem az MDF veszítette el. Csurka István és elybarátai szerint kudarcuk egyetlen oka akkor és az 1990. őszi helyhatósági választásokon is az volt, hogy a tömegtájékoztató eszközökkel a szerintük nagy hirtelen bolsevikból liberálissá átvédlett SZDSZ-szimpatizánsok manipulálták, manipulálják a magyar népet. 1990 januárjában Csurka István felháborodottan tiltakozott, amikor a Marxot–Kun Bélát–Lukács Györgyöt és a mai liberálisokat egy kalap alá vevő liberál-bolsevistázásában egyesek antiszemitizmust véltek fölfedezni.⁸ De a hazátlan–nemzetellenes–kozmpolita–liberál-bolsevistákkal azóta is sűrűn találkozhatunk Csurka István író politikai munkásságában.⁹ A Szent Korona és a Hunnia, de olykor-olykor a Magyar Fórum és az Új Magyarország hasábjain is egyesek ugyanezt a gondolatkört még durvábban, még nyíltabban antiszemita stílusban ismételtetik. Stolmár G. Ilona például Elek Istvánt bírálta a Szent Koronában azért, mert az MDF liberális nézeteiről ismert képviselője Csúrkát „kirekesztő nemzetszemléletű”-nek tartja. Stolmár G. Ilona szerint ez igaz, de Csurka „...kit is akarhatna kirekeszteni a nemzetből, mint a liberális-kozmpolita világfiakat: a zsidókat!”¹⁰

Csurka István lapjában idén májusban olvashattuk: „Most már el lehet hinni, hogy létezik kizárásos politikai irány Magyarországon. Csak éppen nem a nemzeti-népi politikai póluson kell keresni. Nem a magyarság érdekeiért fanatikusan fellépő Csurka, Csengey, Torgyán felelős törekvéseiben, hanem a nemzetellenes, kozmpolita, polgári radikális, liberális és kommunista elemek között...összetartja őket a vallás és a nemzet utálata... Pető-Solt–Orbán–Thürmer-uralom a nemzet végét jelentené.”¹¹

A demokrácia, a liberalizmus, az egész polgári-tőkés fejlődés totális, nyílt elutasításáig csak a Hunnia és a Szent Korona egyes publicistái jutnak el.¹² De a zsidó-kozmpolita-bankár világhatalommal a Magyar Fórum vezető publicistái is megpróbálják olvasóikat riogatni.¹³ A fő veszélyt abban látják, hogy „... a magyar gyökerektől, erkölcsiségtől, zene- és érzelmvilágtól teljesen idegen, silány és ocsmány tömegkultúrával öntik pofán a közönséges, pórias, populista tömegeket”, és ez az egész „elsősorban kozmpolita csatornákon ömlik az országba.”¹⁴ A

Magyar Fórum és a Hunnia között még meglévő stílusbeli, de nem tartalmi különbségeket jól érzékelhetjük a mai helyzet árnyalt elemzéséből is, amelyet a Hunnia egyik mohácsi olvasója vetett papírra: „A „kereszténykurzus” (sic!) ellenében létrejött, és valós szemita kurzus hosszantartóan biztosítja és a nyomtatott és elektronikus média által tartósítja is a liba- és pöceszagú szabadosság gátlástalan országlását.”¹⁵

Kevéssé szalonképes stílusban ugyan, de a Hunnia ugyanazt mondja, amit az Új Magyarországon is olvashattunk: a Kádár-rendszerben „a zsidó (magát zsidónak valló és tekintő) értelmiség fokozatosan elvesztette a belügyet, a titkos rendőrséget és a belső karhatalmat, ezzel szemben megszerezte az információt (a sajtót és általában a médiumokat), „és ugyanez a zsidó értelmiség 1989-ben „kommunista ideológiai páncélját liberálissá konvertálta.”¹⁶

A magyar politikai kultúrában, aki egy lélegzetre liberális-kozmodopolita-bolsevistát emleget, az közkeletű kifejezéssel élve: zsidózik, vagyis antiszemita. Aki pedig antiszemita, az történelmi közelmúltunkat is kizárólag faji szempontoktól áthatva tudja csak szemlélni. Ezek az emberek nem rendszerben, hanem személyekben gondolkodnak, számukra a nemzet nem politikai, hanem etnikai-vérségi alapon meghatározott kategória. A 19. századi liberális politikai nemzetfelfogás a zsidósággal szemben toleráns és befogadó volt, a mai és az 1945 előtti faji nemzetfelfogás hívei intoleránsak és kirekesztők. Csurka István és elvbarátai világos különbséget tesznek: a magasban lebegő haza igazi tagjai-alkotói a parasztok, akik szerintük a GEMEINSCHAFT (közösség-nép-nemzet)-hez tartoznak, a többiek a GESELLSCHAFT-hoz (társadalom – a polgári-politikai állam).¹⁷

Ha hihetünk Csurka Istvánnak és elvbarátainak, a magyar nép gerinctörött, öntudatlan, múltjától megfosztott, amorf tömeg.¹⁸ A Szent Korona egyik publicistája még tovább megy, amikor mint vitathatatlan igazságot szögezi le: „Fiatalságunk, újnemzedékünk lelkét történelemhamisítással mérgezték, nemzetietlen szovjetlakájnak nevelték. A létkérdéseket megkerülték, agyonhallgatták. A nemzet tudatát, önérzetét meggyilkolták; ez a felsorolhatatlan gáztetteiknél is többet ártott; évtizedekbe telik, míg ezt a gonosz agymosást kitörölhetjük nemzedékek lelkéből.”¹⁹

Csurka István és a magyar irredenta, szélsőjobboldali publicisták egy kérdésben szinte tökéletesen azonosan gondolkodnak. Nem elemzik és főleg nem vizsgálják kritikusan a Trianonhoz vezető utat. Számukra a

történelem 1918–1920 tájékán kezdődik, ami ez előtt történt, az a dicső múlt része, utána a gyász, a keserv, az elnyomás. Az országvesztésért az idegenek, a liberálisok, bolsevisták, legfőképp és mindenekelőtt pedig a zsidók a felelősek. A magyar nem bűnös nép, pusztán ártatlan áldozat, a sors, a vak végzet, a személytelen történelem játékszere. Aki elkövetett bűnökre, hibákra, tévedésekre, bűnösökre, hibázókra, tévedőkre hívja fel a figyelmet, az az egész magyarságot rágalmazza — állítják a Magyar Fórum, a Hítel, a Szent Korona és a Hunnia hasábjain igen sokan.²⁰

A Hunnia és a Szent Korona semmi mást nem tesz, mint „magyarítva” elismétli mindazt, amit 1919 és 1945 között a nácik is hangoztattak: a németek Európa „proletár nemzete”; ellenségektől körülvéve, hatalmuktól, múltbéli dicsőségüktől megfosztva élnek. De lázadnak, mert lázadniuk kell a vereség, az egész világ ellen. A nácik szerint az igazi népi-nemzeti forradalom nem más, mint lázadás a korrupció, az önbizalom és önbecsülés hiánya ellen, a köz- és magánérkölcshanyatlanság, a németeket elsilányító és elgyöngítő dekadens, kozmopolita-liberális-judeo-bolsevista kultúra ellen.²¹

A nép-nemzet önbecsülését úgy lehet visszaadni — állítják a fentebb idézett orgánumban sokan —, ha múltját megtisztítjuk, átírjuk, szép-pé varázsoljuk. A múltat meghamisító „magyar közpénzekből eltartott bolsevik-kozopolita-bűnöző poloskákat”, vagyis a történészeket — legalábbis mindazokat, akik nem szegődnek elég lelkesen az új irányvonal szolgálatába — el kell távolítani a közéletből — követelik a Jurta Színház jelenlegi birtokosai.²² Az ösztözet elsősorban azokra irányítva, akik például a magyarországi zsidó Holocaustot nem egyes egyedül a nácik és nyilasok művének tartják. A Bibó István által követelt önvizsgálat és felelősségrevonás helyett²³ manapság a Magyar Fórum, a Hítel és az Új Magyarország publicistái, ha a zsidó Holocaustról írnak, megismétlik ugyanazt, amit 1945 és 1948 között már sokan elmondtak, és amit Bibó már 1948-ban élesen bírálta. Az egyhangúnak tűnő kórus kisebb vagy nagyobb politikai tisztségeket viselő tagjai ugyanazt zengik: a magyar nép többsége távol állt a németek és bérenceik által elkövetett szörnyűségektől, a magyar nép jobbjai minden erejüktől telhetően megtették ezek elhárítására; manapság ugyanolyan heves elutasításba ütközik, mint 1945–1948 között az, aki a magyar nép egészének a zsidóüldözésekért és zsidógyilkosságokért való bizonyos felelősségéről és a felelősség vállalásáról kísérel meg beszélni.²⁴

Jeszenszky Géza már 1989 tavaszán arról írt, hogy történelmünk olyan dráma, ahol a bukásokat gyakran komoly sikerek előzték meg: „A magyar Holocaustot és a csőcselék rémuralmát előidéző 1944-es náci megszállást a Trianonban elvesztett területek egyharmadának visszanyerése előzte meg, majd a hitleri embertelen világ kellős közepén közel egymillió zsidó és más üldözött számára nyújtott menedékkal már-már sikerrel bizonyítottuk be hűségünket a keresztény és liberális tradícióinkhoz.”²⁵

A gondolatmenet gyönyörű, csak az a probléma, hogy a keresztény és liberális tradícióinkhoz való hűségünket azzal is bizonyíthattuk volna, ha 1941-ben nem veszünk részt a Szovjetunió megtámadásában, ha a partizánvadász csendőr- és katonai alakulatok az SS-sel szorosan együttműködve nem követnek el tömeggyilkosságokat, ha 1938 és 1941 között a magyar parlament nem fogad el három jogfosztó, „a keresztény és liberális tradíciókhoz” méltatlan zsidótörvényt; ha Újvidéken és Kamenyec-Podolszokban nem irtanak ki, illetve nem segédkeznek közel 20 ezer zsidó legyilkolásában; ha közel 40 ezer magyar munkaszolgálatost nem pusztítanak „fegyvertelenül az aknamezőkön”. De 1944. március 19-e után még nem a „csőcselék rémuralma” következett. Sztójay Döme miniszterelnök, vitéz Jaross Andor belügyminiszter, valamint vitéz Endre László és vitéz Baky László BM-államtitkárokkal szorosan együttműködve, 20 ezer csendőr, több ezer rendőr, hivatalnok, vasutas lelkes, vagy csak kötelességtudó, parancsoknak engedelmeskedő részvételével megszervezte és lebonyolította több mint 400 ezer zsidó megbélyegzését, kifosztását, gettókhöz terelését, majd deportálását. Ez nem a nácik és nyilasok műve volt, „a pusztítás gépezete maga a szervezett közösség volt egyik különös szerepében.”²⁶

Természetesen óriási különbség van a nácikkal lelkesen kollaboráló politikusok, katonai- és csendőrtisztek bűnössége és a beosztottak vagy az eseményeket csak szemlélő és/vagy a zsidókat sajnáló és/vagy kifosztó állampolgárok felelőssége között. A valóban elkövetett bűnökkel való szembenézés helyett sokan manapság is szívesebben választják a felelősség el- illetve áthárítását. A náciknak és a nyilasoknak „az egész nemzet ellenállt” — állítja Romhányi László.²⁷ „A magyar falvak kijáratánál ott álltak a síró parasztasszonyok, amikor a kis falvak zsidóit 1944-ben elhurcolták”²⁸ — olvashatjuk a Szent Koronában, míg a Hitel egyik publicistája (nagyamájára mint szemtanúra hivatkozva) szintén azt akarja elhíttetni, hogy a magyar falvak népe „döbbenet, értetlenül és tehetetlen dühvel” fogadta a deportálásokat.²⁹ A nyilvánvaló, durva és olykor már-már hihetetlen mérvű történelem-hamisításokról nem is

érdemes szót ejteni. Az igazi „mélypontot” ezen a téren is a Hunnia érte el. Padányi Viktor „tanulmányában” nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a második világháború idején mindössze másfél millió zsidó „részben meghalt”, részben „eltűnt”, de ezek közül 1,2 milliót a szovjetek öltek meg. Összesen körülbelül 10 ezer magyar zsidó halt meg a második világháború idején — legalábbis Padányi szerint. A náci és szövetségeseik zsidópolitikája szerint jogos volt, motívuma a „háborús ellenféllel együttműködő zsidósággal szemben” érzett, az „ellenségnek kijáró gyűlölet” volt. A zsidó katasztrófa lélektani alapja — tudjuk meg Padányitól — a hazátlan, nemzethez, családhoz nem kötődő „zsidó lélek” volt; és a népek jogosan követelték — átlag 2–7%-nyi kisebbség — világméretű gazdasági, kulturális uralmának felszámolását. A tengelyhatalmaknak — Padányi szerint — a hazaáruló zsidókkal szemben joguk volt védekezni, ezért zárták táborokba a zsidókat, ahol a fegyelem nem volt „igazságtalan és rosszindulatú”. A zsidók nagyobb számban akkor kezdtek elhullani, amikor a legjobb németek a frontra mentek, és a táborok adminisztrációja „felhígult” zsidókkal, és „egyszerre felütötte a fejét az élelmi-szerekkel és egyéb ellátmánnyal azelőtt ismeretlen üzérkedés.”³⁰

Az, hogy ilyen és ehhez hasonló nézetek manapság publikálásra kerülnek, a sajtószabadság kellemetlen, de természetes velejárója.³¹

De amit már akár riasztónak vagy legalábbis viszolyogtatónak furcsának, ha megmagyarázhatatlannak nem is tekinthetünk, az a Hunnia, az Új Magyarország és a Magyar Fórum együttműködése. Míg a kormányt is gátlástalanul ócsárló Szent Koronásoktól a Magyar Fórum időnként elhatárolja magát,³² a Hunniát védelmébe veszi.³³

Teljesen természetes, hogy Püski Sándor, híven legrosszabb, 1944-es könyvkiadói hagyományaihoz, a Hunnia egyik magyarországi terjesztője. Azt viszont meglepőnek találhatják egyesek, hogy Zétényi Zsolt MDF-es képviselő is tudományos műnek nyilvánította Padányi Viktor írását.³⁴ Az Új Magyarország nemcsak rendszeresen hirdeti a Hunniát, de ennek baráti körét azzal is reklámozza, hogy ők — mármint a Hunnia Fórum tagjai — azért érzik magukat megbántottnak, mert „nem hagyják őket magyarnak lenni... és maradni.”³⁵

De a Hunniások legfőbb szövetségese nem más, mind Gadó György. Az SZDSZ parlamenti képviselője sajátos politikai irányzatot képvisel: célja nem más, mint a magyarországi zsidóság öntudatra ébresztése. Ezen azt érti, hogy minél több asszimiláns zsidó disszimilálódjon, váljék cionistává, ébredjen rá arra, hogy hiábavaló az „asszimiláns erőlködés”.³⁶

A ráébresztés sajátos, gadói módszere nem más, mint a régi „fasiszta nemzet”-vád felemlgetése, ezzel az antiszemita indulatok felkeltése.

„A magyar közvélemény nagy része még mindig azt hiteti el önmagával (ha ugyan nem örül még utólag is ennek a történelmi bűnténynek), hogy ez egyedül a német megszállók műve volt”³⁷ — írta 1990 tavaszán Gadó György a legnagyobb példányszámú magyar napilap egyik szombati számában. Akkoriban — szerencsére — kevesen figyeltek föl erre az írásra, vagy akik fölfigyeltek, nem ragadtak tollat.³⁸ Jó egy évvel később az Új Magyarország egyik publicistája — valljuk be, teljes joggal — éles hangon bírálta — szó szerint idézve a fentieket — Gadó Györgyöt.³⁹ Gadó viszontválaszában egyetlen szóval sem próbálta megvédeni állítását, amelyet ismételten, immáron saját magától felidézett.⁴⁰ Sajnálatos módon csak hetekkel később, Stolmár G. Ilona kétrészes, durván antiszemita vitacikkének elolvasása után döbbsent rá arra, hogy az Új Magyarország hasábjain látszatvita folyt csak, véleményének közzététele pusztán alibigyakorlat a tárgyilagosság fenntartására; a valódi cél a magyarországi zsidóság elleni vádak folytonos hangoztatása volt.⁴¹

Mindez persze beleillik abba a koncepcióba, amelynek képviselői most már a Vitézi Rend és a csendőrség rehabilitálását is napirenden tartják.⁴²

A háborús és népellenes bűnök elévüléséről is meglehetősen sajátos Csurka István felfogása. Idén júniusban még élesen támadta Simon Wiesenthalt, „náci felkutató”-nak nevezte, aki a „zsidókat bántalmazó” (sic!), ma már igencsak aggastyánkorú náciakat kérlelhetetlenül felkutatja és elítélteti őket. Csurka István véleményét így összegezte: „Bárhogy nézem, ez már nemcsak igazságszolgáltatás, hanem bosszú is... és ez bennem visszatetszést kelt. Hiszen én a keresztyén megbocsátás szellemében nevelkedtem.”⁴³ Levonhatjuk a következtetést: a náci tömeggyilkosoknak (csurkai szóhasználat: a zsidókat bántalmazóknak) ha már aggastyánkorúak, akkor jár a megbocsátás, az öreg kommunista gyilkosoknak nem...

A mai magyarországi politikai közhangulat rendkívül feszült. Az Új Magyarország, a Magyar Fórum, a Szent Korona, a Hunnia és a Hítel hasábjain lassan két éve ismételten visszatérő vádként és panaszként hangoztatják, hogy az egészében kormányellenes sajtó⁴⁴ a Magyar Demokrata Fórumot, az egész kormánykoalíciót, a magyar népet világszerre antiszemitának rágalmazza, ezzel óriási károkat okoznak hazánknak.⁴⁵ Kunszabó Ferenc például az „elnemzetietlenül” magyar sajtót, rádiót, televíziót vádolja azzal, hogy fajgyűlölőnek kiáltja ki a magyar népet.⁴⁶

Már az 1989. őszi 4 igenes népszavazáson sokan megütköztek azon, hogy az MDF az „Aki magyar, velünk tart, és otthon marad!” — jelszóval próbálta lebeszélni a választókat a szavazásról, azt sugallva, hogy csak a nem magyarok mennek el szavazni. Az 1990. tavaszi parlamenti választások idején már nyíltan és szinte gátlástalanul „lezsídózták” az SZDSZ-t és a FIDESZ-t, „szabadelvű zsidóságot”, „zsidó liberalizmust”, „sárga diktatúrát” emlegettek egyesek a kampányok idején. A legpenetránsabban antiszemita röpiratot, az „Apák és fiúk” című írást országszerte terjesztették, ezzel is tájékoztatni próbálva a választókat arról, hogy az SZDSZ vezetőinek szülei zsidókommunisták, ÁVH-sok voltak.⁴⁷ Az SZDSZ-t „nemzetietlennek”, a „nemzeti sorskérdésekkel és szimbólumokkal nehezen azonosuló” pártnak próbálták meg beállítani, ami természetesen fölháborította a politikai alvilágot. Az antiszemita megnyilvánulásokat és magukat az antiszemitéket Magyarországon a sajtóban rendszeresen bírálták. Erre természetesen fölfigyeltek Nyugaton is. Az MDF vezető propagandistái az igencsak szórványos nyugati visszhangokra rendkívül érzékenyen reagálva akkor is, azóta is azzal válaszoltak, hogy az SZDSZ-t és a sajtót vádolták meg: Magyarország tekintélyét rontják.

A politikai csatározásokban nyilvánvalóan mindkét oldalról érték az ellenfelet igazságtalan, sértő vádak. Tamás Gáspár Miklós „Mucsa”-hasonlata, Kiss János viccelődése a koronával sok embert sérthetett meg. De az érzékenység és túlérzékenység mindkét táborban jelen van. A Magyar Fórum állandó TV-kritikusa értetlenkedve kérdezte idén tavasszal a zsidóktól azt, amit az MDF vezető publicistáitól-propagandistáitól is ugyanilyen joggal meg lehetne kérdezni: „... miért vélnek minden, személyeket érintő kritikában az egész népcsoport...elleni fajüldöző támadást... miért a hiperérzékenység, a gyakori vádaskodás, a valótlan események terjesztésétől, tárgyalásától sem visszariadó vak- merőség, gátlástalanság?”⁴⁸

A nagy tekintélyű költő, Csoóri Sándor egy egész pártot a nemzettől elidegenült, szabadelvű zsidóság uralma alatt lévőnek állított be, ráadásul e párt vezetése az egész magyarságot a liberalizmushoz akarja asszimilálni.⁴⁹ A gondolatmenetet már 1990 őszén is sokan bírálták.

Padányi Viktor — Adolf Hitler, Alfred Rosenberg és Joseph Göbbels útmutatásait követve — már több mint két évtizede leírta: „Közép-Európa népeinek egész sora szemlélte egyre nyugtalanabban azt a már két emberöltő óta fokozódó tünetet — ami egyébként már sokszor előfor-

dult Európa 1500 éves története folyamán... a zsidóság gazdasági és ezen át politikai életben egyre jelentősebb szerephez jut, gazdasági erejénél és politikai hatalmánál fogva egyre nagyobb mértékben erőszakolja rá saját ízlését, formáit és kultúreszményeit, amelyek...a gazdasági, politikai és kulturális uralom tényét valósítja meg...A gazdanép védekezése volt az antiszemitizmus.”⁵⁰

A fentebb már idézett Gadó-vitában Horváth István már egyenesen azzal vádolta meg Gadó Györgyöt és rajta keresztül pártját, hogy: „Az SZDSZ szeretné a magyar zsidóságot kisajátítani...Félszázezer új taggal az ország legerősebb pártja lenne, és a magyar zsidóság hátán felkapaszkodhatna az uborkafára, vagy eljutna az áhított hatalomra...”⁵¹

Az egyik alapvető probléma az, hogy a népnemzeti frók-költők-politikusok őszintén kételkednek abban, hogy a magyarországi zsidók, vagyis a nem cionista zsidók túlnyomó többsége nyelvét, szokásait, egész tudatvilágát tekintve a magyarsággal összeforrott, asszimilálódott. A magyar zsidók nem hiszik azt, hogy ha ma Magyarországon valaki őszintén, emberi hangon Erdélyről, a Felvidékről szót ejt, az zsidógyűlölő lenne. Az igaz, hogy a lehangosabb irredenták ma Magyarországon egyben antiszemiták is, de nagyon sok fölös indulatot tompíthatna, félreértést tisztázhatna, ha a liberális népnemzeti magyar demokraták minél több nem zsidót meg tudnának győzni arról, hogy a zsidók gyűlölettapasztalata a kisebbségi sorban élő magyarokéhoz hasonlítható.⁵² Ha azok, akik ma oly könnyű szívvel mondják, hogy 1945 után minden kommunista zsidó és minden zsidó kommunista volt, fölfigyelnének arra, hogy idén tavasszal Kolozsvárott egy román napilapban azt olvashattuk, hogy a Román KP-ba zömmel csak magyarok léptek be.⁵³

„Nem vagyok zsidó” — írta Temesi Ferenc 1990 kora nyarán — „De vajon tényleg így van-e? Vajon Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján, de még a Délvidéken is, nem éreztetik velem és véreimmal, hogy más, azaz zsidó vagyok?!”⁵⁴

Befejezésül Tomas Venclova litván fró gondolatát ajánlom figyelmükbe: „A bűnbánat bonyolult folyamat. Én nem azonosulok a gyilkosokkal, bármelyik oldalon állottak is. Nem akarom helyettük megtépni az ingemet. Viszont tiszta fejjel végig kell gondolnunk, hangosan ki kell mondanunk az akkor történeteket, mégpedig úgy, hogy közben játszhatunk öniszólásra, önfelmentésre, nem dőlhetünk be semmilyen propaganda-beszédnek; félelem nélkül kell számot vetnünk a történelemmel.

Egyszer és mindenkorra tudomásul kell vennünk, hogy a zsidók megsemmisítése a mi megsemmisítésünket jelenti, a zsidók védelme önmagunk védelmét, a zsidó kultúra eltiprása a mi kultúránk eltiprását.”⁵⁵

Jegyzetek

- 1 *Vajda Mihály*: Ki a zsidó Közép-Európában (Világosság, 1989. augusztus–szeptember, 648–655.)
- 2 *Siposhegyi Péter*: Anti, az örök (Kapu, 1990. július–augusztus, 79.)
- 3 *Bibó István*: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (In: Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Szerk.: Hanák Péter. Budapest, 1984. 210–221.)
- 4 *Bibó*, i. m. 209.
- 5 A Hunnia és a Szent Korona 4–4 ezer példányban jelenik meg havonta, illetve hetente (Heti Világgazdaság, 1991. június 1. 81.) *Kunszabó Ferenc* szerint a Hunniának több száz előfizetője van, de ezek egy része amerikai (Új Magyarország, 1991. augusztus 2. 3.) Az Új Magyarország egy külföldön is ismert közvéleménykutatás adatait publikálva föltárta, hogy Lengyelországgal és Csehszlovákiával összehasonlítva hazánkban a legkisebb az antiszemitizmus. (Új Magyarország, 1991. július 9. 2.)
- 6 Magyar Fórum, 1991. szeptember 12. 16. *Kósa Csaba*, az MF. főszerkesztője válaszában leszögezte: „Ha a „szabad” sajtóhoz, amely sárral dobál, rémhíreket gyárt, apátiát kell, hitet rombol, magyarságot gyaláz, Ön úgy viszonyul, ahogy „illik” — ez szintén ízlés és karakter kérdése.” (u.o.)
- 7 *Csurka István*: Helyszíni közvetítés (Magyar Fórum, 1991. augusztus 29. 2.)
- 8 Magyar Nemzet, 1990. január 16. 3.; január 19. 4.; január 20. 7.
- 9 *Csurka István* jegyzete a Vasárnapi Újságban. 1991. május 5. (Magyar Fórum, 1991. május 9. 4.) *Csurka István*: Helyszíni közvetítés (Magyar Fórum, 1991. augusztus 22. 2.; 1991. szeptember 5. 2.)
- 10 *Stolmár G. Ilona*: Magyar Kesergő (Szent Korona, 1991. július 3. 7.). *Siklósi András* szerint is: „A koalíciós pártok lejáratták magukat, az új „élcsapat” csúfosan megbukott. Ám a liberális-bolsevista ellenzék még károsabb elveket vall, s ha kormányra kerülne, még súlyosabb romlásba döntene bennünket.” (Szent Korona, 1991. április 10. 4.)
- 11 *Károlyfalvi József*: Liberális-kommunista jövőkép (Magyar Fórum, 1991. május 15. 4.) *Kunszabó Ferenc* is „kommunista-kozmopolita ellenzék”-et emleget. (*Kunszabó Ferenc*: Feltámadunk! Hunnia, 1991. május 25. 4.)
- 12 Erről részletesen lásd tanulmányomat: Mítoszok, rágalmak és pártpropaganda I. (Kritika, 1990. 12.) A Hunnia-féle történetfilozófia egyik propagátora szerint: „...a várossal a természettől, Gaiától, a földanyától való elidegenedés is megkezdődött”, kialakult a „sértett, ezoterikus polgárság, az elidegenedett elit... és a néptől elidegenedett proletariátus... A társadalom szövetét át- meg átrágtá már a „demokrácia” és a „liberalizmus” ideológiája, amely fokozatosan kioltja vagy formálissá szűríti az európai kétezer év egész eszméiségét... az elidegenedett polgár penészként lepi el a társadalom szétbomló kötelekeit...” (*Sebesyén Béla*: A nép és a kétféle elit. Hunnia, 1991. május 25. 7.)
- 13 *Csurka István* világos célzással a „Waldheim-ügyből éppencsak hogy kikeményített Ausztria” bankárjait vádolja meg azzal, hogy a még a Kádár-korszakban kialakított nemzetközi kapcsolatrendszer fölhasználó SZDSZ nyomásának engedve több százmillió dollárt vontak ki 1990 tavaszán a Magyar Nemzeti Bankból, ezzel kényszerítve a paktumot az MDF-re (Cs. I.: Helyszíni közvetítés. Magyar Fórum, 1991. július 18. 2.)

A Szent Koronában a Világbankot mint „gyarmatosító”-t, a „világ népeinek nemzeti létét” aláásó hatalmat ábrázolják, amelyből kiáramló „kórokozók” a „nemzeteket sorvasztó liberalizmus” ügynökei. (Szent Korona, 1991. április 3. 2. 4.) Zas Lóránt „nemzetközi világhatalmat álmódó antihumanizmus”-ról ír, amely szerint „végeredményben közösen pénzelte Lenint, Hitlert, Sztálint.” (Z. L.: Rendhagyó jegyzetek. Hunnia, 1990. december, 47.)

- 14 *Both Balázs*: Milyen ez elvtárs arca? (Magyar Fórum, 1991. április 11. 3.) „Nekünk Magyarországon nem egy kulturált ellenséggel, hanem egy hatalmat birtokló kozmopolita bolsevista ellenséggel van dolgunk!” — jelentette ki Endrődi Szabó Lajos (Szent Korona, 1991. április 17. 10.)
- 15 *Mag F. Károly* olvasó (Mohács) levele (Hunnia, 1991. április 25. 59–60.) Gadó György (SZDSZ) parlamenti képviselő a parlament és ezen keresztül sajnos az ország nyilvánossága előtt idézte a fenti sorokat, alkalmat adva Kunszabó Ferencnek arra, hogy a Hunnia következő számában (1991. június 25. 22.) immáron Gadó Györgyöt idézve újraközölje az egészet. Kunszabó egyébként Gadó felszólalását „liberálisistá”-nak nevezte (uo. 24.).
- 16 *Sándor András*: Kirekesztés vagy önkirekesztés (Új Magyarország, 1991. július 31. 10.) Gadó György válaszcikkét lásd: Új Magyarország, 1991. augusztus 9. 7. „A sajtót, a Médiaikat kereszténnyé, nemzetivé és magyarrá kell tenni!” — adta ki a jelszót *Bujdosó P. Gyula*: Megbékélést! (Szent Korona, 1991. április 10. 2.)
- 17 *Csurka István* szerint manapság „Ugyanazok ülnek az elosztói székekben” (Cs. I. jegyzete a Vasárnapi Újságban, 1991. június 30., Magyar Fórum, 1991. július 4. 5.) Szemmel láthatóan föl sem merül benne, hogy kádercserékkel nem lehet az előző rendszerből örökölt fő problémákat megszüntetni; vagyis, hogy inkább a bürokratikus, centralizált, mindent elosztó-irányító állami rendszert kéne-kellene lebontani. Lásd még: *Marcin Kula*: Nehéz ügy (Mozgó Világ, 1990. november, 12.) *Csurka István* modernizáció és polgárosodás-ellenességét, eszmeiségét elemzi *Lánczi András*: Az író és a politika. *Csurka István* drámáinak világképe. (Világosság, 1991. június, 410–421.)
- 18 1987 nyarán Lakitelken *Csengey Dénes* kifejtette: „A vidék 31 év alatt elvesztette kollektív életösztönét, öntudatát, önbecsülését, világát, erkölcsét, kultúráját, magyarságát.” *Csurka István* szerint Lakitelek jelentősége: „... a nemzet végső lesüllyedését meggátáló szellemi antikatasztrófa programnak kimondása és megindítása.” (Idézi: *Jobbágyi Gábor*: Lakitelekre tekintve. Új Magyarország, 1991. szeptember 14. 2.)
- 19 *Harmath A. Sándor*: Három Mohács után (Szent Korona, 1991. április 25. 11.) *Csurka István* 1991. október 22-én, a Bem téri MDF-pártközpontban az 1956 utáni rendszer egyik fő bűneként azt említette, hogy „igyekeztek az emberek tudatából ezer év történelmét kisöpörni.” (Új Magyarország, 1991. október 24. 3.) Másnap a Bródy Sándor utcában tüntető szélsőjobboldali csoport a Rádióban megpróbálta beolvasztatni 16 pontban megfogalmazott követeléseit. Csak a 6. pontot idézzük: „Igaz magyar történetírást! Távolítsuk el a történelemhamisítókat a közéletből!” (Az Új Magyarország 1991. október 25. 3. oldalán mind a 16 pontot közzétette.)
- 20 A Hitel egyik publicistája Magyarországot „földrajzi és történelmi helyzete folytán keresztre feszített, kiszolgáltatott” országnak nevezte. (*Somodi István*: Modell vagy emlék. Hitel, 1989. január 18. 22.) Jeszenszky Géza a „magyar nemzetet kívülről és belülről tönkretévő múlt”-at emlegetve azon tűnődött, „hogyan lehetne kimászni abból a szakadékból, amibe beletaszított bennünket a történelem”. (J. G.: Világkiállítás vagy semmi — avagy mi köze ehhez az MDF-nek? Hitel, 1989. augusztus 9. 38.)
- 21 Erről részletesen lásd: *Hitler, Adolf*. Harcom (Budapest, 1935.) Ízelítőül néhány megállapítás a Führertől: Oroszországban „az uralom néhány zsidó „irodalmár és tőzsde-

- bandita" kezében van (266.); „magát a polgári világot is megfertőzte már a marxista elmélet hullámérge” (268.); a marxizmus célja: „az összes nem zsidó nemzeti állam megsemmisítése” (138.); „a zsidó egyszerre liberális lesz... Így lesz belőle lassanként egy kornak szövívője (255.); a marxizmus pedig: „a zsidóság kitenyészített úttörője” csakis neki (mármint a zsidóságnak) felel meg a parlamenti kormányzati forma (324.). Lásd még: *Weber, Eugen*: Revolution? Counterrevolution? What revolution? (*Journal of Contemporary History*, 1974. 2. 29–30.)
- 22 *Innóth Zoltán*: Hamisak és hamisítók (Szent Korona, 1991. május 15. 12.)
- 23 *Bibó*, i. m. 139.
- 24 *Bibó*, i. m. 139–140.
- 25 *Jeszenszky Géza*: Balsors vagy balítélet? (Hitel, 1989. március 29. 25.)
- 26 *Hilberg, Raoul*: The Destruction of European Jews (Chicago, 1983. III. k. 994.) *Böröcz József* szerint: „...akkor, ott és annyiban szűnt meg a (magyar) nemzet, amikor, ahol és amennyiben (állam) polgártársaimat etnikai, vallási, politikai és „faji” szempontok alapján önkényesen osztályozták, hátrányos megkülönböztetésben részesítették, internálták, gettókba zárták, munkaszolgálatba hurcolták és egy fasiszta hatalom által rendszeresített megsemmisítő táborokba deportálták. Történt pedig mindez a költő (t. i. Csoóri Sándor – K. L.) és mai mítoszterse (Csurka István – K. L.) által hol „népnek”, hol „nemzetnek”, hol pedig melléknévi formában a kettő elegyének nevezett entitás tagjai jelentős részének sunyi félrenézésében megnyilvánult passzív tűrésével, illetve a magyar nemzet politikai önrendelkezését állítólag megtestesítő állam tevőleges részvételével.” (*B. J.*: A mély (magyar) pont. Magyar Narancs, 1990. október 25. 2.)
- 27 *Romhányi László*: Számonkérés, felelősségrevonás, elszámoltatás, elszámolás (Szent Korona, 1991. január 2. 3.)
- 28 *Révffy László*: Minden él nélkül (Szent Korona, 1990. november 13. 11.)
- 29 *Endrődi Szabó Ernő*: Cui prodest? (Hitel, 1990. november 28. 15–16.) A zsidóság üldözött „... a múltban is csak a hitleráj idején volt... és akkor sem a magyarság üldözöttje volt, hanem egy undorító csőcseléké” — állítja *Benedek István*: Tiltakozom (Hunnia, 1991. január, 27.)
- 30 *Padányi Viktor*: Néhány szó a zsidó katasztrófáról (Hunnia, 1991. április 25. 2, 5, 6, 9.) *Stolmár G. Ilona* is azt állítja, hogy az USA-ban az „utóbbi években már követni sem lehet a „hatmillió zsidó pusztulását” megkérdőjelező könyveket, tanulmányokat, cikkeket. Az adatok rendkívül széles skálán mozognak: százezertől több millióig.” (*S. G. I.*: Egyenlőség – kettős mértékkel II. Új Magyarország, 1991. október 24. 9.) A cikkíró nem említi, hogy ezen publikációk szerzői kivétel nélkül náciak, a mértékadó szaktörténészek által csak hőbortos, megszállott különcöknek tartott emberek. Erről lásd tanulmányomat: Történészek vitái a Holocaustról (Kritika, 1990. 5. sz.)
- 31 *Gadó György* véleményem szerint óriási szolgálatot tesz az antiszemitáknak meg-megújuló parlamenti kirohanásaival, ügyészt, rendőrt, betiltást követelő szónoklataival, cikkeivel. A magam részéről teljes mértékben egyetértek például *Halmi Gáborral*, aki szintén a „szabad vita a szabad vita ellenségeivel is” ősi liberális elvet vallja, a határvonalat valahol „az erőszakra való felhívás tilalmánál” húzva meg. Erről részletesen lásd: *H. G.*: Az Új Hölgyfutártól a Szent Koronáig. Sajtónyilvánosság és alapjogok. (Világosság, 1991. 11. sz. 845.)
- 32 *Domokos István*: Mivé lett a hely szelleme? (Magyar Fórum, 1991. május 2. 15.)
- 33 *Csurka István* felháborodott hangú tudósításban számolt be arról, hogy „Az eljáró rendőrök elvitték a jobboldalinak nyilvánított lap — no és ha az? — előfizetőinek névsorát... a rosszlelkű rendőri és ügyészi apparátus ráveti magát a Hunniára és

terjesztőire, és megmutatja a magyar társadalomnak, hogy kié a fölény a szellemi égbolton. A librálisoké? Meddig tűrhető ez, felkelők?" Cs. I.: Felkelők! (Magyar Fórum, 1991. augusztus 8. 11.) Padányi Viktort komoly történészként bemutató riportot is közölt a hetilap. (Magyar Fórum, 1991. augusztus 29. 16.) *Kunszabó Ferenc* apologetikus írásának is teret adott Csurka István. (Magyar Fórum, 1991. június 6. 16.) Lehetséges, hogy Csurka István nem ismeri a Hunniát, de azt illene tudnia, hogy Kunszabó folyóiratát nem pusztán jobboldalinak, hanem irredentának, rasszistának, antiszemitának és kereszténység-ellenesnek is „nyilvánították”...

- 34 Ezzel kapcsolatban lásd az Országgyűlés Emberi Jogi Bizottsága 1991. június 19-i ülésén felvett jegyzőkönyvet (128.).
- 35 *a.m.* (szignó): Önnön magyarságunk (Új Magyarország, 1991. szeptember 23. 3.) A kormányhoz talán legközelebb álló napilap felelős szerkesztője egy hónappal később beszámolt a lap olvasóinak arról, hogy a Hunnia-délután egyik meghívott vendége volt... *Kocsis L. Mihály*: Diagnózis (Új Magyarország, 1991. október 31. 16.)
- 36 „A történelmi tapasztalatok szülte félelem rábírhatja a zsidók egyik csoportját a teljes asszimiláció feltétlen igénylésére, önmaga föladására... az asszimiláns erőlködés hiába-valóságának fölismerése a zsidók másik csoportját mivoltuk elszánt vállalására. (Ne feledjük: a legvilkolt hatszázezer magyar zsidó közül talán ezreléknyi volt, aki nem vallotta magát magyarnak. Ám sorsától nem menekülhetett meg a többi sem, — írta Gadó György: Ombudsmanok (Beszélő, 1990. július 14. 22.) A Magyarországi Izraeliták Országos Központja helyébe lépő Zsidó Hitközségek Szövetsége megalakulását ünnepezve G. Gy. kijelentette: „... a vallásban élő és a vallástól eltávolodott zsidók a szó valamely értelmében mindannyian zsidók, akiknek egymásra kell találniuk.” G. Gy.: A helyes úton (Szombat, 1991. január, 3.)
- 1990 tavaszán pedig így fogalmazott: „... méltánylásra tarthat számot a zsidó kisebbség esetleges olyan szándéka, amely arra irányul, hogy a már csak származásuk szerint és nem tudatilag zsidók csoportjából minél több egyént visszanyerjen önmaga, vagyis e kisebbség számára.” G. Gy.: A megvilkoltak zsarnoksága (Népszabadság, 1990. május 12. 24.)
- 37 *Gadó György*: A megvilkoltak zsarnoksága (Népszabadság, 1990. május 12. 24.)
- 38 Az első kritikai megjegyzésekre reagálva Gadó, semmit vissza nem vonva, megpróbálta a vitát a Horthy-korszakbeli hivatalos magyar társadalom valóban létező történelmi felelősségére terelni. Lásd: *Gadó György*: „Tárgyilagos” szerecsenmosdatás (Kapu, 1990. október, 51–56.)
- 39 *Horváth László*: A magyarság kollektív bűnössége? (Új Magyarország, 1991. augusztus 29. 12.)
- 40 *Gadó György*: Mindkettő én vagyok (Új Magyarország, 1991. szeptember 17. 11.)
- 41 *Gadó György*: Válasz helyett (Új Magyarország, 1991. november 1. 6.) *Stolmár G. Ilona* (máskülönben a Szent Korona állandó külső — amerikai — publicistája) antiszemita főmedvényének közzétételét *Barabás Tamás*: Maradjunk egyfajta mértéknél című, higgadt hangvételű, S. G. I. legdurvább történelemhamisító állításainak egy részét megcáfoló írásának közzétételével próbálta a lap ellensúlyozni. (Új Magyarország, 1991. október 31. 12.)
- 42 A csendőrség rehabilitálásáról lásd: *Padányi Viktor*: Az úgynevezett háborús bűnösség (Hunnia, 1991. április 25. 12., valamint *B. J.* (szignó) beszélgetését Kiss Gábor volt csendőrtisztal. (Magyar Fórum, 1991. szeptember 12. 5.)
- A Vitézi Rend rehabilitálásáról: Pusztaszeri László: Fegyvert s vitézt éneklek (Új Magyarország, 1991. július 15. 12.) (A „nemzet hőseinek” nevezte a „vitézeket” az Új Magyarország egyik olvasója, *vitéz Szilágyi Lajos* is. (Új Magyarország, 1991. augusztus 8. 16.)

- Szakály Sándor* az 1944. június végén Budapesten összevont csendőrökről írva azt állítja, hogy „tervezett felhasználásukról mit sem tudtak”. (Hitel, 1990. november 28, 49–50.) Ez valószínűtlen, akkor már második hónapja gettózták, deportálták vidéken a zsidókat, nem hitték azt, hogy Budapesten más lesz a dolguk...
- 43 *Béli Szabó László* beszélgetése *Csurka Istvánnal* (Új Magyarország, 1991. június 26. 7.) A Zétényi–Takács-féle törvényjavaslat vitájában azután már Simon Wiesenthal mint pozitív példa szerepelt. Lásd például *Bodrogi Imre*: Bevallani és felelősséget vállalni (Új Magyarország, 1991. szeptember 7. 3.)
- 44 *Pászti Mihály*: Az újságolvasó felelőssége (Új Magyarország, 1991. október 7. 13.)
- 45 *Dóczy László*: Ide a hatalommal (Új Magyarország, 1991. június 5. 10.) *Csurka István* szerint 1990 kora nyarán: „...kezdétét vette külföldön, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban való lejáratás, az antiszemitizmussal vádolás. Hatalmas méretekben. Tekintet nélkül arra, hogy mennyi kárt okoz az egész magyar társadalomnak, ha a választások győztes pártját nyomban antiszemitának nyilvánítják.” Cs. I.: Helyszíni közvetítés (Magyar Fórum, 1991. július 18. 2.) Lásd még *Nagy Attila* (Budapest) olvasói levelét (Magyar Fórum, 1991. június 20. 13.). Ő már egyenesen „bomlasztó”, „nemzetrontó”, „magyarellenés” politika folytatásával vádolta meg az SZDSZ-t.
- 46 *Török Erzsébet* interjúja *Kunszabó Ferenc* (Szegedi Napló, 1991. március 6. 2.)
- 47 Röplap formájában is terjesztették, szövegét közzétette a Magyar Fórum 1990. március 31-i száma is. *Romhányi László* az „Apák és fiúk” című röpirat gondolatmenetét már így adta elő: „... az SZDSZ, FIDESZ nem más, mint a bolsevisták fiók-szervezetei (lásd: Bauer, Rajk, Pető, Deutsch, Magyar Bálint, Tamás Gáspár Miklós, Kis János családi hagyományait). A bolsevizmus csak álarcot váltott, ellenzéki pártokként behozta a Hatalomba a csemetéit, és a fiúk folytatni fogják az apák által vágott ösvények útját szélesítését! Élő embererdőn át kívánják vezetni ezt a liberális utat.” (R. L.: Aggódó kommunisták. Szent Korona, 1991. július 24. 3.)
- 48 Cs. *Nagy Ibo*ly: Halálos hét (Magyar Fórum, 1991. április 25. 13.)
- 49 *Csoóri Sándor*: Nappali hold (Hitel, 1990. szeptember 5. 6.)
- 50 *Padányi Viktor*: Néhány szó a zsidó katasztrófáról (Hunnia, 1991. április 25. 5–6.) Csoóri Sándor gondolatát a Hunniában *Csermohorsky Vilmos* így „fejlesztette tovább”: „... a magyarságot bomlasztó destruktív elemek most már a parlamentig nyomulhattak előre... ahelyett..., hogy ott ülnének, ahová valók. Vagyis nemzetgyalázásért a toloncházban.” (Cs. V.: Egy eltűnt könyv nyomában. Hunnia, 1991. május 25. 62.)
- 51 *Horváth István*: Vakvágányon a semmibe (Gadót hallgatva). (Új Magyarország, 1991. október 8. 6.)
- 52 *Horkay Hörder Ferenc*: Vita – kultúra? (Magyar Napló, 1990. november 15. 12.)
- 53 *Gajdos Balogh Attila*: Kik és miért lettek kommunisták 1945-ben Kolozsvárott? (Ring, 1991. március 19. 15.)
- 54 *Temesi Ferenc*: Szavak a szorítóból (Élet és Irodalom, 1990. június 15. 4.) *Tamás Gáspár Miklós* szerint is: „Kelet-Európában a piac neve: zsidó!, a gazdasági reform neve: zsidó!, a magántulajdon neve, a pártok neve is: zsidó... Az antiszemitizmus, mint oly sokszor, magyarellenesség. Értelmes magyarok ellenzik a monopolárakat. Nyilván zsidók... Nyájas olvasó, ha ezentúl zsidót olvas kelet-európai sajtójelentésekben, értsen magyart.” T. G. M.: Glemp bíboros intó szava (Élet és Irodalom, 1989. szeptember 8. 1.)
- 55 *Venclova, Tomas*: Zsidók és litvánok (Múlt és Jövő, 1990. 2. sz. 52.)

SZÁNTÓ JÁNOS

Szlovákkép Magyarországon

Meggyőződéseim — bár erre reprezentatív megfigyeléseim nincsenek —, hogy ma Magyarországon nem létezik kikristályosodott és általános szlovákkép, mint ahogy valószínűleg nemzetiségkép sem nagyon létezik. Ezen azt értem, hogy olyan többé-kevésbé koherens, konzisztens közvélekedés nem létezik a szlovákokról, mint mondjuk olyan társadalmi csoportokról, mint például a cigányság vagy a jelentős számban jelen lévő arabság esetében.

Azt is ki merem jelenteni, hogy nem számítva azokat a társadalmi csoportokat, amelyek közvetlenül — földrajzilag értem ezt a közvetlenséget, szomszédságot — ezen nemzetiségi csoportok mellett élnek, az emberek többségének talán tudomása sincs arról, hogy Magyarországon egyáltalán nemzetiségek vagy milyen nemzetiségek élnek. Erre nincs reprezentatív megfigyelésem, csak nem reprezentatív, szubjektív, ha úgy tetszik.

Ugyanis Magyarországon feltehetően az általános tudásélem nem tartalmazza ezt az ismeretet. Végiggondoltam e napokban az egyes tárgyakhoz kapcsolódó iskolai, középiskolai tananyagokat, és nem emlékszem arra, hogy bármelyik iskolában lenne nemzetiségi térkép vagy egyáltalán földrajzórán, irodalomórán, történelemórán (ezekhez a tantárgyakhoz tudnám legjobban e kérdést kapcsolni) egyáltalán szó esne arról, hogy Magyarországon nemzetiségek, nemzetiségi csoportok élnek.

Úgy gondolom, hogy ez a kérdés a műveltségi minimumhoz tartozna az iskolában, feltéve, hogy az emberek egyáltalán meg akarják ismerni azt az országot, ahol élnek. Tehát ez az egyik ok, ami miatt gondolom, hogy a kisebbségismeret hiányzik az általános műveltségből, a tudományegyüttesből, s ez nem hízelgő az országra nézve.

Túl a földrajzi, oktatási és nem utolsósorban történeti okokon, e kép hiánya valahol a szlovákság sajátos etnikai, nemzetiségi csoporthelyeztetében is keresendő. Ha e sajátosságokat megvilágítom, akkor talán könnyebb lesz megérteni azt, miért feltételezhetjük ilyen könnyedén, hogy nincs ilyen kép, vagy legalábbis nagyon nem kikristályosodott ez a kép.

A következőkben röviden jelenlegi kutatásunkról szeretnék beszélni. A Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés, közkezdveltebb nevén a TÁRKI tavaly kezdett el egy szlovák nemzetiségi kutatást Magyarországon.

A kutatás első fázisában az 50–60 éves generációból vettünk mintát, őket kérdeztük meg különböző dolgokról. A kutatás mostani szakasza a következő, tehát a 30–40 éves nemzedéket vizsgálta. Ennek előzetes eredményeiről szeretnék a szlovákképhez és önképhez kapcsolódóan néhány dolgot előadásom második részében mondani.

Tehát a szlovák nemzetiségi csoport etnikai, szociálpszichológiai sajátosságaira utalva amerikai szociológus, nyelvész, szociálpszichológus, számos érdekes modellt, elméletet talált ki az etnikai kisebbségi csoportok vizsgálatára.

Egyik ilyen elmélete az *ügynevezett etnikai határelmélet*, ami két dimenzióban próbálja meg elkülöníteni az etnikai sajátosságokat és jegyeket. Úgy képzeljük el ezt a két dimenziót, hogy felidézzük magunkban az iskolában tanult Descartes-féle koordinátarendszert, amelynek egy függőleges és egy vízszintes tengelye van.

A vízszintes tengelyen — tehát az *X* tengelyen — helyezkedik el az *ügynevezett nyelvi határok dimenziója*, aminek végpontjai a puha etnikai nyelvi határok és a kemény etnikai nyelvi határok. A függőleges tengelyen pedig az *ügynevezett nem nyelvi etnikai határdimenzió* található, ennek is puha és kemény végpontjai vannak.

Hogy mondjak egy példát, mindkét tengelyen, tehát kemény nyelvi etnikai határokkal és kemény nem nyelvi etnikai határokkal lehet leírni a hazánkban élő afrikaiak vagy arabok többségét. Aztán nyelvi határ szempontjából puha határokkal rendelkezik a cigányság, aki nem feltétlenül beszél mindig cigányul és *kemény nem nyelvi határokkal* rendelkezik. Aztán még egy utolsó példa: kemény nyelvi határokkal rendelkezik a Benelux államokban élő flamandok, vallonok többsége, míg ezzel szemben a nem nyelvi etnikai határok az ő esetükben puhábbak. Még egy példát arra, hogy mit is jelent ez a nem nyelvi etnikai határ. Itt elsősorban antropológiai különbségekre (bőrszín, szokások, viselkedés) gondolunk.

E kutatók szerint minél erősebbek ezek a meghatározottságok, tehát minél inkább a kemény irányba mutatnak ezek a határok, annál inkább lehet számítani (bár ez nem törvényszerű) a kultúrák egyfajta konfliktusba kerülésére.

Feltehetjük ezután a kérdést, *hol helyezkedik el a magyarországi szlovákság ebben a koordinátarendszerben?*

A nem nyelvi határok esetében ez a koordináta pont a nulla, ugyanis a jelenlegi szlovákság Magyarországon antropológiai értelemben nem különbözik a más, itt élő népektől.

A másik tényező az, hogy köznapi szemlélő számára nem egyértelműen megfigyelhetők, nem egyértelműen világosak azok a kulturális különbségek, amelyek a magyarországi szlovákságot elkülönítik a többségi magyar kultúrától, amiről az sem biztos, hogy teljesen egységes, hanem inkább tájjellegű.

A nyelvi határok azonban már nem ilyen egyszerűen rajzolódnak ki, és nem ilyen világosan megragadhatók. A szlovák nyelv használhatatlan, és nem igazán szól a külvilágnak, hiszen a többségi magyar társadalom nyelvét az itt élő szlovákok kitűnően beszélik, a nagyobb részük például anyanyelvének tartja.

Az első fordulóban vizsgáltak 65%-a mondta azt, hogy a magyar az anyanyelve, és csak a fennmaradó 35% gondolta úgy, hogy a szlovák az anyanyelve. Ebből következően nem alakul ki a szlovákság esetében az úgynevezett *nyelvválasztási konfliktus*, hiszen ha külső csoporttaggal beszél, tehát magyarral, akkor magyarul fog beszélni, és a külső szemlélő legfeljebb csak azt tudja, hogy itt egy akcentussal beszélő emberrel áll szemben, de akcentussal számtalan helyen beszélnek Magyarországon. Ebből nem fog kiderülni a külső szemlélő számára, hogy itt bizony egy kisebbségi, nemzetiségi, etnikai csoport tagjával beszélget.

Általában a szlovák nyelv használata a belső, intimebb társadalmi szférára vonatkozik. Azt tapasztaltuk, hogy leginkább a baráti kapcsolatok tartásában, formálódásában és a legfontosabb területen: a családban való kommunikáció nyelve a szlovák nyelv.

Miután a szlovákság földrajzilag nagyon kis falvakban helyezkedik el, főútvonalaktól távoli falvakban, nagyon kevés az olyan külső szemlélő, aki egyáltalán információkat kaphat ezeknek az embereknek az életéről.

Csak érdekességül: megnéztem a szlovák falvakban a KSH vendégforgalmi adatait, amelyek azt mutatják, hogy azok lényegesen alacsonyabbak, mint más falvakban. Ez azt jelenti, hogy ezekben a falvakban kisebb az idegenforgalom, de ez csak egyszerű illusztráció arra, miért vélem azt, hogy nagyon kevés ember jut el ezekre a helyekre.

Eppen ezért azt lehet felvetni, hogy az etnikai kisebbségi megjelölés helyett a szlovákság esetében az *etnolingvisztikai csoport* megjelölés kifejezőbb. Hangsúlyozom, ezt tudományos értelemben tételezem így, és nem jogi, vagy politikai értelemben, tudományos vonatkozásban találóból az etnolingvisztikai csoport megjelölés.

Annak ellenére, hogy az általunk vizsgált szlovák lakosság nagy része valahol valamilyen társadalmi platformon használja a nyelvét, relatíve kis részük tekinti saját magát szlováknak. Ez az 50–60 éves generáció

esetében mintegy 28%-át tette ki a mintának, ők egyértelműen szlováknak tekintik saját magukat. A következő generációban lényegesen leromlik ez a mutató: egyértelműen szlováknak a vizsgáltak 2–3%-a tartja magát, szlováknak és magyarnak egyszerre 13%-uk, a fennmaradó 80% pedig egyértelműen magyarnak tekinti magát. Azt viszont említenem kell, hogy a vizsgálatnál mesterséges kérdezési helyzetről volt szó. Az etnikai identitás, csoportidentitás sokkal bonyolultabb kérdés annál, semmint hogy azt egyetlen kérdéssel megragadhatnánk, de valamennyire jellemzi a szituációt.

Azokon a vidékeken, ahol a vizsgálat történt, a szlovákság önidentifikációs aránya jóval nagyobb, mint máshol. Ahol mintát vettünk, az Békés megye volt, emellett a Bükk hegységből, Nógrádból, Pestről és a pilisi körzetből.

Úgy tűnik, hogy a szlovákság kétféleképpen ragadható meg: egyrészt mint *nyelvi kultúra, egy sajátos nyelvi kulturális viselkedés, másrészt mint bizonyos fajta tradíció*. Ezt onnan érezzük, hogy generációról generációra változik ilyen erősen ez az arányszám. Nem alakultak ki azok az etnikai kisebbségi csoport-sajátosságok a szlovákság esetében, ami köré igazán-díból olyan típusú sztereotípiák szervezhetőek — már a külső csoport közvélekedésén keresztül —, mint amilyen például az említett cigányság vagy a Magyarországon élő arabok esetében.

Úgy vélem, hogy ezek a pontok nem kristályosodtak ki. Megvallom őszintén, hogy bizonyos értelemben ez örömteli dolog is. Mivel ilyen etnikai csoport-sajátosságok és jegyek mellett nem alakulhatott ki a társadalom többségének olyan félelme (mert tudjuk, a diszkrimináció motívuma mögött valamiféle félelem van). Tehát nem alakult ki a félelemnek az a fajtája, amelyik ok, motívum lehetne Magyarországon a szlováksággal szembeni diszkriminációra. Társadalmilag sem különülnek el, hiszen vizsgálódásunk első pontja az volt, hogy azon kemény társadalmi dimenziók mellett, amit társadalmi sátnak szoktunk nevezni, vajon különböznek-e a szlovákok csoportjai a magyarokétól? Standardan összehasonlítva őket ugyanolyan típusú községekben élő magyarok adataival, nem különböznek szignifikánsan. Az esetleges eltérés csak a véletlen számlájára írható, a szlovákok a falusi népességnek ugyanazt a társadalmi csoportját alkotják, mint a nem szlovákok vagy a magyarok, ha így kellene őket jellemezni.

Az önképről

Egyáltalán hogyan jön az önkép a szlovákképhez, a társadalom többségének a szlovákságról alkotott képéhez?

Angol szociológusok megfigyelték Görögországban az ott élő albánok között, de más helyeken is, hogy amennyiben egy etnikai-nyelvi csoportról erős sztereotípiák élnek a többségi társadalomban — jelen esetben ott a görögben, itt a magyarban —, akkor ezek az erős sztereotípiák nagyon befolyásolják az e kisebbségi csoportokban a saját magukról alkotott képet. Ezzel a megállapítással természetesen lehet vitatkozni — és vitatkoznak is vele —, de kiinduló hipotézisnek, azt hiszem, elfogadhatjuk; a saját csoportkép a kisebbségekben két alapvető módon befolyásolódhat, főleg akkor, ha a külső társadalomban erős külső sztereotípiák élnek.

Egyrészt egy bizonyos szituációban ilyen elfogadó módon történhet, tehát a kisebbségi csoport elhiszi a többségi csoport által róla alkotott sztereotípiát, és valamilyen módon még alkalmazkodik is hozzá.

A második alaptípus, amikor elutasítja ezeket a sztereotípiákat, és — idegen szóval — komplementálja, vagyis létrehoz saját magáról egy olyan sztereotípiát, amelyben annak az ellentettjei tételeződnek, amelyek a többségi csoportban élnek róla.

Mi megkérdeztük ezeket az embereket — akiket mi szlovákoknak definiáltunk —, hogy egyáltalán éreznek-e különbséget saját maguk között és a többségi társadalom, az államalkotó, magyar anyanyelvű lakosság között? Mindössze tíz százalékuk válaszolta azt, hogy ilyen különbséget érez, ugyanakkor ennek a tíz százaléknak — aki különbségekre mutatott rá — nagy része úgy vélte, hogy ezek abban nyilvánulnak meg, hogy a népviseletük különbözik a magyarokétól, ők szlovákul beszélnek, kicsit mások a szokásaik. De a nagy többség — a kérdezettek 90%-a — nem tud ilyen különbséget mondani, nem érzi, hogy különbség lenne.

A következő lépésben felsoroltunk ezeknek az embereknek 18 tulajdonságpárt. Negatív és pozitív előjellel, és azt kérdeztük tőlük: mondják meg, hogy ez a tulajdonság, amit itt felolvasunk neki, vagy amit olvas, az kire jellemző inkább, melyek azok, amelyek a szlovákokra inkább jellemzők, vagy a magyarokat jellemzik.

Egyrészt nagyon konfúz képet kaptuk felmérésünknek ezzel a részével; aki egyáltalán tulajdonsági különbségérzetet észlelt magyarok és szlovákok között, az gyakorlatilag 10–15%-ra szorítható kisebbség volt,

a többi megkérdezett szlovák azt vallotta, hogy ő nem érez semmi különbséget, a tulajdonságok párhajai mindkét csoportra — a magyarokra és a szlovákokra is — ugyanolyan mértékben jellemzőek, ez alapján nem lehet igazán megkülönböztetni őket egymástól. Természetesen a negatív tulajdonságokat úgy utasították el a kérdezettek, hogy az egyik népcsoportra sem jellemző. Nagyon érdekes módon a besorolás így működik lélektanilag, de törvényszerű, hogy negatív tulajdonságokkal senkit nem szeretünk felruházni. Ugyanakkor ez mutat egyfajta mechanizmust, vagyis nem él egy olyan típusú kép a szlovákságban sem magáról, sem a magyarokról, amely túlnyomórészt negatív előjelű lenne. Mégis megpróbáltuk a rendelkezésünkre álló információkból kiszűrni azokat a tulajdonság-együtteseket, amelyek valamennyire jellemzőek erre a kisebbségi csoportvéleményre. Azt is külön megnéztük, hogy mi jellemző a szlovákokra, és mi jellemző szerintük a magyarokra.

Hangsúlyozom, ez kisebbségi vélemény a szlovákokon belül. A legerősebb — a statisztika nyelvén szólva — faktor, tényező, tulajdonságfaktor az volt, hogy a szlovákok iskolázatlanok, de szorgalmas, munkaszerető emberek. Ez azért érdekes, mert ha a harmincas éveknek e tipikus időben született irodalmait olvasgatja az ember, akkor ez a típusú sztereotípiát már ott is előkerült. Érdekes módon társadalmi tények is rejlenek e sztereotípiát mögött. Tudjuk, hogy a harmincas években, ámbár a szlovákság nem különbözött általános iskolai képzettségét tekintve a magyar lakosságtól, sőt egy nagyon minimális arányban ezen évek szlováksága az általános és kötelező szinten még iskolázottabb volt, mint a magyar. Ahol jelentős hátrányt szenvedtek, az elsősorban a közép- és felsőoktatásban történt, nagyon alacsony volt az iskolai és középiskolai, felsőfokú képzettségük aránya. Tehát az értelmiségi, aki általában megjelent azokon a területeken, ahol a szlovákok éltek, az általában magyar volt. Az iskolázottság, a műveltség egyértelműen a magyarokhoz kötődött.

Ma is az egyetlen minimális társadalmi különbség, amit megfigyeltünk az első vizsgálódás során, hogy a szlovák származásúak, szlovák anyanyelvűek valamelyest alacsonyabb iskolai végzettségűek, mint a hozzájuk hasonló településeken vagy társadalmi környezetben élő magyarok. Tehát van egy bizonyos társadalmi, történelmi alapja a sztereotípiának. És ezzel szemben egyetlen komplementer, kiegészítő tulajdonságfaktort kaptunk a magyarokra nézve, ez pedig az volt, hogy a magyar többség a szlovák anyanyelvűek, a szlovák kultúrájuk körében iskolázottabbnak, műveltebbnek számít. Kaptunk még más tulajdonságfaktorokat is, ezekkel nem tudunk egyelőre mit kezdeni.

Bár ez nagyon minimális véleményi kisebbség, egy olyan tulajdonságeggyüttes is kivehető volt ebből a nagy információhalmazból, miszerint a szlovákok óvatosak és önzőek, ezzel szemben viszont a magyarok bátrak és merészek. Nagyon nehéz átgondolni, hogy miféle konnotációkat tesznek az óvatosság és önzés vagy bátorság és merészség mögé. Lehet, hogy ezek pillanatnyi szituációk leírásai. Én csak az iskolai és műveltségi tulajdonságeggyüttest kívánom kiemelni.

Azt is megkérdeztük (és ez párhuzamba állítható az eddigiekkel), származhatnak-e valamilyen előnyök abból, ha valaki magyarnak vallja magát. Érdekes módon egyetlenegy tényező, ami kidomborodott, mégpedig az, hogy ha valaki magyar, magyar származású és magyar anyanyelvű, ezt különféleképpen definiáltuk, ebben az esetben jobbak az iskoláztatási lehetőségei is. Furcsa módon semmilyen más mutató mentén (olyanokat kérdeztünk, hogy jobb-e a hivatalban a bánásmód, vagy jobbak az előmeneteli lehetőségek, magasabb életszínvonalat jelent-e ez) egyszerűen nem tapasztaltunk különbséget.

Csekély különbséget azon az egyetlenegy tényezőn tapasztaltunk, miszerint a magyar, ha valaki magyar, akkor talán jobbak az iskoláztatási lehetőségei, de ez attól is lehet, hogy Magyarországon 137 olyan község van, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal (egy elég vitatott módszer alapján) szlovák falunak minősített.

Elvégeztük ezeknek a településeknek az ökológiai, szociológiai-ökológiai elemzését. Kétségtelen, hogy bizonyos mutatók mentén ezek a szlovák falvak, valamilyen oknál fogva, némileg alacsonyabb szociológiai-ökológiai pozíciót foglalnak el, mint a magyar falvak többsége, de ez valószínűleg azért van, mert a szlovák falvak egyébként is elmaradottabb régiókban (Békés megye, Nógrád és Észak-Pest agglomeráció) találhatóak, és nem Nyugat-Magyarországon, ahol a magas szociológiai-ökológiai státusú települések vannak.

Lehet, hogy az az érzés, amely szerint a magyaroknak jobbak az iskoláztatási lehetőségei, valahonnan innen is eredhet; e tényezőket a továbbiakban még kutatni szeretnénk.

Összefoglalóan: nincs egyértelmű szlovákkép és magyarkép magukban a szlovákokban sem. Az elmondottak alapján ez nem meglepő: nem létezhet egy kialakult szlovákkép, legalábbis reprezentatív és generálisan az egész országra nézve, az ország felnőtt lakosságára nézve. Erről a problémáról azokat kell megkérdeznünk, akik a szlovákság közvetlen környezetében élnek, tehát vagy egy faluban közösen, vagy a környékbeli falvak lakosságát alkotják.

Menekültek, bevándorlók, kivándorlók

(A menekültekkel kapcsolatos előítéletesség növekedésének elkerülhetetlensége a mai Magyarországon)

1. Az erdélyi magyar származású menekültekkel szembeni előítéletesség mértéke növekedett 1989 és 1990 között (1. ábra). Mint a következő ábra mutatja, ennek nem lehet oka a menekültek számának gyors ütemű növekedése (2. ábra), hiszen 1990 elején a menekültek száma csökkenőfélben volt.

2. Ha viszont nem volt objektív alapja a félelemnek attól, hogy a menekültek komolyan ronthatják az állampolgárok életszínvonalát, akkor mi a magyarázata a menekültekkel kapcsolatban növekvő ellenérzésnek?

A magyarázat szerintem a mindennapi ítéletalkotás sajátos modelljében rejlik. Ez röviden a következőképpen fest. Az emberek a hétköznapiakat nem sokváltozós és dinamikus modellek, hanem „jó–rossz” típusú sztereotípiák alkalmazásával igyekeznek a maguk számára érthetővé tenni. Az ilyen egyszerű modellnek értelemszerűen nem célja hosszú távú, többdimenziós és dinamikus jövőkép felvázolása, ehelyett rövid távon, egyszerű magyarázatot igyekszik adni a történésekre.

3. Hogyan működik ez a sztereotip gondolkodási modell a menekültekkel kapcsolatos vélemények formálása során?

Elemzésem kiindulópontja az a feltételezés, hogy az állampolgár előbb vagy utóbb felteszi magának a kérdést: Jó vagy rossz nekem az, hogy menekülteket fogad be az ország?

Azt, hogy a kérdés megfogalmazódik az emberekben (annak „természetességén” túlmenően) az teszi valószínűvé, hogy a megélhetési gondok szaporodása érzékenyebbé teszi az állampolgárokat az ilyen és hasonló potenciális konfliktusok felismerésére. Ugyanakkor, ha igaz az a feltételezésem, hogy a sztereotip gondolkodás dominálja a gondolkodást, akkor a kérdés duális (jó–rossz) megfogalmazású, rövid távú és leegyszerűsítő is lesz. Másként, a mindennapi gondolkodás a menekültek megjelenésének rövid távú és kézzelfogható hatásait veszi csak figyelembe a válaszadás során.

4. Márpedig rövid távon és közgazdasági szempontból a menekültek az állampolgár számára nem termelő fogyasztót jelentenek.

Hogyan fest a mindennapi gondolkodásban az a közgazdasági (input-output) modell, amely a menekülteket nem termelő fogyasztóként látatja?

Vegyünk egy időpontot (I_1), amelyben menekültek jelennek meg egy adott országban. Ebben az időpontban az adott ország GDP-je X_1 értékkel egyenlő, amit az I_1 időpontot megelőző P_1 időszakban állítottak elő. A menekültek értelemszerűen nem vehettek részt X_1 előállításában, hiszen P_1 megelőzi I_1 -et. Ugyanakkor az I_1 időponttól kezdődő P_2 időszakban a menekültek is fogyasztani fogják az adott ország javait, amely magába foglalja X_1 -et és a P_2 időszakban megtermelt GDP-t (X_2). Mármint I_1 időszakban és P_2 időszak kezdeti szakaszában a menekültek fogyasztása minden valószínűség szerint meghaladja GDP-növelő tevékenységüket (feltételezve, hogy fogyasztásukat nem nemzetközi alapok finanszírozzák, illetve hogy nem gazdasági tehetőség alapján szelektált [hongkongi] bevándorlókról van szó).

Következésképpen rövid távon a menekültek veszteséget jelentenek a GDP1-et megtermelt hazai népesség számára.

5. Úgy tűnik tehát, hogy rövid távon, és csak a közvetlen gazdasági hatásokat figyelembe véve, a mindennapi gondolkodás input-output modellje helyesen képezi le a valóságban végbemenő folyamatot.

Márpedig e modell kellően egyszerű ahhoz, hogy a hétköznapi gondolkodás számára „magától értetődőnek” tetszen, illetve kellően sarkított ahhoz, hogy a duális ítéletalkotásnak megfeleljen.

6. Természetes, hogy elemezve a sztereotip gondolkodás fent ismertetett input-output modelljét, hamar rájövünk arra, hogy a modell csak a maga korlátai között (tehát minden menekültet egyformának tételezve, a menekültek jelenlétének csak egydimenziós [a GDP-ra gyakorolt] és rövid távú hatását figyelembe véve) igaz.

Am e korlátok nem léteznek a mindennapi gondolkodás számára, hiszen ennek lényege, hogy nem képes felismerni, hogy ez a modell csak megszorításokkal és csak rövid távon igaz.

7. Hosszú távon és nem csupán a közvetlen anyagi outputokat figyelembe véve lehetséges (de nem biztos: ez a fajta bizonytalanság végképp kezelhetetlen a sztereotip gondolkodás számára, amely egyszerű, egyértelmű és határozott választ képes csak kezelni), hogy a menekültek visszaadják (akár kamatostul is) a fogadó társadalomnak, amit kezdetben kaptak tőlük, sőt akár kamatostul megadnák a kölcsönzőnek.

A hosszú távú modellszámítás eredménye akár az is lehet, hogy a fogadó társadalom kizsákmányolja a menekülteket, amennyiben hosszú távon lehetséges, hogy a menekültek sokkal többet termelnek, mint amennyit valaha is kaptak a fogadó társadalomtól.

Bonyolítja a dolgot, hogy

– a menekültek nem a fogadó országnak, hanem maguknak termelnek, csak ez a fogadó országnak is hasznot hajt (a teljes mértékben meg nem fizetett bér munkán, az adón, az innovációkon, a vállalkozókedven stb. keresztül), ami azonban kevésbé látványos (és sokkal nehezebben becsülhető), mint az II időpontban történő látványosan ellentételezetlen fogyasztás. Márpedig a látható fogyasztás és a láthatatlan termelés paradoxona is a statikus modell hamis igazának fennmaradása irányába hat;

– ha a dinamikus és hosszú távú modellt ki akarjuk egészíteni a közvetlen gazdasági hasznosságot meghaladó társadalmi hatások elemzésével is, akkor dolgunk még nehezebb. Ekkor ugyanis az időtáv meghosszabbodhat (hiszen olykor akár generációkon túlnyúló hatásokat is számításba kell venni), illetve a becslés bizonytalanabbá válik, hiszen alig mérhető és egymással bonyolultan egymásba kapcsolódó tényezőket kell modellünkbe illeszteni. Így például feltételezhető, hogy a menekültek megjelenése kihat a lakosság demográfiai magatartására, a nemzettudatra, az idegenekkel kapcsolatos viselkedésre, az elosztási viszonyokra stb. Ezek mind visszahatnak a GDP alakulására, de ennek mikéntjét még a legoptimistább társadalomtudós (még a leginkább modellezhető demográfiai változások esetében is) csak félve merheti megbecsülni.

8. Növeli az előítéletesség növekedésének esélyét az is, hogy a menekültek, ha folyamatosan is érkeznek, a fogadó ország közvéleményében ez nem folyamatként, hanem egymásra rétegződő statikus modellek sorozataként jelenik meg, mivel a sztereotip gondolkodás nem alkalmas dinamikus modellálásra. Az egymást követő statikus modellek viszont egymást erősítve hatnak, következőképpen növelik az előítéletesség mértékét.

9. Ha igaz, ahogy a közvélemény menekültekkel kapcsolatos viszonyát jellemzem, akkor azon tétellem alátámasztásához, hogy a mai Magyarországon rövid távon elkerülhetetlen az előítéletesség erősödése, már csak azt kell igaznak elfogadni, hogy a fenti folyamat különösen erősen és nagy tchetetlenségi erővel rendelkezik akkor, ha a fogadó ország lakosságának életszínvonala romlik, és ha nincs az előítéletesség ellen „védelmet” nyújtó értékrend vagy politika, illetve hogy a mai Magyarországra mindkét jellemző érvényes.

10. Az életszínvonal romlásának és a menekültekkel szembeni előítéletesség növekedésének az összefüggését mutatja az, hogy azok a társadalmi csoportok hajlamosabbak inkább előítéletességre, akiknek életszínvonala gyorsan romlik, akik közvetlenül érzik magukat veszélyeztetve a menekültek által.

Az 1990-es adatok azt mutatják, hogy azok tartanak leginkább attól, hogy a menekültek elveszik a hazai lakosoktól a munkahelyeket, akiknek életszínvonala az átlagosnál gyorsabban romlik.

A következő táblázat a legmagasabb iskolai végzettség szerint mutatja be a menekültektől mint munkaerőpiaci versenytársaktól való félelem mértékét.

Az Elveszik a magyaroktól a munkahelyeket kifejezéssel egyetértők aránya a legmagasabb iskolai végzettség szerint (%-ban)

Elemzés	5. osztály 44	6-7. osztály 75	8. osztály 192	szakm. 212	középfokú 214	felsőfokú 135
nem ért egyet	34	46,7	50,0	46,2	57,9	84,4
egyetért	65,9	53,3	50,0	53,8	42,1	15,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az alacsony iskolai végzettség növeli leginkább a menekültekkel szembeni ellenérzés mértékét, de „hajlamosít” erre ellenzékinek, nem értelmiséginek és nőnek lenni, valamint anyagi problémákkal küzdeni.

11. A viszonylag magasabb életszínvonal és a menekültügyi közhangulat és politika előítéletesség-csökkentő hatására az erdélyi menekültek első hullámának elemzése alkalmas. Az előítéletesség alacsony szintjét az erdélyi menekültek 1987. év végi tömeges megjelenése idején azzal magyarázhatjuk, hogy egyfelől ez idő tájt nem volt még munkanélküliség, és az életszínvonal is csak a már (és még) megszokott ütemben romlott. Az 1989. tavaszi TARKI adatfelvétel az erdélyi magyar származású menekültek körében is azt mutatta, hogy minden menekült heteken belül talált magának állást. Másfelől ez idő tájt a kezdeti lelkesültség, a nemzeti érzés felpetreződése, tabuból a legális politikai mezőbe kerülése, a politikai változások friss szele, valamint az a tény, hogy a menekültek magyar nemzetiségűek, illetve egy elnyomó rendszer áldozatai voltak, a segíteni akarás, a szolidaritás-vállalás és a nemzeti azonosulás formájában elnyomták (ha volt), illetve késleltették (ha akkor még nem létezett) az előítéletesség elterjedését.

12. A gazdasági helyzet gyorsuló romlása, illetve a fent említett előítéletesség-ellenes közérzeti elemek gyengülése együttesen okai annak, hogy a közvélemény sztereotip modelljének megfelelően 1989 után megjelent (ha azt tételezzük fel, hogy addig nem volt) vagy felerősödött (ha feltételezzük, hogy korábban is, bár csupán láthatatlanul, de létezett menekültellenesség) a menekültekkel szembeni előítéletesség mértéke a magyar társadalomban.

13. A média ezt a folyamatot a következők miatt erősíti akkor is, ha nem akarja. Ha az „Átkosban” a média színtelen volt, ma, az „Áldottban”(?) harsány és sokszínű. A médiában csak a nagy hírértékű eseménynek van súlya.

Mármost, milyen eseménynek van a menekültekkel kapcsolatban nagy hírértéke? A két tipikus nagy hír: egyfelől a menekültek nagy száma vagy fenyegető közelségük, illetve szerepük az informális gazdaságban, ennek nemzetköziesítésében (csempészség, embercsempészség stb.); másfelől az értük tett áldozatok s a menekültek jótéteményeket meg nem háláló magatartása.

Ezek a hírek nem hazudnak, de legalábbis az igazság sok elemét tartalmazzák. Ugyanakkor lássuk be, hogy ezek a hírek egyfelől növelik a közvélemény veszélyérzetét a menekültekkel szemben, vagyis az előítéletesség mértékét.

14. Mármost ami a jövőt illeti, mivel a sztereotip gondolkodás fent leírt input-output modellje „örök”, továbbá mivel sem a gazdasági helyzet javulása, sem a közhangulat gyökeres megváltozása nem várható rövid távon, így fel kell tételeznem, hogy a menekültekkel szembeni előítéletesség is nőni fog.

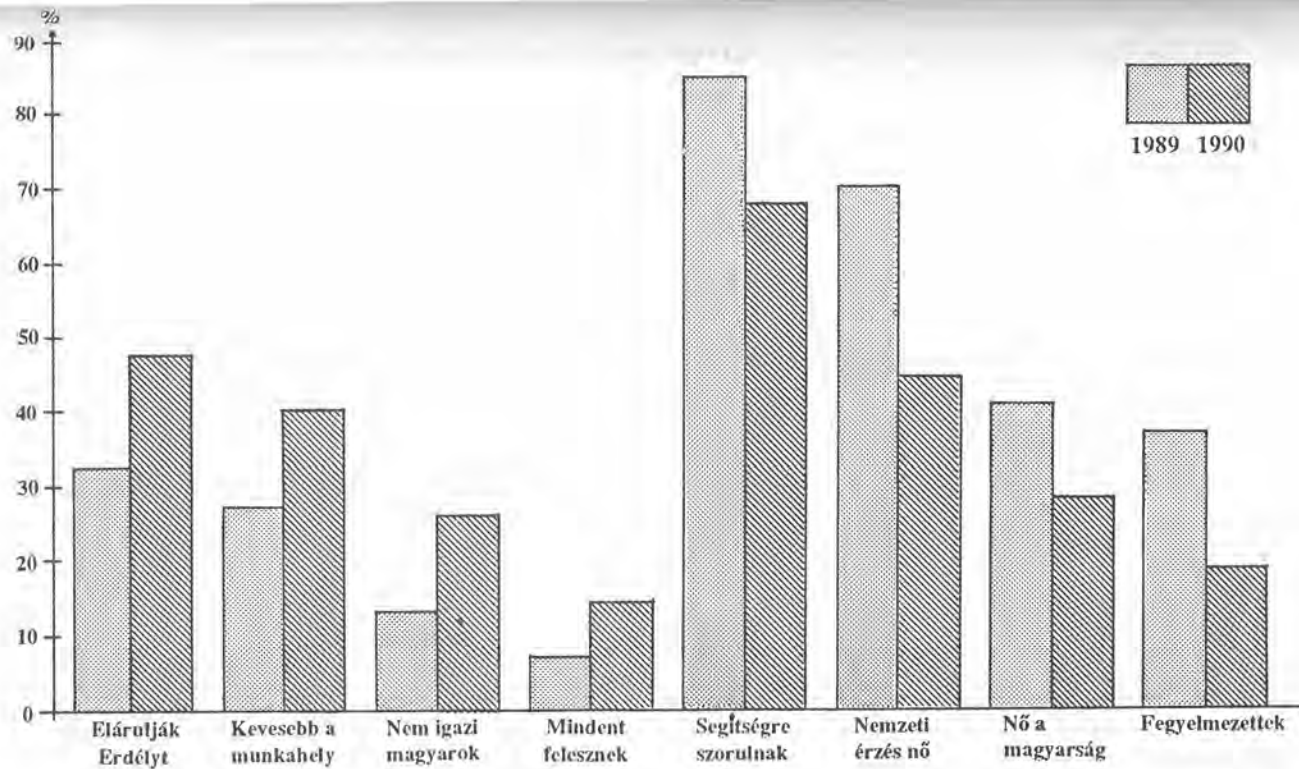
Annál is inkább, mert — mint az a 2. és 3. ábrából kitűnik — az 1990. évi adatfelvétel óta megnőtt a menekültek száma, és közöttük a nem magyar menekültek aránya. Az, hogy a magyar származásúakhoz képest a nem magyar származású menekültekkel szembeni előítéletesség erősebb, következik az 1990. évi adatfelvétel olyan adataiból, melyek szerint a magyar közvélemény fele csak magyar menekülteket engedne be Magyarországra. (Lásd Závecz Tibor cikkét a *Mozgó Világ* 1991. novemberi számában.)

Mi több, 1991-ben mind a menekültek, mind a vendégmunkások (tartózkodási vagy munkavállalási engedélyért folyamodók) száma, mind az illegális munkavállalás mértéke gyors ütemben nőtt. Az 1991. novemberi adatok szerint november 20-ig 44 860 menekült érkezett

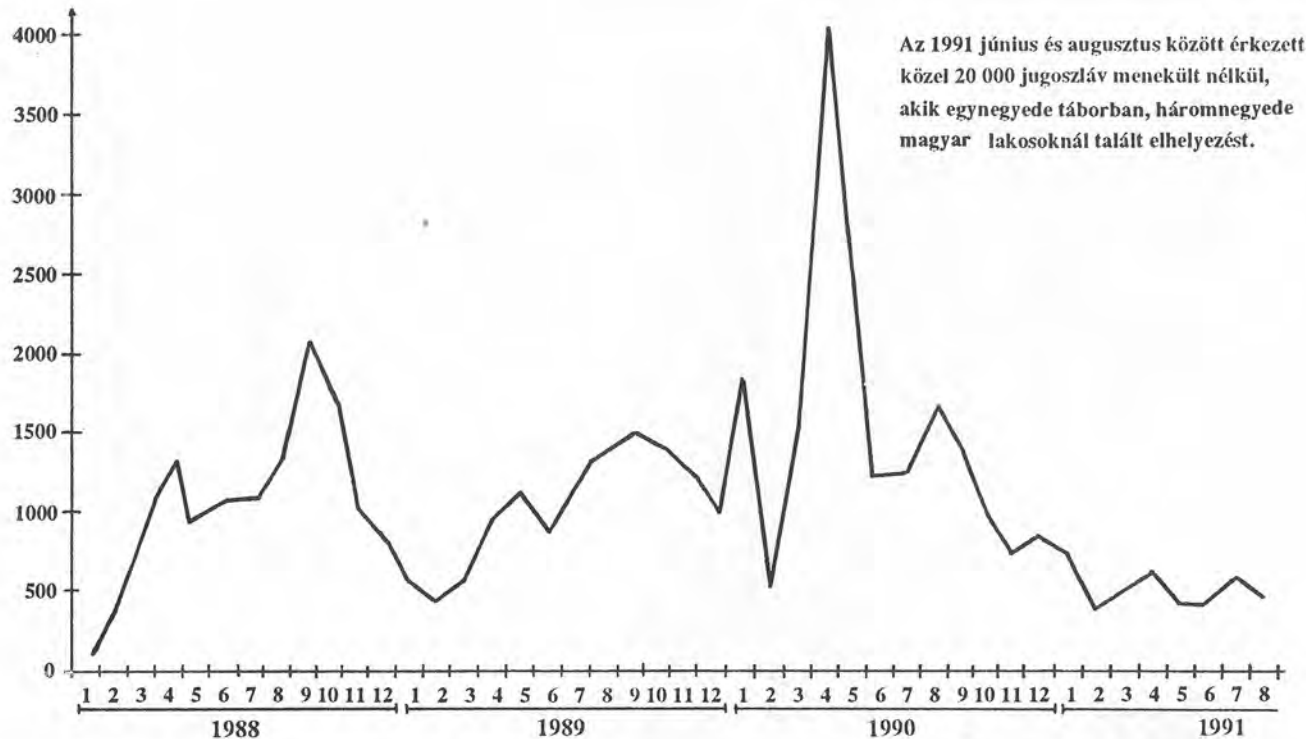
Magyarországra (kétszer annyi, mint 1990-ben), és a magyar származásúak aránya 31% csupán, az 1990-es 83%-kal szemben; a június 30-ig kiadott munkavállalási engedélyek száma is a tavalyi rekord megismétlését ígéri (2364 a tavalyi 48 751-hez képest), a letelepedési engedélyért folyamodók száma pedig szeptemberben már meghaladta a tavalyi értéket (23 968 17 129-cel szemben). Márpedig a sztereotip gondolkodás számára nem léteznek a fenti „finom” kategóriák. Ami számít, az a gazdasági helyzet romlásának és az „idegenek” szaporodásának ténye, és e kettő egyidejűsége.

Ami a média szerepét illeti, abban sem várok változást, s mivel híve lennék a média szabadságának, ezért nem mondhatom, hogy ne jelenjenek meg menekültekkel kapcsolatos hírek, illetve hogy jelenjenek meg olyan hírek is, amelyek a menekültügynek nem ezeket az aspektusait emelik ki. Az előbbi cenzúrázást, az utóbbi manipulálást jelentene ugyanis. Amennyiben ugyanakkor a mai témák maradnak uralkodók a menekültüggyel foglalkozó médiában, úgy a hatás is változatlan marad — s a menekültellenesség tovább nő Magyarországon.

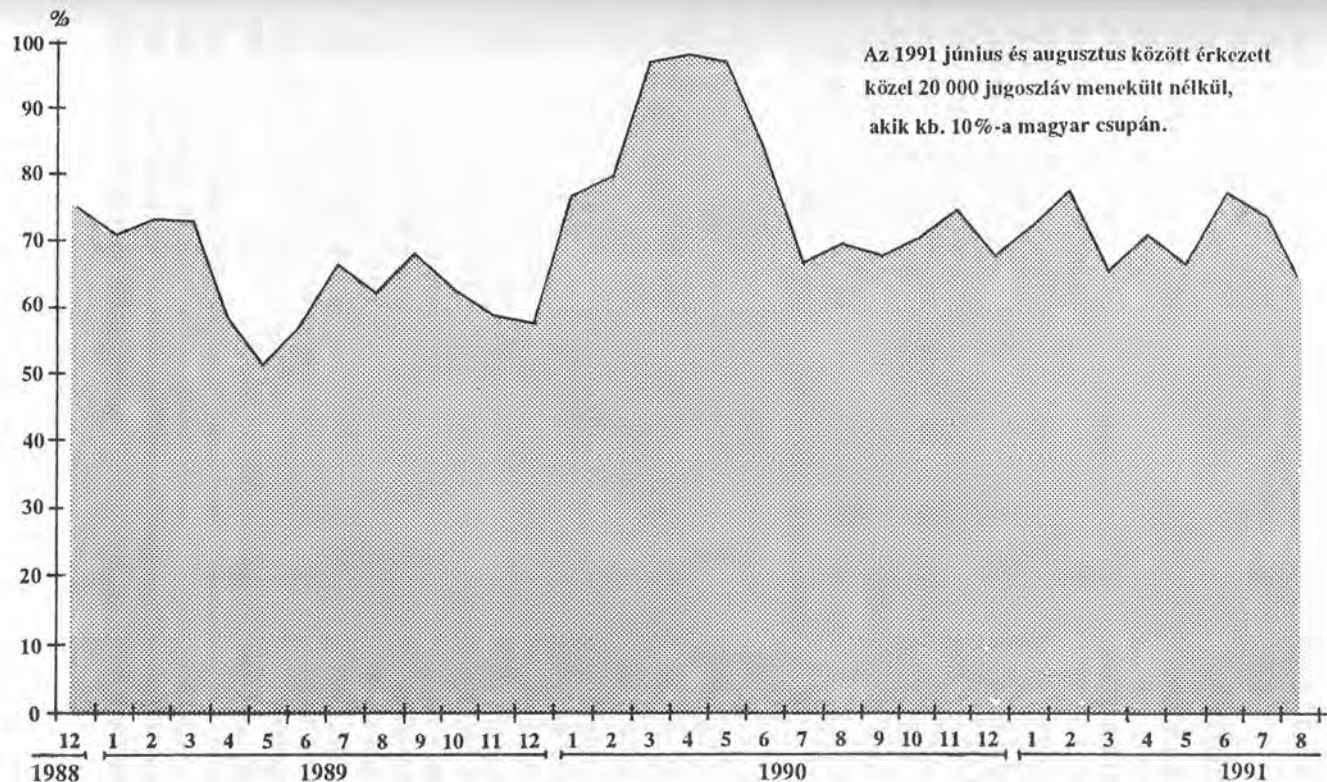
Összefoglalva: a menekültekkel szembeni előítéletesség mértéke nő. Ennek oka az, hogy a mindennapi gondolkodás sztereotip input-output modelljének részigazságán alapuló közvélemény a romló gazdasági viszonyok és az előítéletességet gátló közhangulat és politika hiánya miatt fokozódó mértékben válik menekültellenessé.

1. ÁBRA. A MAGYAROK ÉRZÉSEI AZ ERDÉLYI MENEKÜLTEKKEL SZEMBEN (1989–1990)

2. ÁBRA. A MENEKÜLTEK SZÁMA HAVONTA (1988 JANUÁR – 1991 AUGUSZTUS)

3. ÁBRA. A MAGYAROK ARÁNYA A MENEKÜLTEK KÖZÖTT (1988 ÉS 1991 AUGUSZTUSA KÖZÖTT)

LEIPOLD PÉTER

Kisebbségi médiák, magyar sajtó, hazai kisebbségek

(A kapcsolatrendszer áttekintése)

Kollégák megkérdeztek, hogy tulajdonképpen milyen alapon szólalok én itt fel ma, és milyen mankóra támaszkodva tartom meg az előadásomat. Arra céloztak, hogy vajon elég tudományos lesznek-e, lehetek-e én ebben a körben. Nagyon szívesen elemezném úgy a kisebbségi sajtó, a többségi sajtó és a hazai kisebbségek bonyolult viszonyát, ha legalább statisztikai adatokra, felmérésekre, kimutatásokra hivatkozhatnék. Miután ilyenek, legalábbis megbízhatóak, nincsenek, kénytelen vagyok tapasztalataimat közreadni, azt, amit erről a sajtóról gondolok, és amit ettől a sajtótól elvárok.

A magyarországi deklarált és folyamatosan megfogalmazódó kisebbségi politika ellen nagy valószínűséggel sem kívülállónak, sem érintettnek sok kifogásolni valója nem lehet. Sőt, gyakran halljuk ezzel kapcsolatban a példás jelzót. A hétköznapiak viszont tele vannak megannyi buktatóval, szinte áthidalhatatlan, a múltban gyökerező nehézséggel és a kisebbségi médiák is ezeknek a hétköznapiaknak a részei. Minden közösség életében alapvetően fontos szerepet játszik az információk áramlása. Egy 20–30 000-res vagy annál nagyobb lélekszámú közösség, de bizonyára a kisebbek esetében is, a kapcsolattartáshoz, a közösségi tudat formálásához, az együvé tartozás érzésének ápolásához elengedhetetlen a megfelelő intézményi háttér és a kommunikáció. Az utóbbi jelentőségét növeli, ha a közösség, mint például a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek többsége nem egy tömbben, hanem szétszórtnak él. Média, hatékony, jól működő média nélkül e kisebbségek félkarú törpék, akiknek nemhogy ellenséggel szemben, de még ellensfél nélkül is jó esélyük van a csata elvesztésére. Hatékony média pedig nincsenek működő intézmények, iskolarendszer nélkül.

Ha a hazai kisebbségek újságjait, rádiós és televíziós adásait vizsgáljuk, akkor érdemi, hű képet róluk csak akkor kapunk, ha egyben ezt az intézményi hátteret is szemügyre vesszük. Erről röviden csak annyit, az elmúlt több mint fél évszázadban gyakorlatilag nem folyt az anyanyelvek

méltányolható oktatása. Különösen a hazai németekre vonatkozik ez, akiknél a heti két-három csatlakozó órában történő nyelvoktatást már időnként megoldásnak tekintették. De más kisebbségek esetében is csak egy kisebbségnek volt lehetősége például szlovák, vagy szerbhorvát általános iskolába járni. Hogy mennyire fontos ez az iskolakérdés, ahhoz bizonyára ismert dolgokat kell mondanom. Az olvasni, a hallgatni és nézni tudást tanulni kell. Szájról-szájra terjedő módon írni-olvasni tanulni nem lehet. És hogyha egy népcsoport 40–50–60–70 éven keresztül igazából nem találkozik az írott nyelvvel, akkor rövid idő alatt nagyon nagy nehézségbe kerül. Arról nem is beszélve, hogy a kisebbségek többnyire archaikus nyelveket, nyelvjárásokat beszélnek, az iskolában pedig az irodalmi nyelvet kellene oktatni, mert az irodalmi nyelv a színvonalasabb kommunikáció eszköze. Végül is a médiák hátterében nem volt hatékony és elegendő intézmény, ma is jobbára még csak szervezésük folyik. Évekbe telik, amíg értékelhető eredményt kapunk.

Tudjuk, a kommunikáció eszköze a nyelv, ez azt is jelentheti, hogy amilyen szinten birtokoljuk a nyelvet, olyan szinten kommunikálunk vele. Ez a szint határt szab az információink áramoltatásának, az adott nyelven mindenképpen. Ma Magyarországon minden kisebbségnek van egy, az anyanyelven írott lapja, általában hetilap, napilap nincsen, napi rádiós műsor, úgy hírlík, januártól fél óra, ez jelenleg, azt hiszem, 20 perc, és hetente egy 25 perces tévéműsor. Ezek a műsorok szerkesztőségekben készülnek, bizonyos műhelyekben, amelyeknek tradíciójuk van. De vajon egy ilyen nyelvi, intézményrendszeri háttérből mennyire lehetséges szerkesztőségeket felépíteni és a sajtót úgy irányítani, mozgatni, hogy az sokoldalúan szóljon mindenkire? Nincs újságíróképzés nemzetiségi nyelven Magyarországon. Az is nagyon fontos, hogy mekkorák ezek a szerkesztőségek. A rádiós adások általában két emberrel, a televíziós adások egy-két emberrel készülnek. Az újságoknál — a magam szerkesztőségében — mondjuk három évvel ezelőtt 8 újságíró volt, ma négyen vagyunk, és két hét múlva hárman leszünk. Ez pillanatnyilag a tendencia, és ha ezt nem sikerül megállítani, megfordítani, akkor a súlyos következmények egyértelműek. Ezek a szerkesztőségek ráadásul izoláltan, saját maguk levében főve, vergődve dolgoznak. Nem jó a helyzet, és attól tartok, hogy változni ez csak akkor fog, ha majd az iskolából kijönnek — ha kijönnek — azon a nyelven nevelkedett gyermekek, akik majd belső igénnyel érdeklődnek ezen médiák iránt. Ezekre a szerkesztőségekre az is jellemző, hogy kisebb eltérések egymás között is lehetségesek, és nem

is jó általánosságban beszélni róluk, mint ahogy más vonatkozásban is ajánlott az egyes kisebbségeket differenciáltan vizsgálni, de vannak közös jellemzők is. Ilyen például, hogy valamennyi média küszködik a nyelvvesztés problémájával, ami az olvasók, hallgatók, nézők csökkenésével is jár. Ezzel a jelenséggel párhuzamosan romlanak a szerkesztőségekben a személyi feltételek, hiszen a presztízs mint motiváló erő csökken, pusztán anyagi indokok okán pedig sohasem volt vonzó ezekben a szerkesztőségekben dolgozni. Marad az idealizmus, ami még azt a néhány embert mozgatja, akik hisznek abban, hogy a kisebbségnek nemcsak múltja, hanem jövője is van.

Az idealizmus természetesen többnyire pénztelenséggel is jár. Piacosodó országunkban azonban számítani lehet rá, hogy az önfinanszírozás kérdése egyre erőteljesebben merül fel. De lehet-e piaci módszerekkel dolgozni ott, ahol nincs, de legalábbis még nincs piac, amelynek megléte teljesen más alapokra helyezett tevékenységeket tenne lehetővé. Ha az állam a kisebbségi politikájának eredményességére törekszik, akkor ahhoz, hogy a ma még erősen mankóra szoruló kisebbségek járni tudjanak önállóan is, investálnia kell. Ebben a kérdésben — úgy tűnik — még nincsen vita. A terápia eredménye természetesen függ attól, hogy a finanszírozás mértéke mekkora, de legalább ilyen fontos az is, hogy a kisebbségek saját maguk mit tesznek az ügyükért?

Milyenek a kisebbségi médiák? Az én megítélésem szerint bennük a kisebbségeket féltő hangnem uralkodik, igyekeznek tükröt állítani magának az etnikumnak, miközben azt a fennmaradásra, sajátosságainak a megőrzésére biztatják. Kritikával inkább csak az etnikumon kívüli tényezőket illetik, többnyire eredménytelenül, hiszen hangjuk már a nyelvi okok miatt sem jut el a megcélzottakhoz. Mindemellett a hű tükörhöz hozzátartoznék a belső hiányosságok kíméletlen feltárása is. Ehhez nyilván több bátorságra lenne szükség, de az is kérdés lehet, hogy egy ilyen önelemző magatartás milyen eredménnyel járna. Vannak-e tartalékok a kritika elviseléséhez? Meggyőződésem, hogy egy közösség akkor épül, ha saját magát is képes kritikusan szemlélni. Ha a kisebbségek nem képesek azon hiányosságokra rámutatni, amelyek akadályozzák épülésüket, akkor bizony minden kiürül, a kapott segítség is hiábavaló lesz.

Fontos tudni azt is, hogy a kisebbségi médiák nálunk nem léphetnek fel a teljesség igényével, csak kiegészítő szerepet játszanak a magyar nyelvű médiák árnyékában. Aktuális információkat az országról, a világról nemcsak időnkénti jelentkezésük miatt nem tudnak közölni, hanem

a szerkesztőségi, személyi és technikai feltételek sem teszik ezt lehetővé. Ismétlődő próbálkozások ellenére a szerkesztőségek nem jutnak ki kisebbségük szűk világából. Igaz, megbízatásuk nem is szól többre. Alanyaik alapvető információs igényüket tehát más forrásokból kénytelenek beszerezni, többnyire magyar újságokból és adásokból. Nem a választékkal, hanem a szinte kizárólagossággal van a gond. Tessék elképzelni egy kisebbséget, amely a nyelvét akarja ápolni, de olyan újságja van, amelyben például sohasem fog időjárásjelentést olvasni. A műholdas televíziós adások, amelyek az adott nyelvországo**k**ból jönnek, jóirányú változásra engednek következtetni, de azért ehhez megjegyezném, hogy nem fogják helyettesíteni azt, amit saját médiának neveznek bárhol a világon.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a hazai kisebbségekre a nagyobb hatást — sokak esetében kizárólag — a magyar nyelvű médiák gyakorolják. Egyértelmű tehát, hogy kisebbségeink tudati formálásában is döntő szerepet játszanak, olyant, amilyenell a kisebbségi médiák versenyezni nem képesek. A kérdés az, hogy felvállalja-e a többségi tömegkommunikáció ezt a szerepet, és hogyan?

A hazai kisebbségi polgár a magyar médiákból néhány éve mindenképpen megtudhatja, hogy a kisebbségi lét az értékrendszereken belül hol helyezkedik el, milyen fontosságú, milyen jellemzői vannak és milyen szerepet játszanak a kisebbségek Európában. Ezek az információk azonban elsősorban a határainkon túl élő magyarságra vonatkoznak. Ha érzékeny a hazai kisebbségi polgár ezekre a kérdésekre, akkor sok mindent adaptálhat ezen információkból saját szerepére. Kérdés, hogy tud-e, akar-e adaptálni? A kisebbségi médiák már nem vagy még nem érik el a kisebbségek többségét. A közös gondviselés szükségessége nyilvánvaló.

A magyar kisebbségpolitika képe a nyugati sajtóban

Ugyan mi közünk és mi köze van tárgyunknak John Barrow professzorhoz, valamint az asztronómiához? A professzornak ez a szakterülete, és a minap látott napvilágot nem is túlságosan vaskos, ám annál fajsúlyosabb kötete, amelyről a *The Times Literary Supplement* közölt jóindulatú kritikát azzal a különös címmel, hogy a Nagyujj. A könyvet *Theories of Everything* címmel bocsátotta közre, s a cím szavainak kezdőbetűiből alkotható betűszó, a TOE angolul lábujjat jelent. Ennek a szellemes ötletnek jelképes jelentése van. Barrow ugyanis azoknak a nagy elméletalkotóknak a nyomdokaiba lépett — egy Thales, egy Roger Boskovich, egy lord Kevin említettik a híres elődök sorában —, akik lábra akarták állítani a dolgokat, és végső magyarázatot kerestek a teremtet világra; s ezt kísérli meg most John Barrow is. Nos, hát mi közünk mindehhez? Talán csak annyi, hogy paradox korszakunk korszakos paradoxona, miszerint egy korunkbéli természettudós mindenre, azaz a mindenségre racionális magyarázatot próbál találni, miközben a világ teli van egyre több olyan jelenséggel, ami a józan ész és hűvös értelem alapján fel nem fogható. Barrow is tudja, hogy teóriája véges és nem határtalan, hiszen a ráció nem magyarázza meg Shakespeare vagy a Mona Lisa nagyszerűségét, sem keletkezésük rejtelmét. Az alkotás misztériumánál azonban talán csak a pusztítás démoni szenvedélye az érthetlenebb és a határtalanabb, s pontosan ez az, ami tobzódik és tombol szerte a világon.

Nézzünk csak körül Európában, vessünk néhány fürkésző pillantást a földrész középső részére és keleti szegélyére. Birodalom robban szét darabokra épp ezekben a pillanatokban, s „bensőjéből nemzetek repülnek ki” — írja a munkásságáért sokféle díjjal jutalmazott brit közíró, Neal Ascherson; hazánk déli szomszédságában háború dúl, és magasra csap a gyűlölködés szennyes árja. Egyszóval éppen nem a ráció, sokkal inkább az irracionalitás látszik működni emberi világunkban, az állítólagos homo sapiens világában. Olyannyira, hogy a hüledezésnél, szörnyűlködésnél és riadalomnál csak a tanácstalanság kétségbeesése a nagyobb, hogy minden tudomány fölmondani látszik a szolgálatot. Megint csak Aschersont idézve, hamis jóvendölések omlanak össze hatal-

robajjal. Csúfosan felsült a politológia, a história, a legkülönbözőbb társadalomtudományok. Nincs szármalmasabb és siralmasabb, mint egybevetni a világ, Európa, az egykori Szovjetunió és közép-keleti „előtere” mai helyzetét azzal, amit saját fontosságuktól eltelt tudósok prognosztizáltak a legteljesebb magabiztossággal. Jaspersszel szólva manapság olyan időkben élünk, amikor megint a tengelykorszak örök nagy eszméi és eszményei gyakorolnak ellenállhatatlan vonzerőt a népekre, amikor a szabadság eufóriája kap el embermilliókat, amikor évtizedeken, évszázadokon át elnyomott nemzetek születnek újjá, kezdik keresni és megtalálni önmagukat és Istenüket. Lehetséges, hogy csupáncsak alkati kérdés, szellemi attitűd dolga, ki lát resurgenciót a káoszban, ki meg csak káoszt, ki érzékeli valami új rendnek a kezdődő kiforrását, ki meg csupán a rend fájdalmas hiányát és reménytelen helyreállíthatatlanságát? A Római Klub legújabb jelentése arról szól, hogy a növekedés két évtizede még végzettszerűnek látszó korlátai egymás után leomlottak. Peter Reddaway, a *The New York Review of Books* november 7-i számában — kísérteties a dátum! — a szovjetológia csődjéről elmélkedik, és azon medítál, hogyan tudnánk kisilabizálni az új Oroszország titkát. És mi történik velünk, akik itt élünk Európának ebben a huzatos zugában, hogyan éljük át a történelem ritkán adódó tisztító viharát, elemi erejű forgószelet mi, magyarok? Hogyan látjuk mi magunkat, és hogyan látnak minket mások? Milyen a hírünk a világban?

Figyeljük aggódalmasan a megnyilatkozásokat, hallgatjuk, amit politikusok mondanak, olvassuk, amit szaktudósok, minden lében kanál zsurnaliszták leírnak. Latolgatjuk, hogy érdemeink szerint méltányolnak-e bennünket, egyáltalán elismerik-e, hogy vannak érdemeink és érényeink. Összerándulunk, leszámítva a kárörvendőket, ha Magyarország képére folt kerül, s ha minden jól megy, ilyenkor még magunkba is nézünk, okkal és joggal éri-e szó a ház elejét. Romániáról mondta nemrég egy kormánypárti képviselő, hogy nincs ott semmi, ám a legkevésbé demokrácia van. Felszisszenés volt a válasz, és még egy nyugati lap tudósításában is enyhe helytelenítéssel nyugtázták ezt a fajta „tapintatlanságot”. Ám egyik hazai lap, amelyik azt hirdeti magáról, hogy egymillió ember kezébe kerül naponta, nemhogy visszautasította, inkább kiterjesztette Magyarországra az elmarasztaló politikusi kijelentésnek az érvényét, és a hazai politikai kultúrára vonatkoztatva azt a szónoki kérdést tette fel: állátszóan sugalmazva a választ is rá, hogy vajon hol a balkanizáltság határa, meddig terjed a félsziget?

Szükséges, csak éppen erőt meghaladó vállalkozás lenne, ha itt most megkísérelném feltérképezni, mi a világ véleménye a magyarságról, a magyar hazáról, erkölcsi és anyagi állapotáról, politikai intézményrendszeréről, a demokrácia milyenségéről. Ha egyáltalán van olyan, hogy a világ véleménye, s ha megragadható egyáltalán holmi egységes és összefogott Magyarország-kép. Hiszen közhely, hogy mást mond a velünk napi érintkezésben lévő és ügyeket intéző politikus vagy üzletember, mást a népek létviszonyait, életformáját, mindennapjait tanulmányozó tudós, mint az, aki napokra vagy egy-két hétre „kirándul” a Kárpát-medencébe, és megírja, amit lát és hall, a jobbik esetben, a rosszabbikban, amit látni, hallani, tapasztalni vél, egyszerűen a rögeszméit. S akkor még nem is szóltunk sem a népi hagyományban és a tömegtájékoztatásban rögzült „etnikai sztereotípiákról” vagy nemzetkarakterisztikumokról, sem a különböző nemzeti optikákról, amelyek az említett képeket még tovább színezik vagy árnyalják. Ebben a már-már reménytelen helyzetben, ebben a zaklatott és felzaklató színrengetegben és hangzavarban mást nem tehet az ember, mint hogy rábök néhány cikkre, kiemel egy-két szemléletes példát, és belőlük próbál kipárolni néhány használható következtetést, általános érvényűnek tűnő megállapítást.

A kérdést nagyon leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy három nagy téma az, ami a külföldi lapok érdeklődését rendszeresen ébren tartja irántunk. A múlthoz való viszony az egyik, a szomszédainkhoz való viszony a másik, és a harmadik, hogy milyen formában épül ki Magyarországon a demokrácia, egyszerűen a jelenhez és a jövőhöz való viszony. S mindez természetesen abban az általános szemléleti és fogalmi keretben, ahogyan Közép-Kelet-Európát látják.

December 1-jén Párizsból közölt jelentést a német hírügynökség, a DPA, a jobboldali populizmus előretöréséről. Idézte a londoni *Times*, amely kontinentális körképében Kelet-Európáról is véleményt alkotván, ebben az egyetlen súlyos mondatban összegezte benyomásait: gyarapodik a szélsőjobboldal, s „a szélsőséges nacionalizmus erőszakkal és antiszemitizmussal ötvöződik”. Ugyanezen a napon közölt a *Süddeutsche Zeitung* egy budapesti beszélgetést Konrád György íróval, aki kijelentette, hogy Kelet-Európát ma „a sovíniszta, tekintélyuralmi szélsőjobboldal kísértete járja be”. Majd hozzáfűzte még, hogy politikusi nyilatkozatokban ez a szellemiség — ha nem túl hízelgő rá a kifejezés — tetten érhető Magyarországon, de a jelenség politikai erőként nem lépett a színre. Eddig legalábbis nem, jegyezte meg némi malíciával. A bécsi *Furche*

november végén arról közölt eszmefuttatást — idézem a címet —, „miként kezeli Magyarország saját kommunista múltját”. A rendszerváltás kezdeti időszakának „csodás megtérési hulláma” után és a keresztény megbocsátás kegyelmi idejének végeszakadtával elérkezett a „hisztéria órája”. Mégpedig azzal a törvénnyel, amelynek az alkalmazási lehetősége — a hetilap szerint — szinte a nullával egyenlő. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban november 12-én olvashattuk Jacqueline Hénard budapesti írását „A bűnbakok kertésznek ajánlkoznak, avagy Napóleont sem lehet letartóztatni; Hogyan birkóznak meg az NDK volt testvérországai titkosszolgálati múltjukkal”, e kissé régimódi, az egykori vitalatokéra emlékeztető hosszú cím alatt. Egy meg nem nevezett magyar értelmiségit idéz, aki kijelentette, hogy Napóleonnak is jócskán volt mit a szemére vetni, mégsem fogták perbe, anélkül száműzték, nagyon okosan. A perekkel fenyegető büntetőjogi felelősségre vonást vizsgálva, egy érdekes és elfogadhatónak tűnő társadalomlélektani magyarázatot kapunk a cikkben. Számonkérést, megtorlást nem azok követelnek, akiknek minden okuk megvan, és talán jogcímük is volna rá. Akik ott álltak valaha a vörös hóhérok bitója alatt, viszolyogtak a fejek vételétől, embervér kiontásától. A hangoskodók jobbára azok, akik a brutális rendszernek valamelyest haszonélvezői vagy kedvezményezettjei voltak, illetve cinkosai azzal, hogy hallgattak, alkalmazkodtak, sőt olykor kellemkedtek is a hatalmasoknak.

Azok is, ezek is bűneiket feledtetendő, büntudatukat kompenzálandó ácsoltatnák a vérpadot. Egy brit szakértő véleményét idézi a szerző, mintegy slusszpoénként. Ha már mindenképpen lefolytatják a büntető-eljárást, a legfőbb felelősök kivételével részesüljön mindenki más amnesztiában — így Jonathan Eyal.

Halottak napján idézett egyik patinás reggeli lapunk néhány külföldi sajtóvéleményt, amelyek nem belső dolgaikkal foglalkoztak, hanem azzal, hogyan érint bennünket a déli szomszédainknál dúló tömeges emberölés és anyagi értékrombolás. Hátborzongató időszerűséget ennek a témának az adott, hogy a magyar légtér sorozatos megsértése után légitámadás ért egy magyar települést, repülőgépről ledobott bombák robbantak Barcs határában. Felemlítette a lap azt az interjút, amelyet a *Newsweek*-nek adott a magyar miniszterelnök, és belőle azt a gondolatot emelte ki, hogy szerb oldalról fenyegetve van Magyarország békéje és határainak sérthetetlensége. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* nem lepezett rokonszenvvel irántunk azt húzta alá ezekben a napokban, hogy szerb részről alattomos és alantas háború folyik, ennek igazolása végett

nagy lendülettel folyik az ottani propagandában az ellenségkép újbóli megalkotása, s amikor előhívják ezt a képet, akkor a magyar alakja ölt körvonalat. A lap főszerkesztője írt vezércikket aznap, s a *Newsweek* 1991. október 28-i számára hivatkozott. Ebben az volt olvasható, hogy tíz év múlva ugyanezen a napon Magyarország összpontosított támadást intéz Románia ellen. A vezércikket papírra vető főszerkesztő azt elfelejtette megemlíteni, hogy a *Newsweek* ehhez a távoli jövőbe helyezett forgatókönyvhöz hozzátette: túlságosan élénk fantáziára vall ilyesmit feltételezni. Hasonló „nagyvonalúsággal” ismertették egyes budapesti újságok Strobe Talbott eszmefuttatását a *Time* november 25-i számából. A neves amerikai publicista szemrehányást tett az amerikai és európai politikusoknak, hogy holmi elméletekkel szórakoznak, miközben lángban áll Dubrovnik, és félő, hogy porig leég. Ezt a kritikát nem említették a cikket szenzációs tálalásban közlő budapesti újságok, s a magyar pozíciót igyekeztek rossz színben feltüntetni, azt sugalmazva, hogy ugyan Belgrád provokálja Budapestet, de Budapest felül a provokációnak, és csapatokat helyez át a déli határhoz. Eltekintve az ilyenféle „nagyvonalú” olvasatoktól, patinás reggeli lapunk főszerkesztőjének abban igaza van, hogy amikor egyes külföldi kommentátorok szabadjárá engedik képzeletüket, az gyakran hord félre, és ebben szerepet játszik az, amit „Seton-Watson-effektusként” tart számon a magyar történetírás. Külügyminiszterünk, Jeszzenszky Géza kutatta és mutatta ki, hogyan változott meg az angol közfelfogás Magyarországról e század első évtizedében, s az addigi rokonszenv, az egyenjogúsító képviseleti rendszer kiüresedése folytán hogyan fordult ellenszenvbe éppen Seton-Watson publicisztikai erőfeszítéseinek hatására.

Természetesen nemcsak pillanatfelvételek készülnek földrészünknek erről a tájékról. Bármennyire zavarba hozták is a fejlemények a maguk váratlan fordulataival és kiszámíthatatlan meglódulásaival a politika úgymond tudományos művelőit, a műhelyek nemhogy beszüntették volna szégyenükben a munkálkodást, inkább nagyobb sebességre kapcsoltak, és ontják a tanulmányokat, amelyek visszamenőleg iparkodnak megmagyarázni mindazt, amit rosszul vagy egészen félreértelmeztek, s hatványozott számban produkálják az újabb és újabb „holtbiztos” előrejelzéseket. De félre a tréfával és félre azokkal az elemi tévedésekkel, amelyek olykor még ezekben a tudós dolgozatokban is fel-felbukkannak.

Robin Alison Remington, a Missouri Egyetemen a politológia professzora, aki két évet töltött vendégtanárként a belgrádi Külügyi Intézetben, a szakmai körökben jól ismert és nagyra tartott *Current History* idei

novemberi számában vizsgálta Kelet-Európa helyzetét a forradalmak után, s számot vetvén a posztkommunista Kelet-Európa politikai szereplőivel, a legnagyobb magabiztossággal írta le azt a badarságot, hogy négy országban részese a koalíciós kormánynak a kommunista párt, és e négy ország között említve meg Magyarországot is. Az ilyesmi azonban nem általánosan jellemző a finomszerkezeti elemzésekre, az már viszont igen, hogy — miként a világ mesekincsében —, úgy itt is megtalálni a „vándorló motívumokat”, sztereotípiákat, ország- és nemzettulajdonságokat, amelyekkel folyvást találkozunk újságcikkekben is. Érdekes lenne tudni, hogy melyik az ősforrás, a napi vagy a szaksajtó, melyik vesz át a másiktól. De akár tudjuk, akár nem, az biztos, hogy gondolati panelek megjelennek a pillanatfelvételeken, de nem hiányoznak a szakszerű vagy annak feltüntetett analízisekből sem.

Az amerikai képviselőház többségi frakciójának vezetője mellett külügyi főtanácsadóként szolgáló Daniel Nelson, a *Foreign Policy* 1991. évi tavaszi számában Európa bizonytalan keletéről tett közzé hosszabb tanulmányt, s ebben leltárszerű pontossággal veszi sorra mindazokat a térségen belüli ellentéteket országok, nemzetek és etnikai közösségek között, amelyek szüntelenül nyugtalanságban tartják a földrésznek ezt a hagyományosan békétlen zugát. Tíz olyan bilaterális ellentétpárt sorakoztatott fel, amelyek állandó jelleggel veszélyeztetik a térség békéjét és az itt élő népek biztonságát, köztük olyanokat, mint a jugoszláv–albán, lengyel–belorusz, illetve lengyel–ukrán vagy magyar–román viszony.

A tételes felsorolásból hadd emelek ki két jellegzetes — úgymond — veszélyforrást. Az egyik a heterogenitásból, kivált abból fakad, amit a tanulmány szerzője etnonacionalizmusnak nevez, a másikat „antipolitika” címszó alá sorolja, és ezen azt érti, hogy a régióban harag és közöny él a politikával, illetve a hivatásos politikusokkal szemben. A *Die Zeit* című hetilap 1991. októberi számában olvasható Marion von Dönhoff eszmefuttatása arról, hogy miért ez a harag és közöny, mivel magyarázható, hogy a kelet-európai forradalmak időszakának eget csapkodó lelkesültsége szalmalángként lobbant el és maradt a helyén az érzelmi kielégetség füstölgő üszke. S válasza ezekre a miértekre summázva az, hogy a szabadsághoz fűzött vérmes remények nem teljesültek be. A dolgok nagyon könnyen szerfőlött veszélyes fordulatot vehetnek. Alakulhatnak úgy, hogy az ólmos kiábrándultság féktelen szabadosságba csap át, duhaj Kalibának dühödt dúlása zúdíthat szörnyű szerencsétlenséget az itt lakók kisebb vagy nagyobb köreire. De megtörténhet akár ennek a fordítottja is. A társadalom kétségbeesésében, a növekvő nyo-

morúság és a kezelhetetlenné váló szociális problémák okán erős kéz után néz, és arra bízva rá magát. Ebben az esetben nem a szabadság szül majd rendet, hanem az autokratikus vagy autoriter rendben elvetél a szabadság.

Az *Europa-Archiv*-ban Anna Wolff-Poweska Kelet-Európa jövőjét körvonalazza, s a kép, amelyet rövid távra felvázol, a legkevésbé sem szívderítő. A régi rendet nagyjából szétzúzták, de az új felépítéséhez nagy megpróbáltatások tisztítótűzén át visz az út. Az átalakulás folyamatában egyedül a bizonytalanság biztos, semmi más. A politika és gazdaság klasszikus és az atlanti világban közmegegyezésre működő modelljei automatikusan nem vehetők át és nem alkalmazhatók, ezek figyelembevételével ugyan, de mégis sajátos megoldásokat kell találni, s ezenközben — idézem — „az elnyert szabadság következtében újonnan felmerülő problémákkal is meg kell birkózni”, például területi kérdésekkel, a kisebbségek kérdésével, a népességvándorlással, a nemzetek közötti konfliktusokkal, az elszakadási törekvésekkel. Leszek Kolakowski említette a „forradalom utáni másnaposságot”, ami nem kijózanodás egyfajta megrészegültség elmúltával, sokkal inkább rossz közérzet, kedvetlenség, irritáltság. A régióban nem demokraták formálják meg a demokráciát, hanem a formálódó és történelmi okoknál fogva, meg a születés sajátos körülményei következtében meglehetősen csökkent demokrácia antidemokratákat vagy legalábbis antidemokratikus mentalitásokat termel ki magából. S miközben nemzetek, népek, társadalmak felocsúdnak — Wolff-Poweska szavaival élve — „egyéb démonok” hatalmába kerülhetnek, áldozatul eshetnek vallási fundamentalizmusnak, nacionalizmusnak. Mint írja, „a társadalom fölölti a szabadság külső ismertetőjegyeit, de ugyanakkor nélkülözi a belső szabadságot”. A szegénységért, újratermelődő társadalmi igazságtalanságért a demokráciát teszik felelőssé, no meg kicsit a Nyugatot. Hitelüket vesztik a demokratikus eszmék, ezzel szemben tort ül a demagógia, és teret nyer a populizmus, „fokozódik az agresszió, a társadalmi érzelmek irracionális módon robbannak ki”.

A felhozott példák alapján most már megfogalmazhatunk néhány bátortalan általános következtetést.

Amikor demokráciánkat építjük, számot kell vetni, hányadán állunk a szabadsággal. Dönhoff bárónő húzza alá, hogy a szabadság fogalma mást jelent a tradicionális és mást a közép-kelet-európai új demokráciákban. Itt, minálunk — őszintén — azt értik rajta, vagy azt várják tőle, hogy a gazdasági szükségletek elégtétessenek ki. Ott a hangsúly viszont

a jogrendre és az egyéni szabadságjogokra helyeződik. Szabadság és egyén, szabadság és személyiség nem választhatók el egymástól. Orlando Pettersson kapitális műben kíséri nyomon a szabadság kialakulását, térhódítását és eluralkodását a nyugati kultúrában, s azt írja, hogy a libertas és personalizmus összetartozását elsőnek Szent Ágoston állapította meg. Az antik szabadságfelfogás, amely nem ismerte fel és el az egyént, itt vált át azzá a mindmáig változatlanul érvényes és a történelmi időfolyamatban érvényesülésre törő fogalommá, hogy a szabadság három dolgot jelent: szabadnak lenni a külső befolyástól, szabadon részt venni a köz dolgainak intézésében, ha úgy tetszik: a politikában, és szuverénül szabadnak lenni, azaz saját belátás szerint cselekedni, tekintet nélkül mások, a többiek kíváncsaira. Ez utóbbi olyan cél, amely szinte elérhetetlen, de nincs szabadság ott, ahol ezt az elérhetetlen célt kitűzni és elérésére törekedni az egyénnek nem áll módjában, vagy ahol ebben közhatalmilag akadályozzák. Szabadság elképzelhetetlen szabad polgárok nélkül. Szabadság, demokrácia ott van, ahol — Bibót parafrázálva — nincs félelem, de van anarchia, azaz az egyén csak a törvénynek, a jogrendnek van alávetve, nem emberek hierarchiájának, ahol nem kliensekből áll a társadalom, és ahol egyedül a polgárerény az úr, az erényes polgár, de csak önmaga és a dolgok, semmiképpen nem a másik polgár fölött.

A második következtetés: ahány ház, annyi szokás; a dolgoknak más az optikája és más a dimenziója Budapesten és más mindenütt másutt. Ez nem azt jelenti, hogy nekünk csukott szemmel kellene járnunk, fel kellene adni saját egyéni látásmódunkat. De azt igenis jelenti, hogy tudomásul kell venni az optikák és dimenziók különbözőségét, különbözőségét, eltérését, sokféleségét. Számolni kell azzal, hogy van más nézőpont, más látásmód, más akarat, más igazság is, mint a miénk. Az írók kongresszusa alkalmából Belgrádot felkereső Clive Sinclair brit lírátor idézte egy ma élő szerb költő, Miodrag Pavlovics vallomások szavait. „Minden emberi lény legnagyobb baja, hogy önelégült, de legyünk tisztában azzal, hogy nem vagyunk isten és nem lehet a miénk mindaz, ami szívünk vágya. Valamennyien igazságra vágyunk, de a világ igazságtalan, a sors kegyetlen és rendre megrövidít valamennyiünket. Bármennyire is apprehendálunk, igazságtalan határok között vagyunk kénytelenek élni.” Honunk szülötte, a holland Groningen város egyetemének professzora, Marác László azt ajánlotta minapi előadásában, hogy a Trianon-mítoszt meg kell dönteni, „ki kell lépni a mai defenzív morális helyzetből”. Ehhez hadd teszem hozzá, hogy mi, magyarok, lehetünk

világfájdalmasak, de e mi magyar fájdalmaink nem a világ fájdalmai, vagy ha mégis, másoknak nem ugyanúgy fáj és nem ugyanannyira, mint minékünk. Sérelmeink lehetnek és vannak is, de vannak másoknak is. Annyira önzetlenek nem lehetünk, hogy elfeledkezzünk a másokéi miatt a magunkéiról, de nem lehetünk annyira önzők sem, hogy csak a magunkéival törődjünk, a másokéival nem. Csak akkor számíthatunk megértésre, ha kellően megértőek vagyunk mi magunk is, s az orvoslást is közösen kell keresni, a legőszintébb kölcsönösség alapján.

Tudnunk kell, hogy mi, magyarok egy arc vagyunk a földrész középső vagy inkább keleti fertályán nyüzsgő, meglehetősen egzotikus kavalkádban. Így van vagy nem. nem számolt, a Nyugat nem a kultúrantropológia finom különbségtételei alapján alkotja meg képét mirőlünk, hanem egészen másképpen. S a populáris felfogás, amelyet többnyire tudomásul vesz, de sokszor még inkább erősít is, semmint átformálni próbálná a tömegtájékoztató. úgy tekint Európának a Lajtától keletre fekvő tájaira, hogy az már a bizonytalan perem, ahol lépcsőzetesen haladva keleti irányban egyre több az irracionális, hevesebbek az indulathullámmázások, és egyre kevésbé féken tarthatók az érzelmi kitörések, ahol a politikának mások a játékszabályai, ha egyáltalán vannak ott ilyenek, mint a jól működő demokráciákban. Miodrag Pavlovics a szerbeket figyelmeztette az önelégültség veszedelmeire, de jó tanácsa mindenkinek hasznára válnék, aki ebben a térségben él.

Közép- és Kelet-Európa most tanulja Európát. Dönhoff bárónőnek azonban igaza van, amikor említett cikkében történelmi leckét próbált adni a nyugati világnak. Csodálkozásának ad kifejezést, hogy hány féle náció is él együtt, egymásba ékelődve és összezsúfolódva a földrész középső és keleti tájain. S ha Kelet-Európa most kezdi megtanulni Nyugat-Európát, akkor itt az ideje, hogy Nyugat-Európa is törekedjék megtanulni Közép- és Kelet-Európát. Kevesebb kioktatást, kevesebb leckéztetést, több együttérzést és több megértést, ezt ajánlja a nyugatiaknak. S aztán hozzátesz egy mondatot, aminek különleges a fontossága, mert arra utal, hogy a mi térségünkéről kijegecesedett sztereotip kép egyik meghatározó eleme, egyik döntő gondolati komponense mintha elmozdulóban volna. „Számomra ott, Krakkóban vált világossá — húzza alá —, hogy az általunk, nyugatiak által oly sok kétellyel szemlélt nacionalizmus nélkülözhetetlen volt a kelet-európaiak létéhez.” S nem Dönhoff bárónő az egyetlen, akit idézni lehet annak bizonyságául, hogy a nemzeti érzület, a nemzeti-etnikai önazonosság szenvedélyes keresése, a mozgalmak és törekvések, amelyeknek a nacionalizmus az ihletőjük, kezdenek

másmilyen és az eddig megszokottnál kedvezőbb megvilágításba helyeződni. Ma már sokan látják, hogy a földrész keleti tájain átviharzó változásokban, az európai politikai kartográfia átrajzolódásában orosz-lánrészük volt a nemzeti törekvések felszínre törésének, megfogalmazódásuknak, megszerveződésüknek, meghirdetésüknek és elfogadtatásuknak. Peter Raddeway nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a Szovjetuniót szétrobbantó dinamikus erők között az első helyen szerepelnek a birodalomba bekényszerített népek, nemzetek, nemzeti és etnikai kisebbségek szabadságtörekvései. A *Time* Ukrajna kapcsán bocsátkozott rövid történelmi fejtegetésbe és állapította meg, hogy nem az önálló államiság hagyománya ösztönözte az ukránokat — mert ennek teljességgel híjával vannak —, hanem egy meglehetősen gomolygó, ám annál elementárisabb erejű érzület, amit a lap egyszerűen nacionalizmusnak nevez.

A kommunista univerzalizmus tömeggyilkosságokkal, népirtással operált és próbálta meg „boldoggá tenni a világot”. De közben, akik a hálójába kerültek, mindazokat megfosztani igyekezett történelmüktől, kultúrájuktól, hitüktől, szokásaiktól, intézményeiktől. Ezzel a negatív, kiüresítő egyetemességgel szemben a megtartó erő éppen az volt, hogy konokul őrizték a tiltott múlt minden rezdületét, a veszélyeztetett nyelvet és a nemzeti közösséghez való már-már misztikus hozzátartozás tudatát.

A minap fejtette ki hosszabb tanulmányban egy Párizsban élő ismert magyar szociológus, hogy ugyan a nemzetállam divatba jött, de mégis miért nem lehet rendező elv Közép-Európában, miért nem alkalmas szerinte, hogy a hiányzó rend alapjává tétessék. Mások azonban más véleményen vannak. A német Georg Brunner professzor szerint a nemzeti állam korszakát éljük megint és újból. Ez nem pusztán divat, amit a zsurnalisztika népszerűsít, hanem nagyon praktikus és szerfölött alkalmas szervezeti alakzat a kelet-európai nagy térség égető problémáinak elrendezéséhez. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1991. október 28-i számában olvasható, rendkívüli tájékozottságról tanúskodó és invenciózus meglátásokban gazdag tanulmányának ismeretében csak azt lehet mondani, hogy a mi magyar tragédiánk a térség átfogó tragikumának csupán egyik riasztó esete, de még csak nem is a legszörnyűsebb a területcsonkolásnak, vagy a lelkek elcsatolásának mértékét tekintve. Hat nemzeti kisebbséget említ, melyeknek lélekszáma meghaladja az egymilliót, csek a németek, a románok, az albánok, a lengyelek és a törökök a magyarokon kívül, s míg a magyarságnak körülbelül egynegyede él kisebbségi sorban valamely szomszédos ország területén, az albán nép

kétötöde, azaz a mi 25 százalékkal szemben ennek 40 százaléka él az anyaország határain kívül. A problémának azonban van egy másik köre is, jelesen hogy a fragmentáció halad tovább, és a széttagolódó Jugoszlávia, valamint a Szovjetunió, sőt az esetleg kettéváló Csehszlovákia területén alakuló nemzetállamokban számos új kisebbség fog keletkezni. Neal Ascherson roppant szemléletesen ábrázolja ezt a folyamatot, amikor tanulmányértékkü eszmefuttatásában, a *The Independent* szeptember 9-i számában azt a hasonlatot alkalmazza, hogy miközben a nemzetállamok, „a festett madárcák” életre kelnek, a hátuk mögött a nemzeti kisebbségek „második nemzedékének fiókái” is láthatóan kibújnak a tojásból.

A megoldás, fejti ki a kölni professzor, nehéz, de nem reménytelen. Kell természetesen a nemzetállami kormányok és az adott kisebbségek jóakarata, konstruktív szándéka és rugalmas magatartása. S ha ez megvan, akkor két dologra van szükség. Lehetővé tenni a nemzetállami határok kiigazítását ott, ahol mindenképpen szükséges, és ahol ésszerűen megoldható. Ezzel együtt és főleg ahol az etnikai határok kialakítására nincs mód, hatékony kisebbségvédelmet kell folytatni. A minimális követelmény a személyi autonómia biztosítása, ami államjogi szempontból szűz terület. Az optimális igény pedig a helyi vagy területi autonómia.

Ascherson azzal egészíti ki ezt a képet, hogy egyrészt elismeri, miszerint „a Nyugat tévedett a nacionalizmus megítélésében”, másrészt aláhúzza, hogy a nacionalizmus korunkban Janus-arcú jelenség. Nem csak pozitív, rokonszenves vonásai vannak. A másik arc „bosszút lihegő és reakciós, visszafelé néz, az elveszett dicsőség gyakran kancsalul festett múltja felé”. Manapság azonban egyre kevésbé ezt a felét mutatja felénk, egyre inkább a másikat. A nacionalizmus napjainkra vagy napjainkban „a korszerűsítés, a világhoz való felzárkózás, csatlakozás ideológiája lett... Paradoxonnak tűnhet, de a nacionalizmus az internacionalizmus választott útjává kezd válni”. Röviden tehát: a nacionalizmus „nem a múlt kellemetlen csökevénye — mint feltételezték —, hanem inkább maga a jövő”.

Barrow professzor a racionális világmagyarázat alól azt a kivételt teszi, hogy lehet hinni a Mona Lisában, bár megmagyarázhatatlan, de szép. Merjük-e mondani, hogy a nemzeti-etnikai érzületbe azért szabad bizalmat vetni, mert annyira paradox, hogy már-már abszurd?

BODOR PÁL

Az írástudó felelőssége a kisebbségi kérdésben

Nem mint a MÚOSZ elnöke mondom a mondandómat, hanem mint publicista, aki sokat foglalkozott a nemzetiségi, kisebbségi kérdéssel.

Én úgy érzem, hogy sajtónk kiválóan tükrözi a kisebbségkezelési eljárások teljes csődjét, formalizmusát, felületességét. Számomra egyértelműen kiderült, és e század végére nem csak az én számomra derült ki, hogy a kisebbségi kérdés igazán tragikus övezetei irracionálisak, majdnem megközelíthetetlenek, vagy fogalmazzak enyhébben, elsősorban érzelmi és indulatiak. Noha persze rettentő szükség van kodifikálásra, szabályozásra — ki kell mondani, szentül ki kell mondani, hogy a törvényalkotás és a törvények tiszteletben tartása olykor mindössze annyit ér, elnézést a hasonlatért, mint halottnak a körömvágás.

A magyar alkotmány hiába mondja ki, hogy mindannyian egyenlők vagyunk. Ahhoz, hogy ez igaz legyen, egyenlővé is kellene tenni mindannyiunkat. Nem igaz, hogy az alkoholista, a hajléktalan, netán írástudatlan lumpen a valóságban és a közérzelemben egyenlő, vagy egyenlő lehet. Mint ahogy az sem igaz, hogy a szervezett társadalomnak akár a távoli jövőben is sikerül mindenkit egyenlővé tenni. Legfőljebb egyenlő esélyekkel kínálhat meg mindenkit. Ám nem mindenki rendelkezik egyenlő esélyekkel az egyenlő esélyek kiaknázására.

Ennyi bevezetőből is láthatják, az a véleményem, hogy a klasszikus kisebbségkezelési módozatok világszerte tökéletesen elégtelenek, bár életbevágóan, történelembe vágóan szükségesek. Persze kell kodifikálás, támogatás, országra, világra kiterjedő nevelés, türelem, bölcsesség, de mindez csupán a lehetőség megteremtése. Annyi, mint az iskolaépület felhúzása, bebútorozása, a tanítók, tanárok kinevezése; ettől azonban még nem lesz művelt az emberiség, és még kevésbé lesz általános a kötelező műveltségminimum. És nem csak azért nem lesz, mert vannak született buták.

A kisebbségi kérdés kezelése a sajtóban több évszázadon át következetes, szigorú tárgyilagosságot, politikai empátiát, jóságos igazmondást követelne, több évszázadosat, mondom, vagy legalább több nemzedékre kiterjedőt, hogy legalább némi csekély hatása legyen az emberiségre.

Az előítéletek, gyűlölségek, tévhitek, kölcsönös karikatúrák zöme az elmúlt két évszázadban alakult ki. Én, sajnos, bevallom, azt hiszem: a jövő század az etnikai, vallási, faji, politikai fundamentalizmusok jegyében él majd, azaz a fundamentalista helyi világháborúk jegyében. Ami azt jelenti, hogy a 19. századi eszmék túlforrásával, túlbuzgásával kínldik majd a 21. század. Azt mondhatnánk, anakronisztikus vérontással. Csakhogy ami megvalósul, az sohasem anakronisztikus. Ellenkezőleg, azok a látszatok hamisak, amelyek miatt a jelenségek anakronisztikusnak tűnnek. Szerintem nincs, nem létezik modern emberiség. Abban az értelemben, hogy nincs felszabadult, előítélet-mentes, szabadelvű, mondjuk, keresztényi gondolatban és szeretetben élő emberiség. Legfőljebb csak felszabadult, előítélet mentes, szabadságszerető emberek vannak.

Nincs a világnak egyetlen szeglete sem, beleértve a fejlett demokráciák polgárságát, amelyben ne lappanganának, amelyből ne törnének fel a különféle kisebbséggyűlöletek és többséggyűlöletek. Egy dolog a tisztességes kodifikálás, az egyenlőségek törvényi szavatolása, és egészen más, sokkal mélyebb, egyelőre majdnem megoldhatatlan feladat a gyűlöletek semlegesítése. Az ember konfliktust teremtő lény. Évezredek bizonyítják, hogy bármely megkülönböztető jegy elegendő az ütközésbe szerveződésünkhöz. Az interetnikai feszültség csak konfliktusteremtő hajlamunk egyik tünete. A századfordulón és később is, még voltak színmagyar falvak, amelyekben elképzelhetetlen volt a kálomista-pápista, azaz protestáns-katolikus vegyes házasság. Dehát egynyelvű, egy vallású, teszem azt, angol futballrajongók is agyonütik egymást, pusztán, mert két különböző csapatnak szurkolnak. Nincs közöttük más különbség, csak a két eltérő egyesületi jelvény.

Ha egy kicsit körülnézünk a saját házunk tájékán, kiderül, hogy Magyarországon a pártsovinizmusok már-már ugyanolyan ellenségképfaragók, mint Írországban a protestáns, katolikus szembenállás vagy Romániában az interetnikai feszültség. A mi szellemi nemzedékünk az interetnikai feszültségek racionális kezelhetőségének bűvöletében nőtt fel. Egy gyönyörű aufklárista bölcseleti és politikai babona foglyai voltunk. Azt hittük, elegendő felvilágosítani az emberiséget az igazságról és már képes megváltani magát. Elegendő törvénybe iktatni a szabadság, egyenlőség és testvériség szabályait, és már szabadok, egyenlők és édestestvérek leszünk. Tévedtünk. Kellenek ugyan a törvények, megkerülhetetlenek a törvények, de önmagukban mit sem változtatnak az emberi lelkeken. Amiképpen senkit sem lehet rábeszélni a szerelemre, azonkép-

pen senkit sem lehet lebeszélni a gyűlöletről. A sajtó ugyan köteles szigorúan tárgyilagos és tisztességes lenni, a legapróbb részletekig igazságos, gondolkodásmódjában történelmi alapvetésű, ám ezzel alig ér el többet, mint kocsmai verekedés után a takarítónő. Összeseperheti az üvegcserepeket. A legritkábban előzheti meg magát a verekedést.

Az interetnikai feszültségek mechanizmusára, mozgásműködésére az a jellemző, hogy a szélsőségek szüntelenül szállítják egymásnak a muníciót. És ebben a sajtó olykor súlyosan bűnös. Egyetlen példát szeretnék felhozni. A szociológusok, különösen a nyugatiak, az elmúlt évtizedekben igen sokat foglalkoztak a rémhírek genezisével, természetével, migrációjával. Kiderült, mégpedig a rémhírek statisztikai elemzése alapján, hogy éppúgy osztályozhatók alaptípusokra, mint például a vicceli, és épp olyan motívumvándorlás jellemzi a rémhíreket, mint a folklórt. Voltaképpen a rémhír a politika és a krimi folklórja. Azzal a különös sajátossággal, hogy a rémhír egyben elkövetkező, elkövetendő tettek modellje, terve. A rémhír a bosszúállás eleve önigazolása. A szerb–horvát polgárháború tanulmányozói éppúgy kimutatják mindkét oldalon az azonos előjelű és tartalmú igaz és rémhírek ide-oda ingázását, és az ingázó rémhírek szállította gyűlöletet, amiként az előző századokban minden szembenálló tábornok azonos és hasonló rémhírek tüzeltek. A másik fél szörnyű tetteiről, kegyetlenkedéseiről szóló történetek. A rémhír mindenkor betöltötte a modellt, a terv, az indíték szerepét.

Rémhíren azonban nemcsak azt értem, amit például egy fasisztoid sajtó tálal a magyarsággylölet szítására, (mondjuk, hogy 1989 decemberében a Székelyföldön mi történt ártatlan románokkal.) Vannak elvontabb, szellemibb természetű, megjelenési formájukban — úgymond — intellektuálisabb rémhírek is. Vannak, akik Románia területi épsége elleni merényletnek, összeesküvésnek tüntetik fel az önrányítás, önkormányzás, önrendelkezés erdélyi magyar törekvéseit. Ideológiai rémhír: tökéletesen beleillik a Ceausescu-i stratégiába, amelynek lényege az volt, hogy kialakítsa a román nemzet veszélyeztetettségi tudatát, pszichózisát, és a veszély forrásának a magyarságot jelölje meg. Nem véletlenül használtam a stratégia kifejezést, hiszen ez a diktátori praktika hosszú távon máig is hat.

Aki az interetnikai feszültségek összehasonlító tanulmányozásával foglalkozott, meglepő és főként a sajtó számára igen tanulságos következtetésekre juthatott. Nevezetesen arra, hogy mintha a feszültség priori létezne, azaz előbb lenne a konfliktus és utólag épül alá az ér-

rendszer. Mondok egy példát. Nagyon leegyszerűsítve a tényeket, a szerb és a horvát nemzet valamikor egyetlen etnikum volt, csak a vallás, az abc és az eltérő ottoman és osztrák uralom hasította ketté, két nemzetté. A szerbek és a horvátok közötti véres konfliktusban tehát egészen más érvek, például egészen más történelmi érvek működnek, működhetnek, mint mondjuk a magyar–román konfliktusban. Egyik sem mutogathat a másikra azzal, hogy Ázsiából érkezett barbár, jövevény, betolakodó. Nincs prioritási vita, nincs kontinuitási vita — a szónak az erdélyi értelmében —, egyik fél sem vádolhatja a másikat azzal, hogy úgymond ezer éven át elnyomta. Nem folytatom az összehasonlítást, hiszen csak azt akarom jelezni, hogy a történelmi, etnikai, településtörténeti vita a szerbek és horvátok között teljesen más jellegű, mint a románok és magyarok között. Két szláv testvérnép háborúzik. Ám ettől a konfliktus cseppet sem békésebb, cseppet sem indulat-mentesebb, gyűlöletmentesebb. És ha sorra vesszük a világ ismertebb etnikai, vallási, nyelvi és más feszültségeit, kiderül, hogy érvrendszerük hallatlanul különbözik. Vissza kell kanyarodnom tehát oda, ahonnan kiindultam.

Minden megkülönböztető jegy, amely alkalmas a csoportos szerveződésre, szinte elkerülhetetlen módon meg is szervezi, szembe is állítja a megkülönböztethető közösségeket. Elmondanék egy példát. A hatvanas években amerikai szociológusok meghívtak száz egyetemi hallgatót egy hathetes ingyenes nyaralásra, és még a formaruhákat is ingyen kapták ezek a fiatalok. Tudták, hogy egy szociológiai kísérlet alanyai. Amikor a ruhatárba mentek felpróbálni a formaruhákat, akkor nagyjából fele-fele arányban öltöttek zöld, illetve kék formaruhákat. A kísérlet lényege az volt, hogy hat hét alatt kialakul-e e művi, külsődleges, véletlenszerű kritérium szerinti polarizálódás a diákok között, aszerint, hogy milyen öltönyt vettek magukra; és sajnos, a polarizálódás kialakult. Tehát olykor a külső, művi, mesterséges jegyek is elegendőek a polarizálódáshoz, nemcsak az olyan szerves, mély történelmi gyökerű megkülönböztető jegyek, amilyen a nemzet, az etnikum, a nyelv, a kultúra, a hagyomány.

Ha nem mindezek tudatában nyúlunk a szembenállásokhoz, a mássághoz, akkor legfőljebb fékezni, enyhíteni, viszonylagosan mederben tartani vagyunk képesek a feszültségeket. Távlati, eszményi, optimális célkitűzésünk csak az lehet, hogy a nemzetünk iránti szerelmes szeretettel ne járjon együtt a mások gyűlölése.

Szeretnék végül pár szót szólni a sajtót érintő néhány konkrét kérdéstről. (Mondanom sem kell, ezeket a megjegyzéseimet sem MÚOSZ-tisztségemben fogalmazom meg.)

Először: a nemzeti önostorozás korszaka után, azután, hogy a természetes, szép, igazi nemzeti érzéseket is gyakran nacionalizmusnak bélyegezték Magyarországon, érthető, hogy most nemigen van ideje és hangulati évadja a nemzeti önbírálatnak. Előbb-utóbb azonban mégis el kell jutnunk odáig, hogy mind az 1848-as, mind pedig méginkább a kiegyezés utáni uralkodó nemzetiségpolitikai eszmék és gyakorlat tárgylagos és kritikus mérlegelésének alapigazságait a sajtó útján is közkinccsé tegyük. A közvélemény elég széles köreiben idilli nemzeti önkép él a tekintetben, hogy milyen volt a magyar nemzetiségi politika, főleg a kiegyezés után, ami lehetetlenné teszi az egykori magyarországi nemzetiségek akkori és későbbi politikai magatartásának megértését.

Másodszor: a külhoni folyamatok taglalásában is több alaposságra, sokkal több objektivitásra lenne szükség. Megengedhetetlennek tartom, hogy mind hírgünyökségi vonalon, mind laptudósítói körben a magyar olvasó elsősorban és majdnem kizárólag a szomszédos országok fővárosaiból kap rendszeres értesüléseket, nem pedig a magyarok lakta területek szívéből. Mondjuk, bukaresti tudósítók vannak, kolozsvári, székelyföldi tudósítók nincsenek.

Három: érthető a horvát és szlovén törekvésekkel szembeni magyar rokonszenv, de semmiképp sem érthető, hogy szinte egyáltalán nem ismerjük meg a szerb érveket. Általában azt hiszem, hogy nem ismerjük meg az ellenérveket. Különben is, sajnos, nem az érvek csatája zajlik, hanem az indulatok és az érzelmek csatája. A magyar közvélemény, sajnos, egyoldalúan értesül ezekről a csatározásokról. Ne csodálkozunk, ha ezek az indulatok visszaesapnak a sajtóra is, a közéletre is és a magyar politizálás színvonalára.

Végül még néhány megjegyzés. Nem tudom eléggé hangosan s panaszosan sajnálni, hogy miután 10–15 éven át annyian igényeltük, követeltük, kértük az illetékes magyar szerveket, hogy a budapesti rádiónak legyen a szomszédos országokhoz, a szomszédos országok nyelvein szóló színvonalas, politikai híradó műsora-, ezek a műsorok (merőben anyagi okokból), miután működtek, megszűntek. Érthetetlennek tartom, hogy Athénnek és Ankarának van román nyelvű rendszeres rádióműsora, és Budapestnek nincsen. Meggyőződésem, és nem akarok technikai részletekbe bocsátkozni, hogy a műholdas televíziózásnak a két párhuzamos csatornája lehetővé fogja tenni, hogy magyar műholdas tévéműsort a szomszédos országok nyelvein is követni lehessen. Megdöbbenőnek tartom, hogy teszem azt Romániában szélsőséges, fasizoid lapokat egyet-

len Olaszországban élő egykori vasgárdista milliárdos képes legyen maszszívan támogatni, miközben a romániai magyar sajtó merőben anyagi okokból elpusztul.

A következőket mondanám befejezésül: Azt hiszem, hogy a legfontosabb érzékszerveink nem a hallásunk, nem a látásunk, nem a tapintásunk, hanem a sebeink. Minden nemzet a sebein keresztül akkumulálja a történelmet. Ezért minden nemzet önképe, történelemképe, szomszédképe különbözik. Ezek a fájdalom révén összeálló organikus képek. Hihetetlenül nehéz áthidalni az organikusan kialakuló képek közötti különbségeket. Ezért is mondtam bevezetőül, hogy az interetnikai feszültségek kezelése hihetetlenül nehéz. E pillanatban nagyon kevesen vannak, akik fel tudnák vázolni például ezeket az eltérő és szembenálló múltképeket, tárgyilagosan, józanul, és abban a törekvésünkben, hogy megszűnjék ez a seblel. Mindaddig, amíg a határok hegek, sebhelyek, mindaddig ezek a kérdések nagyon nehezen fognak megoldódni. Sokakban felmerül, többször megírtam, magyarnak lenni nem öncél. A magyarságunk megőrzése olyan értelemben öncél, amilyen értelemben öncél egy remekmű megőrzése. Minden nemzet remekmű. Mi azonban abban különbözünk másoktól, hogy mi magyarul vagyunk emberek, mások románul emberek, mások szerbül emberek, mások horvátul emberek. Az anyanyelvünk a humanizmus egyik nyelvjárása. Ha nem ebből indulunk ki az önmagunkról való gondolkodásban és a másokról való gondolkodásban, akkor semmi esélyünk arra, hogy a feszültségeket áthidaljuk.

Szeretném hozzátenni, és ezzel be is fejezném, a hatvanas évek második felében Romániában lezajlott egy rendkívül érdekes felmérés. Kiderült ugyanis, hogy a fiatalokú bűnözés legmagasabb arányszáma Temesváron és környékén mutatkozik. A kutatók elkezdtek vizsgálni ennek az okait, kiderült, hogy ebben az övezetben volt a legmagasabb azoknak a fiatalokúaknak a száma, akik egyrészt kiszakadtak a falusi közösségből, anélkül hogy egy városi közösségbe integrálódtak volna, másrészt kiszakadtak az anyanyelvi közösségükből, a nemzeti, nemzeti-ségi közösségükből, lettek légyen azok német, sváb fiatalok vagy magyarok vagy szerbek, anélkül hogy integrálódtak volna mondjuk a többségi nemzetbe. Ezek a fiatalok tehát sehová sem tartoztak igazán. Nem voltak már magyarok, nem voltak még románok. Ezek a legsebezhetőbb, a leglabilisabb emberek, ezek sodródtak a legkönnyebben a bűnözésbe, a romlásba, a züllésbe. Valamely nemzethez szervesen tartozni, valamely nyelvhez, kultúrához tartozni tehát azt jelenti, hogy belsőleg is stabil,

érett emberek lehetünk. Aki nem tartozik sehová, az embernek is elromlik. Így tehát az összemberiség érdeke is, hogy mindenki a maga nemzeti hovatartozását éretten élje át. A sehová nem tartozó ember, a nemzetileg sehová nem tartozó ember, sajnos, embernek is rossz. Ezért térek vissza a kiinduló mondatomhoz, hogy magyarnak lenni nem öncél, romának lenni nem öncél, szerbnek lenni nem öncél, de emberek nem lehetünk mások, csak akkor, ha magyarok vagyunk, vagy románok vagyunk, vagy szerbek vagyunk és így tovább. Ha így fogjuk fel a nemzethez tartozás örömet, teljességét és büszkeségét, akkor ebben benne foglaltatik, hogy a nemzeti hovatartozásunk nem mások ellen irányul, hanem az emberiséghez való szerves tartozásunk leglényegesebb eleme.

WOLFART JÁNOS

Zárszó

Úgy érzem, ezt a konferenciát nem lehet és nem kell bezárni; egyrészt azért nem lehet, mert szakmai értéktételeket most mondani felelőtlenség lenne, nem is az én tisztem.

Milyen kisebbségkép él a magyar tömegkommunikációban? Milyen kisebbségkép alakul ki a magyar közvéleményben a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségekről? Úgy érzem, hogy egy kicsit sokat markoltunk az első alkalommal, de minden tanulság megszívelhető. Ezt az alkalmat sorozatindító vitának szántuk, amikor terveztük és szerveztük ez a konferenciát. Nem minden tanulság nélküli, hogy Magyarországon az itt élő kisebbségek ügyét a reciprocitás szemüvegén keresztül szemléljük, vagy még úgy sem. Ebbe a csapdába esett bele az, aki ezt a határon túli magyarság problematikáján keresztül magyarázta meg. Én ezt törvényszerűnek és természetesnek fogom fel. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek szempontjából ez így nem fogható fel.

Előttem már sokan vállalkoztak önkéntelenül is arra, hogy a vitát összefoglalják, az itt elhangzott tematikában összefoglalót mondjanak, úgyhogy erre nem kell kitérnem. A kisebbségi törvény taglalására, méltatására sem, nekem a konferenciát kell méltatnom.

Örültünk annak, hogy hallhattunk a rádióban és a televízióban megindult új kezdeményezésekről, ezekről már volt tudomásunk. Arra is kíváncsiak voltunk, milyen feltételek közepette fognak megvalósulni a nemzetiségi műsorok. Nem nekem kell azt a jó tanácsot adnom, hogy a magyar rádióknak és a magyar televízióknak a műsorokat készítő szerkesztőkkel — akik egyébként másikként másikként mivoltukban kisebbségiek — nemcsak konzultálni illik, hanem szakmai tárgyalásokat kell folytatni, különben nem lehet jó döntéseket hozni. Ebben a Hivatal vállalhat közvetítő szerepet, tudomásul vehet döntéseket, de nem vele kell tárgyalni. A Hivatal szívesen vállalja, hogy segít a megfelelőbb körülmények megteremtésében.

Nagyon köszönöm mindazoknak, akik a Hivatal számára a Hivatalt túlzottan felértékelő feladatokat, megbízásokat adtak, akár a menekült-

üggyel, akár a határon túli magyar szerkesztők utaztatásával kapcsolatban; akár az adókedvezmény elintézésében és más ügyekben; mi ezeknek utánajárunk, de elintézni nem tudjuk, csak felhívhatjuk az illetékesek figyelmét.

Végezetül szeretném megköszönni az előadók, hozzászólók munkáját; szeretném megköszönni a parlamenti képviselők, a magyar sajtó, a nemzetiségi sajtó képviselőinek részvételét. A kisebbségi sajtó képviselői talán azt érezhették, hogy egy kicsit a saját levükben főnek, hiszen ők ismernek számtalan problémát, szerettek volna talán az előadások után, a viták során a magyar sajtó részéről olyan véleményeket hallani, hogy ez a kisebbségkép miért úgy alakul, ahogy alakul, és alakítható-e? A nagy napilapok nem közölnek erről a konferenciáról semmit; remélem, hogy ez nem a konferencia vagy az itt megjelölt témakör lebecsülése. A részvétlenség bizonyos nagy napilapok részéről talán nem azt jelenti, hogy nem érdeklődnek a téma iránt, hanem ennél sokkal elfoglaltabbak, és sokkal fontosabb bel- vagy külpolitikai események kötik le a figyelmüket. Persze, felkészülhettek más forrásból is. Úgy érzem, ennyi kritikát azért illet elmondanom. Külön öröm volt számunkra, hogy számos, a hazai kisebbségek által érintett szomszédos ország, anyaország képviselője is megtisztelte jelenlétével a konferenciát. Úgy érzem, elindult egyfajta párbeszéd, keressük azt, hogy miért él bennünk az, ami bennünk él, illetve ami nem is él bennünk, az hogyan szüntethető meg?

Amire már többen utaltak tegnap és ma is, úgy érezzük, hogy bennünket együttesen feszít ez a dolog. Jó lenne a közvéleményt, a többséget úgy tájékoztatni — nem kampányszerűen, hanem folyamatosan —, hogy hiteles és objektív képet kapjanak az itt élő kisebbségekről, a határon túli magyarság ügyeiről. Végezetül engedjék meg, hogy megköszönjem Csepeli Györgynek a konferencia előkészítésében végzett munkáját és a két nap során vitavezetőként végzett tevékenységét; megköszönöm a konferencia társrendezőinek a rendezvény előkészítésében, bonyolításában végzett munkáját. Köszönöm Bodor Pál elnök úrnak, hogy a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, és Leopold Péter úrnak, hogy az Újságíró Szövetség nemzetiségi szakosztálya partnerként vállalta a Kisebbségi Hivatallal ennek a konferenciának a megrendezését. Önöknek köszönöm a részvételt és remélem, hogy egymással kapcsolatban maradnak, maradunk.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Csepeli György:

Köszönöm az előadást, amellyel megjelent a pártpolitika is. Bár nem számítottunk rá, de gondolom, hogy a következtetésekkel egyet érteni, illetve vitatkozni tudunk.*

Az igazi drámai fordulatok most fognak következni. Nem kívánom befolyásolni a vitát, de egyetértünk abban, hogy olyan kommunikációs ívben gondolkozunk, amelynek az egyik pontján vannak a feladók — az újságírók —, másik pontján van maga az üzenet — ebben az összefüggésben a kisebbségkép helye az üzenetben —, és a harmadik pontján vannak a befogadók — a közönség —, akikről eddig még sok szó nem esett, de talán majd fog. Legtöbb gondolat a befogadókkal kapcsolatban merült fel, mégpedig abban a vonatkozásban, hogy a tömegközlésben melyik a legfontosabb szerepünk: a nevelő, az orvosé vagy a manipulátoré. Ez olyan kérdés, amelyet az ember önmagának még nem igen tett fel, de előbb-utóbb minden újságírónak szembe kell nézni ezzel a szerep-problémával. Következik Dupka György, aki Kárpátaljáról érkezett, és általános kisebbségi problémákról fog beszélni.

Dupka György:

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség felelős titkára vagyok, és kisebbségpolitikával foglalkozom; ez irányú könyveim is megjelentek. Én a kisebbségi magyar szemével figyeltem az előadásokat; az anyaországbeliek, a többségi nemzet meghallgatják a Magyarországon élő kisebbség problémáit. Azonosulni tudtam ezekkel a sorskérdésekkel, hiszen kisebbségi magyarként Kárpátalján éltem meg azokat a feszültségeket, problémákat, amelyek itt minden oldalról terítékre kerültek.

Trianon előtt Kárpátalján többségben élt a magyarság, Trianon után kisebbségbe szorult, többségbe került a ruszinság, a második világháború után eltűnt a ruszinság, kisebbségbe került a magyarság, az ukrán pedig többségbe. Alapvető változások, rendszerváltások következtében állandóan a mérleg nyelve valamelyiknek a javára billent, ezáltal meg is tizedelte az illető nemzetiséget, attól függően, hogy milyen társadalompolitikai változás ment végbe Kárpátalján. Kárpátalján nyolc nemzetiség él, amelyek megpróbálták kialakítani az együttélés másfajta lehetőségeit, mint a közeli régiókban, ahol egészen a testvérharcokig alakultak a dolgok.

* A 105–120. oldalon közölt hozzászólások a konferencia első napján hangzottak el

Kárpátalja 1 250 000 lakosából jelen pillanatban 900 000 ukránnak íratik, igen ám, de ezek valójában nem ukránok, hanem ruszinok. Van ukrán–ruszin vita, ami nekünk magyaroknak megnehezítette a helyzetünket, hiszen az ezer éve együtt élő ruszinokat vagy vállaljuk, vagy nem; ha nem, akkor a nagy ukránsággal kerülünk feszült viszonyba. Ebben a kényes helyzetben zajlottak le az utóbbi hónapok vitái, tulajdonképpen nem szóltunk, illetve nem avatkoztunk a ruszin–ukrán vitába, de deklaráltuk azt, hogyha valaki ruszinnak vallja magát, akkor azt fogadja el a többségi nemzet.

A következő nemzetiség a kárpátaljai magyarok, akik nem hivatalosan 250 000-en vannak, a magyarul beszélők, a magyar ajkúak. Különböző lehetőségek vannak a nemzetiség meghatározására, hiszen aki anyanyelvre és nemzetisége szerint magyarnak írja magát, a statisztikai — elferdítő — adatok szerint 156 000-en vagyunk. Viszont amióta rehabilitálták a görög katolikus egyházat, és az ukránoknak minősített görög katolikusok visszatérhettek saját egyházukba, ők máris magyaroknak tartják magukat. Így 250 000-re emelkedett a magyar ajkúak száma. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden 4–5. ember magyarul beszél Kárpátalján.

A harmadik nemzetiség az orosz. Nem őshonosok, őket tulajdonképpen a második világháború térítette felénk, habár egy kis rétege már 1917-ben ott volt, hiszen a bolsevista forradalom után az emigráns oroszok letelepedési engedélyt kaptak Kárpátalján. Mindig is kiváltságos helyzetet éltek, bármilyen funkcióban elsők lehettek, ők voltak a nacsalnikok, janicsárok és minden egyéb, ami ehhez a korszakhoz kötődik. A többi már úgynevezett őshonos nemzetiség: a cigányság 18 000-re teszi a számát, de a nem hivatalos statisztika 30 000-ret mond; következnek a kárpátaljai románság, 30 000 a számuk; végül 20 000, illetve 10 000 alatti számmal jegyeztetik magukat a szlovákok, németek, zsidók. A nyolc alapvető nemzetiség megalakította a saját érdekvédelmi szervezetét, melyek kimondottan az ott élő nemzetiségek jogainak védelmét vállalták fel.

Így tette ezt a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség is, amely 1989-ben alakult meg másodikként, azóta ezek a nemzetiségi szervezetek együttműködnek. Ahogy változott a politikai helyzet, úgy kellett nekünk is felpergetni a tevékenységünket, hiszen jelentkeztek a nacionalizmusok azon formái, amelyekről itt szó esett: éket verni a nemzetiségek közé, asszimilálni stb. Ezeket ki kellett védeni, és következett folyamatosan a rendszerváltás; a puccs után betiltották a kommunista pártot, a vagyont

felosztották stb. Ez is felgyorsította az eseményeket. Ukrajna deklarálta függetlenségét, és ugyanúgy megindultak a nemzetiségi mozgalmak is.

Mi magyarok ráébredtünk arra, hogy egyedül nem tudjuk kivívni jogainkat, csak úgy, ha a kárpátaljai nemzetiségekkel együtt egységbe tömörülünk, és közösen követeljük az egyéni és a kollektív jogainkat. Ez meg is történt ebben az évben (1991 – a szerk.). Rákóczi népének találkozóján kihirdettük: meg kell alakítani a Kárpátalján élő nemzetiségek autonóm köztársaságát. Mivel egyik nemzetiség sem többség, tehát az ott élő nemzetiségek alakítsák ki saját autonóm területüket. Óriási vitát kavart fel ez a bejelentés, amelyet aláírtak a magyarokon kívül a ruszinok, románok, németek, szlovákok, cigányok. Elsősorban az ukrán szélsőjobboldali csoportok felől érkeztek a támadások. Azzal vádoltak minket, hogy azért kell nekünk autonómia, hogy Magyarországhoz visszacsatoljuk Kárpátalját; a ruszinokat pedig azzal vádolták, hogy nekik meg azért kell az autonómia, hogy Szlovákiához csatolják vissza Kárpátalját, illetve az 1938 előtti állapotokat állítsák vissza. Ezt sikerült kivédeni, s ennek eredményeként egy informális kerekasztal alakult, ahová meghívtuk a nemzetiségi szervezetek vezetőit, s azt mondtuk, ha nem fogunk össze, akkor megfogalmazott feladatainkat nem tudjuk megoldani. Októberben megalakítottuk a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligáját, amely konföderatív szervezet. Alapító tagjai a Kárpátaljai Magyar Szövetségen kívül a Ruszín Szövetség, a Német Szövetség, a Cigány Szövetség, a Szlovák Szövetség, és most legutóbb felvételét kérte a Román Szövetség és az Orosz Szövetség. Tehát mind a nyolc kisebbségben élő szervezet tömörült itt konföderatív csoportba, és ahogy közeledni éreztük a szavazást, megtettük képviselőinken keresztül azt a javaslatot, hogy december 1-jei népszavazással vigyük ki Kárpátalja autonómiai kérdését is.

Az ötlet merész volt, ki kellett bírni a támadásokat — erről nem akarok itt bővebben beszélni —, lényeg az, hogy hosszú plakát- és sajtóvita után a képviselőtestület arra kényszerült, hogy elfogadja a nemzetiségek, csoportok javaslatát, és december 1-jén sikeresen, 80–90%-os fölénnel mindhárom kérdésre igennel szavazott Kárpátalja lakossága.

Milyen autonómiát képzelt el Kárpátalja népe? Kárpátalja a független Ukrajnához tartozna mint szubjektum, Alkotmányba iktatva, kimondottan az Ukrán Parlamentnek és a mindenkori ukrán államelnöknek lenne alárendelve, Kárpátalja jelenlegi határain belül működne ez az autonó-

mia, lenne nemzetiségi kisparlament, és az ott élők számarányuknak megfelelően képviseltetnék magukat ebben a kisparlamentben. Az egész autonómiát egy úgynevezett kisalkotmány garantálná, melynek a kidolgozása folyamatban van. A különleges státus címet nyert Kárpátalján belül — ezt már megszavazták — a beregszászi magyar autonóm körzet territoriális lenne. A territoriális magyar autonómia a kompakt egységben élő magyar falvakat összesítené, és a továbbiakban a környező járásokbeli magyar falvak, ha a falugyűlésen úgy döntenek — és ezt a későbbi törvény lehetővé teszi —, akkor folyamatosan csatlakozhatnak az egyre bővülő autonóm területhez.

A diaszpórában lévő magyarok és a szórványok kulturális autonóm jogokat kapnának egész Kárpátalján belül, tehát Ungvártól fel Rahóig. Kétszeres jogi biztosítékot látunk, hogy meg tudjuk őrizni magyar nemzetiségünket, anyanyelvi kultúránkat. A többi nemzetiség esetében territoriális autonómiát kapna a román lakosság (Técső, Rahó körzetében lévő román falvak alakítanák a román nemzetiségi körzetet); a még meglévő német falvak önmagukban alkotnának kis autonómiát, nemzetiségi falvakat, ahol első helyre lépne az államnyelv mellett a német nyelv használata, ahogy a magyar autonómián belül a magyar nyelv használata, a románnál a román nyelv. A cigányság kulturális autonómiát kapna, ugyanígy az oroszok szórványszerűen, nem falutelepülésként. Tehát így képzeljük el Kárpátalja jövőjét, és jelen pillanatban különböző képviselőcsoportok munkálkodnak e törvénytervezeten.

Ukrajna az az állam, amely megértette azt, hogy a teljes függetlenség elismerését csak akkor nyerheti el a nyugati államoktól, ha biztosítani tudja az Ukrajna területén élő nemzetiségek jogait. Ezért mi büszkék vagyunk a magyar kormányra, az ukrán kormányra, hogy elsőők között írták alá a nemzetiségek, nemzeti kisebbségekről szóló deklarációt. (Amit nem írt alá korábban sem a cseh, sem a román kormány.) Büszkék vagyunk arra is, hogy az ukrán legfelsőbb tanács kiadta 27 cikkelyes rendeletét, hogy minden egy helyben lakó, tömbben élő nemzetiség hivatalosan is használhatja anyanyelvét, és kiépítheti teljes anyanyelvi intézményrendszerét. Most négy feladatunk van: Kárpátalja Alkotmányának megfogalmazása, a nemzetiségekkel együtt, közösen, javaslattervezetet nyújtunk be az új ukrán alkotmányt megfogalmazó bizottsághoz; és ugyancsak javaslattervezetet nyújtunk be az egész Ukrajna területén élő nemzetiségek jogait garantáló, illetve magába foglaló törvénytervezetet megfogalmazó bizottsághoz.

Peták István:

Rövid tájékoztatást szeretnék adni arról, hogy ebben a felfokozott, lázas állapotban, amiben a Magyar Televízió van, miről és hogyan gondolkodunk a tanácskozás témájával kapcsolatban. Rengeteg írás jelenik meg manapság a Magyar Televízióról, rendkívül erős szorításban dolgozunk. Nagyok a csábítások, megjelentek a műholdas adások, és óhatatlanul kialakult az a reflex bennünk, hogy nekünk ezekkel kell versenyeznünk. A pénztelenség arra kényszerít, hogy kereskedelmi televízió legyünk, és a vállalkozások felé menjünk.

Volt egy nagyon kellemes állapot, amikor az egész magyar médiarendszer homogén volt. A jelenlegi helyzet nemcsak egyszerűen arról szól, hogy a különböző lapok karakterizálódtak, hanem arról is — ha még nem vált eléggé köztudottá —, hogy más egy közszolgálati médiánál dolgozni és más egy magáncég kezében lévő lapnál dolgozni. Ennek következtében elmondhatom — és sajnos itt tartunk —, hogy még önmagunk sem tisztáztuk: mi az, hogy közszolgálati televízió? Mit jelent ez, és melyek ennek a konzekvenciái? Általában arról szoktunk beszélni, hogy vannak közszolgálati műsorok, és ha már eleget tettünk ennek a közszolgálati televíziózásnak, akkor utána azt csinálunk, amit akarunk.

Azt gondolom, ez teljesen téves út; a közszolgálati televíziót az én felfogásom szerint műsorokkal nem lehet értelmezni, csakis funkciókkal és értékekkel. Tehát alapvető kérdés az, hogy meg tudjuk-e fogalmazni azokat a funkciókat és értékeket, amelyeket a közszolgálati televíziónak képviselnie kell? Természetesen tudomásul kell venni, hogy valószínűleg ezek nem eléggé reklámhordozók (mint a kereskedelmi televízióban), és azért, hogy ezek az értékek képernyőre kerüljenek, állami preferenciákat, jogosítványokat adnak mindenütt a világban.

Tulajdonképpen itt kapcsolódom ahhoz a témához, amiről e tanácskozáson szó van. Azt gondolom, hogy ezen közszolgálati értékek, funkciók körébe tartozik mindaz, amiről itt ezen a tanácskozáson jelenleg szó esik. S ha most felteszem magamnak a kérdést, hogy a televízió az elmúlt évben — én most a televízió nevében beszélek — betöltötte-e ezt a feladatát, azzal a felelősséggel tette-e Magyarországon a dolgát, amivel kellett volna, hogy ez a tanácskozás ne itt tartson, ahol tart, akkor erre egyértelmű nem a válaszom. Ne firtassuk most az okokat, és ne firtassuk az előzményeket, ez ténykérdés; újra kell gondolnunk a Magyar Televízióban a nemzetiségiekkel, a kisebbségekkel kapcsolatos felelősségünket, funkcionkat és értékrendünket.

Délelőtt elhangzott az, hogy milyen jelzőkkel illetjük egymást a Kárpát-medencében és az országon belül. Mindegyikünknek megvan a maga bélyege, ragadványneve. Az is elhangzott, hogy időnként az ausztráliai kengururól többet tudunk, mint egymásról, országhatáron kívül és az országhatáron belül. A televíziónak ebben óriási a felelőssége, és az elkövetkezendő időben talán még nagyobb lesz a felelőssége. Sokat beszélünk arról, hogy Magyarország egyvárosú ország, Budapest vízfeje mindenre ráül. Az utóbbi időben, mikor mi is megkíséreltük saját magunk identitását, közszolgálati funkcióját megfogalmazni, többek között felmerült az is, hogy a két csatorna merre induljon: két egymással versengő csatorna legyen-e, vagy a közszolgálati funkciókat, értékeket osszuk meg egymás között, és a két csatorna között munkamegosztás érvényesüljön. Az így kialakult helyzetben a megjelenő média-kínálattal, versenytársakkal vegyük fel a versenyt, éppen a közszolgálati funkciók értékének védelme érdekében. E tárgyalási és gondolkodási folyamatban végül odáig jutottunk, hogy a televízió kettes csatornája örömmel vállalta (vagy nyerte el ezt a szép feladatot), hogy egyrészt — az egyszerűsítés kedvéért így fogalmazok — a vidék Magyarországot igyekszik hangsúlyosabban megjeleníteni a képernyőn, másrészt a rétegműsorok rendszerét; így a nemzetiséginek is tekinthető rétegműsorokat is. Elmondhatom, hogy a kettes csatorna egész szerkesztési logikája, filozófiája át kell, hogy álljon, át kell, hogy programozódjon, ennek az új funkciónak-értékképviselőnek a megjelenítésére.

Nincs időm most annak részletesebb kifejtésére, hogy hol tartunk jelenleg a gondolkodásban. De feltennék néhány, itt még megválaszolatlan kérdést. A Magyar Televízióban úgynevezett nemzetiségi műsorok karanténban jelennek meg, de nem a lelkiismeretünk kipipálása miatt van ez így. Kinek szólnak ezek a nemzetiségi műsorok? Az itt élő nemzetiségieknek zárt körben? Vagy az itt élő nemzetiségiekről akarunk elmondani a magyarok, tehát a nem nemzetiségiek részére is valamit? Kapcsolatot teremtenek ezek a karantén nemzetiségi műsorok az anyaország és az itt élő szlovák-nemzetiségiek között? Nem! Még sorolhatnám az ehhez hasonló kérdéseket, de nem biztos, hogy mindig igenlő, nem biztos, hogy mindig megnyugtató lesz a válasz. Tehát (félreértés ne essék, nehogy azt gondolja valaki, hogy én meg akarom szüntetni ezeket a karantén-műsorokat) úgy vélem, hogy végig kell gondolnunk: önmagukban ezek a műsorok milyen funkciót töltenek be; ha például a kettes csatornán indítottunk egy szlovák filmművészeti sorozatot, azt hová soroljuk? És ha azt mi 22.45-kor sugározzuk, akkor jól cselekszünk-e, vagy nem jól cselekszünk? Végig kell gondolni, hogy Rumcájsz, ha megjele-

nik, azt hová soroljuk? Hadd ne soroljam tovább a példákat, de ha a funkciókat ebben az értelemben végigvesszük, akkor nagyon keményen és őszintén kell elemeznünk a hatásmechanizmusokat is, azzal, hogy erről a tanácskozásról ma este a napzártában lesz kerekasztal beszélgetés, elintéztük-e a dolgot, vagy nem? Az értelmi meggyőzés, a racionális érvelés eljut egy réteghez, ezzel kipipálható-e a dolog? Mennyire vesszük figyelembe a rétegszempontokat, azokat a bizonyos attitűdöket, amelyekről itt délelőtt Wolfart János is beszélt? (Az érzelmi hatásokra gondolok.) Ezek jelenleg mind-mind végiggondolatlan kérdések. Tudom, hogy ez nem valami optimista álláspont, de az talán reményre jogosít fel, hogy végre elkezdtünk közösen gondolkodni, és ezzel elmozdultunk a holipontról.

Summa summarum én azt gondolom, hogy a televízió egyik csatornáján olyan szerkesztési filozófiát kellene megvalósítani, amelyben a nemzetiségek nem rácsodálkozni való népitáncként, hanem természetesen, maguktól értetődően jelennek meg. Ez a természetes jelenlét talán egyszer beépül a gondolkodásunkba is.

Végezetül még egy dolgot. Mi, rádiósok, televíziósok azt szoktuk mondani, hogy a rádió- és televízióhullámok előtt nem lehet árkot ásní, nem lehet pontosan meghatározni a körzeteket, tehát az országhatárt sem; akár van drótkerítés, akár nincs; a rádióhullámoknak nem szab gátat. A mi felelősségünket ez különösen megnöveli. Kárpátaljai barátom emlékeztetett erre a felelősségre: mikor először Ungvárról közvetítettünk egy műsort, akkor kezdődött el arról a vita, hogy legyen-e Beregszász körül autonóm terület vagy ne; hogy Kárpátalja státusa hogyan alakuljon. Ez náluk is hosszú gondolkodási folyamat volt, míg eljutottak addig az álláspontig, amiről éppen az előbb hallottunk. Mi akkor nem csináltunk erről műsort, mert meg voltunk győződve arról, hogy ha mi nem segíthetünk, akkor ne osszuk meg az ott élő népeket, nemzeteket. Úgy éreztük, hogy nincs jogunk innen beleszólni, nem tudtuk a megoldást. A televízió (és a rádió is) abból a szempontból kegyetlen dolog, hogy miközben — most maradok Kárpátaljánál — egy eléggé zárt területen meg kell szülni az adott helyzetben valamit, a televízió a maga nagyságrendjével óhatatlanul homogenizál. Ez olyan állandó ellentmondást jelent az egyes részterületek és az egész között, amelynek a feloldása időnként kegyetlen politikai és morális felelősséggel nehezedik ránk. Azt gondolom, ha elkezdünk erről gondolkodni, talán előbbre tudunk jutni, és akkor talán már nemcsak Magyarországon, hanem a határokon túl is el tudunk valamelyest mozdulni.

Végül egy rövid információ: a ljubljanoi televízió és a Magyar Televízió között most született meg az az együttműködési szerződés, amelyik többek között azt tartalmazza, hogy a ljubljanoi televízió három magyar televíziósnek — szerkesztőnek — státuszt ad, működésükhöz a Magyar Televízió technikai segítséget nyújt. Ennek célja természetesen nemcsak az, hogy mi híradást kapunk az ott élő magyarságról, hanem az is, hogy elkezdődjék a két televízió között a párbeszéd. Az, hogy Magyarországon is élnek szlovének (tudom, az itt ülők mind tudják), ez olyan köztudott-e? A környező országok televíziós stúdióival ki kell építenünk a kapcsolatokat. Nem elég a szándékot kinyilatkoztatni, ennek technikai és személyi feltételeit is meg kell teremteni. Meg tudjuk-e teremteni vagy nem, az számomra ma még kérdéses; de ha ez csak a Magyar Televízió feladata lesz, akkor nagyon pesszimista vagyok. Ehhez kérem én tulajdonképpen a magunk és az Önök támogatását.

György Péter:

Én két dolgot szeretnék mondani. Végtelenül sajnálom, hogy Peták úr nem volt itt délután, mert hosszan beszéltem a televízióról. Megragadva az alkalmat, a nyilvánosság előtt feltennék egyetlenegy kérdést. Én is úgy gondolom, hogy nincsen értelme további nemzetiségi műsorokat csinálni. A kérdésem az, hogy a TV2 intendatúrájának vezetőjét rá lehetne-e venni arra, hogy a TV2-ben cigány származású bemondókat alkalmazzanak?

Peták István: Igen!

György Péter: Ezt szeretném megköszönni.

Peták István: Igen, ha két évvel ezelőtt találtam volna, megszerveztem volna.

György Péter: Akkor azt kell mondanom, hogy forduljon hozzám bizalommal, mert én két évvel ezelőtt harminc ilyen embert találtam, de még más volt a televízió elnöke. Bocsánat, ezt kifejezetten köszönöm, és majd vegyük fel a kapcsolatot, jó?

A másik szintén egymondatos megjegyzés — ezt Karsai László barátomhoz szeretném intézni —, és igazság szerint ezért kértem eredetileg szót, úgyhogy az előző kérdés csak műsoron kívüli szemtelenkedés volt. Egyetlenegy mondat: a gén. Senkinek a génjében (az én ismereteim szerint) semmilyen történeti elnyomás nem látszik. Ez nagyon fontos. Amennyiben igen, akkor egy olyan típusú génpolitikai, illetve olyan

génmanipulációs vitába kellene belemennünk, na mindegy, nem sorolom... Nagyon egyetérték azzal, amit mondtál, hogy ne nyissunk egyetlenegy biológiai metafora felé sem soha többé, még egy ilyen pici kaput se. Elnézést, ez kekeckedésnek tűnik, de nagyon fontosnak tartottam.

Leipold Péter:

Szabadjon azzal kezdenem, hogy nem lepett meg az, amit kárpátaljai kollégánk mondott. Én legalább tíz éve azt tapasztalom, hogyha kisebbségek találkoznak bárholonnan innen a környékről, nagyon hamar szót értenek egymással; ez jelent, jelez valamit: van közép-kelet-európai kisebbségi helyzet még akkor is, ha bizonyos kérdésekben természetesen a különbségek.

Nem erről akartam igazából beszélni, hanem arról, hogy ma nagyon sok előadást hallottunk, és tulajdonképpen mindegyik a lényegről szólt. A lényegben is kereshető azonban valahol lényeg, és György Péter arról beszélt, amit most megismételt itt, és hallottuk, hogy a TV2 hajlandó-e cigány bemondókat alkalmazni, vagy nem? Megkapta rá a választ, az igent.

Ez így nagyon egyszerű, de mi van a dolog mögött? Szerintem rosszabb a helyzet, mint az, hogy van-e ilyen bemondó vagy nincs. A TV-sztárt lefordítanám példaképre, követőre, olyanra, aki utat mutat, akit érdemes valami miatt komolyan venni, utánozni, követni. Lehet, hogy cigány sztárok nincsenek a Magyar Televízióban és a magyar médiákban általában, de ennél rosszabb a helyzet, mert nem nemzetiségiként szerepelnek ebben a sztárhelyzetben. Sem a televízióban, sem a rádióban, és a magyar sajtónak abban a részében sem, ahol végül is sztárok születnek.

Nagy baj ez kérem. Mert ez példát mutat azoknak, akik kisebb körből tudják, hogy ez valahogyan, valamikor, valamiért közülük való, de állandóan magyarként jelenik meg előttük, semmilyen témában, soha nem adja legkisebb jelét sem annak, hogy ő valamely nemzetiségből származik.

Tudom én, van a dolognak egy másik oldala is: ha mindegyik sztárunk nemzetiségét homlokára tűzve szerepelne a televízióban, rádióban, színházban stb., akkor bizony előfordulhatna egyik-másik szakmában az is, hogy a tiszteletreméltó magyar néző, hallgató megkérdezné, hát kié ez a televízió? Értem én a dilemmát, és igazán nem is a sztárokkal van problémám, sztárok a mindennapi életben is adódnak. Ez már komoly gond. Tessék elképzelni, hogy Bayer József ma nagyon szép előadást tudott volna tartani a magyarságtudatról. Biztos meg tudná tenni, ugye?

Fel van rá készülve, meg is van benne a magyarságtudat. Megmondta. Mindannyiunkban megvan. Na most ezt egy olyan közönség előtt adja elő, ahol tudják, hogy ő más származású, de ő ezt nem hozza nyilvánosságra, abból az a közönség azt a következtetést vonná le egyértelműen, hogy ez a követendő minta. És itt, ebben az országban, magyarul és magyarként. Bayer József tudós körökben forog, olyan körökben, ahol ezt a dolgot az emberek a helyükre tudják tenni. De a körzeti orvos, az állatorvos, a mérnök úr, a gazdasz — uram bocsánat — a tisztelendő úr, néhány pedagógus is úgy szerepel a közéletben, mint magyar, és ezzel példát mutat a saját kisebbségének, hogy merre vezet az út.

Ha ezen nem tudunk változtatni, akkor azt hiszem, hogy számolhatjuk az időt visszafelé. Tíz, kilenc, lehet, hogy nem tíznél kezdődik, hanem húsznál. Én ezt kardinális kérdésnek tartom, és örülök annak, hogy a televíziótól kaptunk egy olyan ígéretet, amely egyszer valahol példa lesz, és hátha iskolát csinál; orvosok között, mérnökök között, gazdaszok között, kisemberek között.

Kárpáti Gyula:

Két író-kollégáról beszélnek: Moldova György az egyik, a másik Lakatos Menyhért. György Péter nagyon helyesen emelte ki ezt az idők folyamán kissé feledésbe merült Moldova-ügyet. Én már akkor láttam, hogy nagyon veszélyes hangnemet üt meg a „Bűn az élet”. Még nem jelent meg a könyv, csak a Magyar Nemzetben egy sorozat; s írtam a lapba, amelyet szerkesztek, egy elég hosszú cikket, amelyben részletesen elemeztem, hogy ugyanúgy elfogultan, egyoldalúan mutatja be a cigányságot, mint a Kék fény. A Kék fény, akárcsak Moldova György, többet ártott, mint bármi más abban az időben: a cigányokkal csak mint bűnözőkkel foglalkozott. A cikk végén kértem, amennyiben véleményemmel nem ért egyet, válaszoljon, örömmel leközljük. Egy héttel később a MÚOSZ-ban ifjú Schiffer Pállal volt randevűm hasonló ügyben — s ha már kimondtam a nevét, sok olyan emberre volna szükség a televízióban, mint a Schiffer Pál —, aki azon kevés magyar rendezők közé tartozik, akik elmondhatatlanul sok szolgálatot tettek a cigányság mélyebb és igazibb megismerésére, s igazi empátiája van hozzá. Ez a Moldova-féle sorozat, sajnos, a legutóbbi időig folytatódott, de annál felelőtlenebb cikket, mint amit Matúz Gábor kolléga írt, aminek már a címe is tendenciózus volt: „Sírjátok magyarok!” Teljesen egyértelműen látszott, hogy az újságró félrevezette a rendőrtisztet.

Lakatos Menyhért azt szokta mondani — akár a Kisebbségi Kerekasztalnál ülünk együtt, akár másutt —, hogy a magyarországi cigányság egyben alapvetően különbözik minden más nemzeti és etnikai kisebbségtől, nevezetesen, hogy legkevésbé fenyegeti az asszimiláció veszélye. A cigányságnak Közép-Európában, Kelet-Európában — de mondhatnánk Nyugat-Európát, talán a mediterráni spanyol-olasz vidéket kivéve — olyan sajátos, karakterisztikus jegyei vannak, amelyekkel, ha maximálisan akarna asszimilálódni, akkor is mindig számolnia kell. A másság, a vizuális másság a kisebbségek közül a cigányságnál jelentkezik. Ezt a televízió is látványosan jelzi. Nagyon szellemesnek és igaznak tartom György Péter gondolatát: nemcsak az úgynevezett cigány műsorban, hanem egyéb műsorokban is jó lenne, ha cigány műsorközlőket vagy hasonló szerepet ellátni képes fiatal, középkorú, különböző típusokat szerepeltetne a TV — ez vonatkozik egyébként más nemzetiségbeliekre is. Nálunk a cigányokon látszik legjobban a másság, és ezt a másságot jól eladni, megismertetni, megkedveltetni a televízió egyik alapvető feladata lenne. A televízió felelőssége az, hogy a cigány nyelven, cigány körökben Totyinak nevezett győri férfiú milliós lakodalmáról egy egész kis adást közvetítettek; de vajon felmérték-e azt, hogy ez milyen hatással van a társadalom óriási szegény rétegére, a százezernyi csóró cigányra? Hozzánk is hoztak ilyen fényképeket meg riportokat, de mondtam: hát kollégák, uraim, azért éljünk mértéktartással.

Én nem tételezem fel, hogy ez provokatív vagy rosszhiszemű volt, hanem ez annak a rossz beidegződésnek a következménye, hogy mindig az érdekeset, a különöst hozzák; egy lakodalom, egy nyomortelep: ez vissza-visszatérő témája a sajtónak, televíziónak. De nem mutatják be a cigányság hallatlanul sokrétű arculatát, tíz- és tízezernyi dolgozó cigánycsaládot, Nógrádtól le Dél-Dunántúlig, akik évtizedek óta rendkívül odaadóan megállják helyüket. Ezek pozitív példák. Amíg a cigányságot valamilyen értelemben kuriózumként, egzotikumként kezelik, addig úgysem kerül a megfelelő helyére. Készül a nemzeti és etnikai kisebbségi törvény, amelynek klauzulái előírnák, hogy a médiákban milyen arányban kellene szerepeltetni az adott nemzeti, etnikai kisebbséget. Azt hiszem, ott van igaza megint György Péternek — Leipold Péter is említette — (remélni hallottam Peták úr szavaiból is), hogy azért nem centiméterrel lesz mérve a nemzetiségi műsor, nem kipipálás lesz, hanem igyekszünk majd újságban és mindenütt olyan érdekessé tenni az anyagot, hogy nem mint egy muszanyagot és penzumot kelljen adni.

Nagyon bízom abban, hogy a TV és a rádió elnökei, Hankiss és Gombár urak — akik kiváló tudósok, szakmájuk nemzetközileg is elismert képviselői — hamarosan megfogalmazzák: hogyan képzelik el a nemzeti, etnikai kisebbségek valóságnak megfelelő bemutatását a TV1, TV2 és a rádió műsoraiban.

Keszthelyi Gyula:

Elnézést kérek a jelenlévő erdélyiektől, hogy erdélyiként szólalok meg, és elnézést kérek a rádiós és tévés kollégáktól, újságíróktól, hogy újságíróként mondok néhány szót, és nem kormánytisztviselőként. Az elnézést pedig azért kérem, mert — és azt hiszem, hogy véleményemet osztják a többi, Trianon után idegen uralom alá került kisebbségi sorban élő magyar kollégák — nem szereti az erdélyi ember, hogyha az anyaországi beleszól a dolgaiba.

Ezt én éreztem gyerekkoromban, még a negyvenes években, a bécsi döntés után, amikor igenis nagyon zokon vettük, hogy a hirtelen kinevezett anyaországbeliek lejöttek Erdélybe, a helyi viszonyokat nem ismerve beleszóltak ügyeinkbe és elkezdtek diktálni, ennek a diktálásnak az eredményét nagyon jól ismerjük, tudjuk.

Elnézést azért kérek az erdélyiektől, mert három éve jöttem el, és tulajdonképpen nincsen jogom, hogy elvi ügyeikbe beleszóljak. Amit el szeretnék mondani, azt az ott eltöltött több évtizedes újságírói és a három éves magyar rádiós múltam alatt felgyűlt tapasztalat sugallja.

Sajnos, azt kell mondjam, hogy a magyar médiákban dolgozó kollégák, akik a kisebbségi kérdésekkel foglalkoznak, határon túli magyarok ügyével, nem ismerik azt a területet, amiről írnak, fogalmuk sincs történetesen Erdély etnikai viszonyairól. Azt hiszik, hogy amikor Nagyváradra mennek, akkor Nagyvárad az egy magyar város. Nagyváradon jelen pillanatban minden magyarra legalább két román jut, vagy három. Kolozsváron ez az arány 1:4-hez, Marosvásárhelyen 2:3-hoz, és ez csak a három nagy város.

Erdély egészét tekintve pedig tudnunk kell, hogy Erdély lakosságának jelen pillanatban egynegyede a magyar, de ne vegyem én a mai adatokat, amelyek bizonytalanok, vegyük az 1910-es népszámlálás adatait, amelyek azt bizonyítják, hogy Erdély lakosságának körülbelül egyharmada volt magyar. Én nem a trianoni békeszerződés jogosságát akarom megerősíteni, nem a jelenlegi határ jogosságát akarom igazolni, egyszerűen

vannak tények, amelyeket tudnunk kell, akkor, amikor határon túli területekről beszélünk, és amelyeket igenis el kell ismernünk. Valószínű, hogy ez a helyzet ugyanúgy érvényes nemcsak Erdélyre, hanem érvényes a Felvidékre, Délvidékre, Kárpátaljára egyaránt.

Sajnos, amikor a magyar újságíró, rádió- vagy TV-riporter elmegy egy határon túli területre, akkor alapvető evidenciákat nem vesz figyelembe, ennek következtében elfogultan tárgyal, egyoldalúan tárgyal, és nem objektív a tudósítása. Beszéltünk kisebbségi tudatról — elsősorban a Magyarországon belüli kisebbségek tudatáról beszéltünk, és erről volt szó. A határon túli kisebbségek tudata (a magyar kisebbségre gondolok) különbözik a magyarországitól, nem lehet egy lapon emlegetni. A magyarországi kisebbségek — kivéve a cigányságot — esetében jellemző az, hogy szórványvidék, vegyes lakosság, erősen asszimilálódott és javarészen falusi környezetben élő kisebbség.

Ugyanakkor a határon túli kisebbség elsősorban városban él, él szórványban, és él tömbben; egy székelynek sohasem lesz kisebbségi tudata, mert ő tömbben él. Járhat az ember 250 km-t egyfolytában, és nem hall, csak magyar szót. Annak a székelynek ne magyarázza senki, hogy mi az, hogy kisebbségi tudat, ő magyar, és többségi magyarként éli meg a kisebbségi sorsát. Számtalan konfliktus ered ebből. A magyar újságíró nagyon könnyen hajlamos összetéveszteni a székelyt a magyarral. Magyar mind a kettő, az igaz, de azért tegyünk különbséget. Különbözik a kisebbségi tudat attól függően, hogy szórványvidéken él, tömbben él, városban él, faluban él; és a magyarországi kisebbségektől messzemenően megkülönbözteti az, hogy ezt a kisebbséget 70 évvel ezelőtt érte egy olyan trauma, amely még mindig nem múlt el nyomtalanul, nem tudta megszokni ezt a kisebbségi létet, és az, hogy nem szokta meg, elsősorban annak tulajdonítható, hogy az új államok nem gyakoroltak, nem folytattak olyan kisebbségpolitikát, amely lehetővé tette volna, hogy a Trianon után kisebbségi sorba került magyarság feldolgozza magában ezt a rendkívül keserves élményt.

A határon túli magyarok életében óriási szerepe van a rádiónak, elsősorban a magyar rádiónak. Engem megdöbbentett az, amikor 1988 decemberében a rádióhoz kerültem, és a körzeti nemzetiségi adások főszerkesztőségén román adásokkal kerültem kapcsolatba, a román nemzetiségi tanulmányokat olvasva fedeztem fel azt, hogy hiába reklámolja a román kisebbség Magyarországon, hogy a rádióadásokat miért a Bartók rádióban sugározzák, mikor a falusi embernek nincsen olyan rádiója, amivel ezt venni lehet, ha van Magyarországon 10 000 magyar,

én nem tudom, hogy ebből 1000-nek van-e olyan készüléke, amelyik egyáltalán tudja fogni ezt a nemzetiségi rádióadást. Annak idején, amikor Magyarországon elindultak a nemzetiségi rádióműsorok, azért indultak el, mert valahol jelenteni kellett, Moszkvában vagy nem tudom hol, hogy elindult a nemzetiségi adás, van. Egy tessék-lássék megoldás. Ez a rádióműsor a mai napig is ugyanúgy működik, mint azelőtt.

A velem egyidősek talán emlékeznek arra, hogy az 1940-es években, abban az úgynevezett átkos Horthy-rendszerben, délután 4 órakor például a magyar híreket követően azonnal német, román, szerb, horvát, ruszin, szlovák hírek következtek, két-két perces hírcsokrok. Nem egy foghatatlan URH-adásban, hanem a Magyar Rádió egyes műsorán, az akkori Budapest 1-en. Ha a nemzetiségi műsorokat, a nemzetiségi híreket a rádió egyéb hírfanyagaiba, hírszolgáltatásaiba építtem be, nem az URH-sávra, amit a falusi ember nem tud fogni, hanem a magyar rádiót hallgató ember füle hallatára mondom el a magyarországi nemzetiségek nyelvén ezeket a híreket, akkor az az érzésem, hogy a többségi magyar is másképpen fog viszonyulni a saját kisebbségeihez.

A Magyar Rádiónak a svédországi Lundban van állandó tudósítója, de nincs állandó tudósítója Marosvásárhelyről, Kassáról, Pozsonyból, nincsen tudósítója a többi nemzetiségek lakta területekről. A Magyar Rádió, a Magyar Televízió Barcelonával, Washingtonnal, New Yorkkal könnyebben épít ki elektronikus kapcsolatokat, mint Kassával, Pozsonnyal, Kolozsvárral, Marosvásárhellyel vagy Újvidékkel.

Ha a határon túli kisebbségeket vagy a határon túli kisebbségek ügyében valakit meg kell szólaltatni, figyeljük meg, hogy kiket szólaltatnak meg. Egy kezemen felsorolhatom: Tőkés László, Szócs Géza, Kolombán Gábor, Domokos Géza. Mások nagyon ritkán jutnak szóhoz. Nem biztos, hogy helyes, hogy Tőkés László — akit valamennyien tisztelünk — legyen az, aki minden egyes, a romániai magyarságot illető kérdésben megszólaljon. Akár a rádióról van szó, akár a Panorámáról vagy a televízió más műsoráról. Akik Erdélyt járják, tudják, vannak olyan emberek, akik ugyanolyan kompetenciával el tudják mondani azt, amire szükség van, az ő véleményükből is megismerhetjük a helyzetet. Ha románokról van szó, miért mindig Smaranda Enache és Mircea Dinescu az, aki megszólal; velünk szimpatizálnak, két rendkívül tisztességes ember, de lejárattuk őket. Lejárattuk a románok előtt, kellemetlen helyzetbe hoztuk őket saját honfitársaik előtt azzal, hogy minduntalan arra kényszerítettük őket, tessék, mondjatok véleményt arról, hogy a Vatra

Romaneasca milyen szervezet. Miért nem kérdezi meg a magyar média valamelyik alkalommal azt a román kormánytisztviselőt, a Nemzeti Megmentési Front egyik vezetőjét, a Vatra Romaneasca képviselőjét, hogy mondja el: milyen a szervezete, és mit akar. Rendezzünk egy vitát velük, hallgassuk meg az ellenfelet, alkalmazzuk a régi római jogi elvet, hallgassuk meg a másik felet.

A Magyar Televízió a bukaresti magyar televízió szerkesztőségétől két anyagot vett át: a kalotaszegi egykékről készült Csép Sándor filmet a nyolcvanas évek elején vagy a hetvenes évek végén. Az utolsó három évben a négyrészes Toldit, de azt is csak azért, mert Cselényi László — a Toldi szerkesztője — a Magyar Televíziónál van. Ezenkívül a Magyar Televízió a bukaresti, a kolozsvári, temesvári, marosvásárhelyi, kassai, pozsonyi, újvidéki, szabadkai, a szlovéniai, a horvátországi televízióktól egyetlen percnyi műsort nem vett át, és nem hiszem el azt, hogy csak a környező országok magyar szerkesztőségeitől lehetne átvenni olyan műsorokat, amelyek egészen más képet alakítanának ki a tévé nézőben, mint a Budapestről néhány napra leutazó dokumentációk, ismeretek hiányában tapogatózó és félremagyarázó szerkesztőktől. Lenne egy javaslatom az Etnikai és Kisebbségi Titkársághoz: a rádió, a televízió vezetőivel, a legilletékesebb szerkesztőségekkel, néhány dolgot talán még érdemes volna megbeszélni.

Tibori Szabó Zoltán:

Én Kolozsváron írok magyar nyelvű napilapot. Nekünk, határon túliaknak, akik eleve kisebbségi sorsra voltunk ítélve, cseppet sem mindegy az, hogy a médiákban, a tömegkommunikációs eszközökben milyen kép alakul ki a kisebbségekről. Azért nem mindegy, mert ezt nekünk odahaza mások a fejünkre olvassák. Nagyon szerettem volna megismerni, és lehet, hogy lesz még alkalom erre, a magyarországi kisebbségi médiák jelenlévő képviselőinek a véleményét például arról, mennyire elégedettek a számukra teremtett feltételekkel. Szerettem volna megkérdezni őket arról, mi a véleményük: elég-e a műsoridő, amit kapnak, mert mi otthon tiltakozunk az ellen, hogy lecsökkentik a rádió vagy televízió műsorait. Jelenleg olyan helyzetben vagyunk — a hírek szerint a bukaresti televízió és rádió nemzetiségi adásainak legújabbban kinevezett főszerkesztője kijelentette: márpedig ezekben az adásokban politika és gazdaságpolitika nem fog elhangzani, csupán a művelődést és a kultúrát érintő kérdé-

sekről fognak ezekben az adásokban beszélni. Ezért nekünk nem mindegy, milyen kisebbségkép alakul ki a magyarországi tömegkommunikációban. Szerettem volna megkérdezni azokat az itt jelen lévő, magyarországi médiáknál dolgozó kollégákat, akiknek nevét végigolvastam a Hivatal által elkészített listán, hogy nem zavarja őket családi vagy személynevük magyarosítása ezeken a listákon, mert ha otthon, az én nevemet, azt, hogy Tibori Szabó Zoltán, románul írják le, — bevallom Önöknek — zavarja.

Talán jobban megértjük egymást, mondjuk, Cimpián úrral, aki Szegeden dolgozik, mint nagyon sok magyar kollégával, akik a magyar központi vagy regionális médiák alkalmazottai. Nem kívánok kitérni azokra a részletekre, amelyeket Keszthelyi Gyula felvázolt. Ezek így igazak, ahogy ő elmondta, ugyanakkor szeretném hozzáfűzni azt is, hogy amilyen itt Magyarországon a kisebbségi média, a sajtó, a rádió, a televízió, a reciprocitás vagy a rosszul értelmezett reciprocitás elvén vagy arra hivatkozva fogjuk mi is megtalálni otthon a magunk útját, a magunk lehetőségeit. Jelenleg a Romániában megjelenő kilenc magyar nyelvű napilap közül egyik sem kap állami szubvenciót. Amikor azt mondjuk, hogy végveszélybe került a romániai magyar sajtó, akkor tulajdonképpen nem csupán azt mondjuk, hogy nem lesz aki megírja, vagy hogy asszimilálódunk, mert ilyen veszély mondjuk még a közeljövőben nem fenyeget. Viszont abban a helyzetben, amikor az infláció mértéke meg a különböző átl- piacgazdasági okokra való hivatkozás ürügyén a médiák költségeit, önköltségét mesterségesen olyan szintre csökkentik, hogy azok képtelenek megjeleneni; akkor bizony rádöbbenhetünk arra, hogy ez a végveszély nem is lehet olyan messze.

Van egy kisebbség, amelyről kevés szó esett és amelyről szintén kellene beszélni, ennek a kisebbségnek a képéről, mondjuk úgy, hogy talán nekünk nem is kéne fájjon ez a kisebbség, mert elhagyott bennünket; az erdélyi magyarságról van szó, arról az erdélyi magyarságról, amelyik itt Magyarországon él. Nekünk mégis fáj az a kép, ami a magyarországi médiákban kialakult erről a kisebbségről. Miért nevezem ezt kisebbségnek, hisz ők is magyarok? Azért, mert a magyar társadalom — nem kívánom elemezni, milyen lélektani, gazdasági, gazdaságpolitikai vagy átl-gazdaságpolitikai okok miatt — szorította ezt az erdélyi magyarságot abba a helyzetbe, amelybe került. Elveszíti a talajt a lába alól, és próbál nagyon nehezen megkapaszkodni ebben a magyarországi talajban, amely talán számára nem is megszokott, nem az otthoni, nem a hagyományos, és nagyon nehéz helyzetbe kerül.

Karsai László:

Sorrendben szeretnék válaszolni az elhangzottakra. Elsőként György Péternek, megköszönve figyelmeztetését a „génékebe, zsigerekbe ivódott félelem” félmondatom miatt. Hatására azonnali kihúzás következett a kéziratból — olyan vastag tintával, hogy már én magam sem látom, hogy ezt beleírtam. Teljesen egyetértek Zala Tamásnak azzal a megállapításával, hogy többfajta antiszemitizmus van. Vas István emlékirataiból emlékszünk arra, amikor Németh László 1944-ben Zelk Zoltánékat bűjtatta. Zelk Zoltán Németh műveit kezdte el olvasgatni és azt mondta, hogy „hű, ez a Laci sok mindent leírt, ami miatt most itt kell minket bűjtatnia.” Ezzel kapcsolatban — úgy gondoltam — nem illendő még lábjegyzetben is megemlíteni ezt a fajta megjegyzést. Úgyhogy ezt talán zárjuk is le. Én az elzárkózó és az embertelen antiszemitizmusról — Bibóra utalva és Bibót idézve — elég hosszan beszéltem. Lehetséges, hogy Fülei-Szántó professzornak igaza van, és egy kicsit többet kellett volna írnom.

Azzal viszont nagyobb gondom van, hogy a Szent Koronát, Hunniát és Új Magyarországot egy kalap alá vettem volna; én az előadásomban — és ezt leírtam, és hosszan dokumentáltam — elsősorban a Magyar Fórumra mondtam azt, hogy felvállalja a Hunniát, a Szent Koronától még a Magyar Fórum is elhatárolja magát. Én azt mondtam, hogy a Szent Koronától elhatárolja magát, a Hunniát viszont reklámozza, megvédi, ahogy az Új Magyarország is. Nagyobb a probléma Stolmár G. Ilona szerepeltetésével, és itt Zala Tamásnak is szeretnék válaszolni: a vita nem Gadó György miatt csúszott félre; azért csúszott félre, mert Stolmár G. Ilona két folytatásban majdnem egész oldalon keresztül mocskolódott és zsidózott. Stolmár G. Ilonától az Új Magyarországnak tudnia kellett, hogy az Amerikai Magyarok Katolikus Hetilapja — azt hiszem, ez a pontos címe annak az antiszemita újságnak — az, amelyből a Szent Korona rendszeresen közöl zsidózó cikkeket. Ha Stolmár G. Ilonát az Új Magyarország két folytatásban szembeállítja Gadóval, akkor nem tudom, hogy ki kit, mit és kivel von egy kalap alá.

Csoóri Sándort én Romhányival egy kategóriába soroltam volna? Ezzel kapcsolatban szeretném idézni Zala Tamást, aki 1990 őszén a Csoóri vitában — igazítson ki, ha nem emlékszem szó szerint — egy nagy költő megbicsaklott gondolatfűzésének nevezte Csoóri emlékezetes gondolatmenetét. Esterházy Péter, amikor elköszönt a Hitel olvasóitól,

azt írta: azért nem hajlandó a továbbiakban a Hittelben publikálni, mert a gondolatai rosszul éreznék magukat abban a közegben, ahol Csoóri Sándornak ezek a gondolatai megjelennek (azok számára egyszerűen „zsidózásnak” tűntek, valljuk meg, teljes joggal). Azt, hogy Csoóri Sándor én Romhányival egy kategóriába sorolnám, vissza kell utasítanom. Csoóri Sándor 1990. szeptember 5-én a Hittelben elkezd zsidózni — márpedig zsidózott —, majd 1990. október 6-án a Magyar Nemzetben a „Mélypont” című cikkében, semmit vissza nem vonva, megerősíti gondolatmenetét, ha 1991 májusában pedig egy nagyon ízetlen vitában megvádolja Soros Györgyöt irredentizmus, nacionalizmus, illetve antiszemi- tizmus összekapcsolásával, akkor azt kell mondanom, hogy Csoóri Sándornak egy bizonyos gondolati körben időnként zsidózhatnékja van, és sokkal nagyobb a felelőssége Csoóri Sándornak, mint Romhányi Lászlónak. Azt mondtam, hogy az antiszemiták, az újságjaik és az egész antiszemitizmus egy marginális jelenség.

Azt írtam és fel is olvastam: a Hunnia, a Szent Korona és a többiek fölött egy kézlegyintéssel kellene napirendre térni. Hadd valljam be cinikusan, én bizonyos szempontból örülök ezeknek az újságoknak, mert jól élek belőlük. Azt hiszem, pontosan 8000 forintot fogok kapni azért, hogy ma itt voltam, ebédet is kaptam. Most egy fogadás következik, remélem, hogy beengednek. Létezésük jó, mert én írhatok róluk, publikálhatok folyóiratokban; de nem a Parlamentben, nem napilapokban, nem csinállok nekik reklámot, megvan a véleményem róluk.

Ugyancsak nem értek egyet azzal, hogy pártpolitikai szempontokat ki kellene zárni. Ha valaki figyelmesen olvassa az Új Magyarországot és a Magyar Fórumot, majdnem minden cikkben, minden héten többször visszatér néhány gondolati toposz. Ezek úgy hangzanak: a hordóügy, a Hanák Kati-ügy, az antiszemitázás — az egész magyar népnek a rágal-mazása. Ezek kivétel nélkül, minden egyes alkalommal, nagyon is hely-hez és időhöz kötött politikai eseményekhez, pártpolitikai események-hez, választási küzdelmekhez kapcsolódnak. Ha nem beszélünk arról, hogy a választási küzdelmekben előfordultak antiszemita jelenségek; hogy az SZDSZ-t lezsidózták, akkor nem tudok miről beszélni, akkor a vitának egyszerűen nincs semmiféle értelme és lehetősége.

Lázár Guy:

A magyarországi kisebbségek és a szomszédos országokban élő magyarok rádiózásáról és tévészéséről szeretnék beszélni. Ami a magyarországi kisebbségeket illeti, tisztában kell lennünk azzal, hogy ezek a problémák *három szinten* vetődnek fel: az *egyik* a többségi műsoroknak a szintje (tehát azok a műsorok, amelyek nem a kisebbségekkel foglalkoznak, nem a kisebbségeknek szólnak, de mégis érintik a kisebbségi problematikát, mint például a Kék fény). A *másik* a kisebbségi műsorok (azok, amelyek a kisebbségekhez szólnak, és amelyeknek a szemlélete látszólag különbözik az előbb említett műsorok szemléletétől, amelyek nem cigánybűnözésről beszélnek, hanem azt mondják, hogy vannak rendes cigányok is). Ez azonban csak látszólagos különbség, mert valójában ugyanannak a dolognak a másik oldalát fogalmazzák meg; mert ha azt mondjuk, hogy vannak rendes cigányok, akkor ezzel azt is mondjuk, hogy a többségük nem az, és ezt a szemléletet látjuk viszont a közvélemény-kutatásokban, ezzel a szemlélettel találkozunk akkor, amikor Magyarországon az embereknek a 89%-a elfogadja azt az állítást, hogy vannak rendes cigányok is, de a többségük nem az. Tehát ez az egyik probléma a kisebbségi műsorokkal. A másik probléma az, amiről Peták István beszélt, és én örülök annak, hogy a karantén szót használta, és nem a gettó szót. Ezeknek a műsoroknak valóban az a problémájuk, hogy egyfajta karanténba, gettóba zárják azokat a kisebbségeket, amelyeknek szólnak; hogy csak ezeknek a kisebbségeknek szólnak és nem a többségnek. Nagyon nagy szükség lenne arra, hogy a többség megismerje ezeket a kisebbségeket. Nem tudom, hogy a tévében az egyes vagy a kettős csatornán kellene-e sugározni ezeket a műsorokat, abban azonban biztos vagyok, hogy ha a kettős csatornán sugározzák is őket, jobb, nézettebb műsoridőben kellene sugározni.

A *harmadik* pedig a többségi és kisebbségi műsorok után a saját műsoruk lenne: a nemzeti kisebbségek saját maguk készítenének saját maguknak műsorokat, aminek a legjobb módja az lenne, ha saját rádióadókat, tévéadókat hoznának létre. Tudom, ehhez nagy nehézségeket kell leküzdeniük, különösen akkor, ha a tévéadókat kellene létrehozni, mert a rádióadókat minden további nélkül el tudom képzelni, ehhez számtalan példa van már Nyugat-Európában. Ezt támogatni kellene, itt a Kisebbségi Hivatalnak is meg lenne a maga dolga, mert ahogy támogatja a kisebbségi újságokat, ugyanúgy kellene támogatni ezeket a ki-

sebbségi adókat is. Ez nem egyoldalú dolog lenne, mert ugyanakkor egyfajta együttműködés is létrejöhetne ezen a téren a Kisebbségi Hivatal és a kisebbségi rádió- és esetleg tévéadók között, hiszen azoknak híreket, információkat kell gyűjteniük, el tudom képzelni azt, hogy létrehozhatnak együtt — a Kisebbségi Hivatal és a kisebbségi sajtó —, a Hivatalon belül egy kisebbségi adatbankot, információs hálózatot, amely mindkét félnek a hasznára válna.

Röviden szeretném még érinteni a magyarországi kisebbségek rádiózásának, tévézésének a problémáit. Két mozzanatot emelnék ki, pontosabban szólva azt mondanám, hogy alapvető problémának tartom, hogy a magyar kisebbségekkel való foglalkozás pártpolitikai harcok áldozatává vált. Mit értek ezen? Először is azt, hogy a magyar kisebbségekkel való foglalkozást egyféle módon és jó szándékkal ugyan, de mégiscsak kisajátították. Miért? Azért, mert fontos-e, ha kizárólag azok a tévéműsorok foglalkoznak a magyar kisebbségekkel, amelyek közel állnak a kormánypártokhoz. A kormány támogatása és a magyar kisebbségek ügyének a felvállalása összekapcsolódik egymással, és azoknak a szemében, akik nem értenek egyet a kormánypártokkal, márpedig ezek az emberek sokan vannak, az egyik dolog diszkreditálja a másikat.

A másik az, hogy valóban van egyfajta nemtörődömség is, és ez nemcsak abban nyilvánul meg, amit Keszthelyi Gyula említett, hanem például a műholdas adások problémájában is. Nagyon fontosnak tartanám a Kisebbségi Hivatal fellépését, mert ha igazak azok a hírek, amelyeket a Népszabadság közölt arról, hogy melyik műholdról menne a magyar TV adása, akkor azt katasztrofálisnak tartom, és azt gondolom, hogy ebben a kérdésben a Kisebbségi Hivatalnak a sarkára kellene állnia és mindent meg kellene tennie annak érdekében, hogy ha már sugárzási lehetőséget bérlünk egy műholdon, azt olyan műholdon tegyünk, hogy a magyar kisebbségek valóban tudják fogni a magyar adásokat.

Podráczky Zsuzsa:

A Magyar Rádió új struktúrája 1992. január 6-án indul minden remény szerint, és ebben a nemzetiségi műsoroknak is feladatuk lesz. Én a körzeti és nemzetiségi adások főszerkesztősége nevében elmondhatom, hogy az új struktúrában a nemzetiségi adások naponta 10 perccel hosszabbak lesznek, tehát minden nemzetiségnek naponta 30 perces

műsora lesz. Mivel hétfőn a nemzetiségnek eddig nem volt műsora, most hétfőn is lesz, tehát ez hetente még plusz 30 perc.

Nagyon hosszú harcok árán sikerült elérni azt, hogy valamilyen módon a Bartók adóra kerüljön be a nemzetiségi műsor, de azért ez néhány évvel ezelőtt mégiscsak sikerült. Miután a Bartók adó struktúrája most úgy változik meg, hogy ide végképp nem illeszthető, egy fokkal jobb pozícióba kerültünk: a Kossuth URH-adásán este 19.00 órától sorban, egymást követve a négy nemzetiségi műsor. Négy nemzetiséget mondok, bár tulajdonképpen öt nemzetiség nyelvén sugárzunk — román, szlovák, szerb, horvát, itt szükség lesz a két nyelv különválasztására, mert már kérték; a televízió már gondolkodik is rajta, mi is gondolkodunk rajta —, valamint szlovén és német nyelven. A szlovén nyelvű műsor csak regionális adásban marad a továbbiakban is, de ennek oka az, hogy körülbelül ötezer szlovén él Magyarországon, és ezért nincs még mindennapos adásuk. A központi adások mellett Pécsen (ahol a legtöbb nemzetiségi él) naponta még plusz 1 órában elhangzik délután is egy adás, ami nemzetiségi nyelvű, és este szeretnénk a német adást a német nemzetiségi szövetség segítségével növelni. Ez még nem eldöntött tény, de előfordulhat, hogy januártól, februártól (1992) plusz egy órában regionális adásban német nemzetiségi nyelven sikerül műsort adnunk. Azért csak német nyelven, mert az anyagiak nagyon behatárolják a lehetőségeinket, és a német nemzetiség vállalja az adás finanszírozását. Más nemzetiségi szövetség is jelentkezett azzal, hogy esetleg megpróbál anyagi támogatást nyújtani, akkor még tovább tudnánk esetleg bővíteni ezeket az adásokat. Ez a Magyar Rádió nemzetiségi struktúraváltása.

Erdélyből érkezett kollégám kérdezte, hogy a feltételekkel elégedetek vagyunk-e? Hát azt hiszem, hogy elégedett az ember soha nem lehet; a feltételekkel természetesen nem vagyunk elégedettek, azzal viszont igen, hogy bővíteni tudtuk adásainkat. A Magyar Rádió magyar nyelven is ad nemzetiségi adást. A mi főszerkesztőségünk készít kéthavonta egy félórás magyar nyelvű adást, de a politikai adások főszerkesztőségének is van — hosszú évek óta — magyar nyelven havonta jelentkező adása. Leopold Péter felvetette, hogy ezek a szerkesztőségek konzervműsorokat szerkesztve vergődnek. Én nem érzem ezt a vergődést vergődésnek, hiszen azért települtek vidéki stúdiókba ezek a szerkesztőségek, mert ott élnek azok az emberek, ott van meg a mindennapi kontaktus közöttük. A rádió és hallgatósága között.

Nem érzem úgy, hogy népi hagyományokat ápolgató műsor lenne, mivel ezekkel az emberekkel mindennapjaikkal, mindennapjaikról, a

életükről szólnak a műsorok: ezek az emberek saját maguk mondják el kollégánk mikrofonjába a gondolataikat, örömeiket. Valóban kevesen vannak egy-egy szerkesztőségben: a szegedi szerkesztőségben főállásban két-két ember készíti a román és a szlovák műsorokat. Arra is van lehetőség, hogy külső embereket tudjunk foglalkoztatni. Pécsen négy-négy ember van, igaz, itt több a műsoridő. Tudom, hogy ennek a fél órának vagy esetleg a másfél, később két órának a kitöltése négy embernek valóban nagyon nagy feladatot jelent, de azért egyvalamit el kell mondanom: borzasztóan nehéz munkatársat találnunk ezekbe a stúdiókba. Hosszasan keresgeltünk például egy szlovák rádióst, aki beszéli a nyelvet, és nemzetiségi is (egy szlovák nyelvű vagy egy német nyelvű kollégát könnyű megnyerni az ügynek), mégsem találtunk. A szlovák szerkesztőségünkben jelenleg egy főállású ember van, aki tulajdonképpen nem is igazán szlovák nemzetiségű. Örülök ennek a mai tanácskozásnak, mert a Kisebbségi Hivatal, a Rádió és a Televízió között nagyon jó a lehetőség a kapcsolatteremtésre, az értekezlet és a Kisebbségi Hivatal sok mindenben segíti a nemzetiségi szerkesztőségek munkáját, hiszen nagyon sok dologban kapunk tájékoztatást a Kisebbségi Hivaltól, és ezekről természetesen be tudunk számolni a műsorainkban.

A személynevek kérdése: nemzetiségi munkatársainknak a nevét az eredeti nyelven próbáltuk megjelentetni a rádióújságban, például a román nyelvű munkatársunkét, de azért nem tudtuk száz százalékgig helyesen megjelentetni, mert nem volt olyan írógép, amelyen a román írásjelek rajta lettek volna. De azért néhány esztendővel ezelőtt, amikor Keszthelyi Gyula vette át ezeket a feladatokat, ismételten az eredeti nemzetiségi, tehát a saját anyanyelven leírva kerültek be a rádióújságba a nevek.

Arról volt szó tegnap, hogy a Magyar Rádiónak van svéd tudósítója, de nincs Marosvásárhelyről, Kassáról. Ezt egy korábbi kormánypolitika határozta meg. Hamarabb csinálunk rádióhidat nyugatról, Amerikából, mint esetleg Kassáról. Teljesen természetes, hiszen Amerikából sokkal könnyebb beszélni az ottani magyarság helyzetéről, mint innen, közvetlenül a határainkon túlról. De azért a határok mentén települt körzeti rádiók valamit mégiscsak felvállaltak a korábbi esztendőkben ezekből a szerepekből; az ungvári, a kassai, a beszercebányai rádióval sikerült műsorcserével hozzájutni egy-egy műsorhoz, és így egymásnál elhangozhattak műsoraink. Ez ugyan nem volt rádióhíd, de bízunk benne, hogy talán a jövőben lesz. A Magyar Rádió Túlpart című műsora kimondottan kulturális jellegű, az ott élő irodalommal foglalkozó emberekről készült

műsor volt; a zenei osztály Híd című műsora azért mégiscsak megpróbált a határainkon túl élő magyarokkal kapcsolatot tartani. Én az ötletet a programigazgatóknak elmondom, s talán most már valóban van rá lehetőség, hogy Marosvásárhelyről, Kassáról, Pozsonyból egy-egy tudósítás ottani munkatársaktól elhangozzon. A január 6-val induló struktúrában még egy műsor indul Határok nélkül címmel. A Kisebbségi Hivatal támogatásával meghívtuk a határon túli, határaink mentén élő magyar rádiós újságírókat, négy-öt-hat napot tölthettek Budapesten, Szegeden, Szolnokon, ahová éppen kedvük volt, és tanulmányozhatták a magyar rádiózást. December 2-án, 3-án pedig meghívták a határainkon túl élő magyar stúdióvezetőket és szerkesztőket. E meghívásoknak lesz eredménye a Határok nélkül című műsor.

Cimpián Péter:

Valószínű, hogy elég százalmas figura szerepében fogok itt tetszelegni, mert én vagyok a román rádió, illetve a magyar rádió román nemzetiségű adásainak a fele. A másik fele otthon van, mert dolgoznia kell. Új nyelvhelyességi rovatot szeretnénk indítani, és az ELTE román tanszékének most megjött rektorával elkészítettem a sorozat első nyolc darabját. Nagyon nehéz ezekről a dolgokról beszélni, mert végtelenül nehéz helyzetben érzem, érezzük magunkat.

Nem a lényegről beszélünk. Úgy érzem magamat, mint a régi kongresszusokon. Jöttek a tsz-elnökök, a vidéki potentátok és elmondták, hogy a nemzetiségi ügyben öt kilométeren járdát építettek; felsorolták, hogy milyen jól megy ott a nemzetiségi lét, mert épült egy kultúrház, épült 5 km járda, meg betonoztak is stb. Így érzem azt is, hogy lesz 30 perc műsorom. Belegondolt valaki, hogy napi 30 perc műsort két ember hogyan fog ellátni? Kérem, a kollégám tavaly végzett, 15 000 forinttal került hozzánk, albérletben lakik, a műsor napi honoráriumkerete 600 és 800 forint között van. Ha nem én csinálom meg a riportot, akkor 600, illetve 800 forint között díjazhatom azt az embert, aki eljön Pestre, vagy ha elmegyünk Méhkerékre, Kétegyházára. Mit beszéljek, mit mondjak még? Tudom, hogy nem a Magyar Rádió, nem a Magyar Televízió feladata ezt a pénzt előteremteni. Ez valahol a politika feladata: a parlamenté, a kormányé. A kollégáimmal azt fontolgatjuk, hogy sztrájkolni fogunk, egyszerűen nem csináljuk meg a műsorokat azért, mert ilyen lehetetlen helyzetben vagyunk. Azt az ötletet kaptuk, hogy a 30 percből 20 percet zenéljünk naponta.

Ki kérdezte meg tőlünk, hogy lesz 30 perc? Honnan, kitől jött ez az ötlet? Azt mondják, hogy a szövetségek követelőznek. Nem hiszem, mert az utóbbi három-négy évben a szövetségek nem kértek műsorbővítést, mert ha kértek, kérnek, akkor ennek az anyagi feltételeit is biztosítani kell. Vagy akkor ne csináljuk, mert lehetetlen helyzetbe kerülünk: a mostani rádióműsorban már Peter Cimpian a nevem (meg Stefan Kriszta), arra kényszerítene, hogy az én nevemmel adjak 30 perces műorból 20 perc zenét, mert hogyan tudom másképp megoldani? Nekem ezek a gondjaim. Nyolc éve, hogy a román nyelvű televíziózás megindult, én is ott voltam munkatársként; milyen megalázó dolog volt, amikor Regős Sándor azt mondta rólunk, hogy jól dolgoztok, mert nem hallok rólatok semmi rosszat. Semmit nem hallok rólatok. Ezzel minősítette a munkánkat. Fontos lenne mindezt megbeszélni, és nem mellébeszélni, és nem elbeszélni egymás mellett.

Varga Ilona:

Műsorunk a Cigány félóra. Körülbelül 10 éves előkészítő munka után, három évvel ezelőtt, decemberben megszólalt az adás. Először kéthetente fél órában jelentkezünk, egy éve hetente fél órában, és meg is ismételtetjük az adást. Belső munkatárs egyedül én vagyok, ketten, illetve hárman külsőznek a műsorhoz. Azt hiszem, hogy a fél órához ez elegendő, meg tudjuk oldani. Amikor ezt a műsort elkezdjük, akkor végiggon-doltuk, hogy mi mit szeretnénk elérni. Miért dolgozunk itt?

Szándékunk szerint hidat akartunk építeni ezzel a műsorral; szeretnénk oda és vissza közvetíteni az országos cigányszervezetek és a falun élő cigány emberek között, a magyarok és a cigányok között. Azért mondom, hogy szándékunk szerint, mert nyilván önök is tudják: nem hangzik el olyan televízióadás, rádióműsor, nem jelenik meg olyan cikk, amelyik mindig mindenkinek megfelel. Levelekből tudjuk, hogy vannak műsorok, amelyek kimondottan tetszenek, és vannak, amelyek kevésbé. Ha jó ismerősökkel beszélgetek, akkor mindig azt kérem, szándékom szerint ítéljenek meg, ne a cselekedetem szerint, bár mi mindent megpróbálunk annak érdekében, hogy amit elhatároztunk, azt meg is tudjuk valósítani a műsorban.

Wolfart János említette, hogy amikor az a bizonyos televíziós műsor ment, akkor az emberek nem igen tudták, hogy melyik nemzetiséget látják. A mi esetünkben ez egyértelmű, hiszen abban a pillanatban, ahogy

megjelenünk — és mindegy, hogy mibe öltözünk, és táncolunk-e vagy szavalunk —, ha ránk néznek, akkor meg tudják állapítani rögtön, hogy cigányról van szó. György Péter említette a tévés szereplést, a televíziós személyiségeket, én magam is fontosnak tartom. Csepeli György arról beszélt, hogy az értelmiség mérce lehet, én nagyon-nagyon szeretném, ha az tudna lenni, de sajnos a cigányok körében nagyon kevés ember az, aki értelmiségnek mondható. Hogy ez miért van fgy, erről mindenkinek van elképzelése.

Minden törvényt annyit ér, amennyit abból meg lehet valósítani. Mivel nagyon kevés értelmiségi cigány van, hiányzik valami a nemzetiség és a cigányok között, van egy űr, ami nem teszi lehetővé, hogy a nemzetiségi törvényt a cigányok úgy vegyék igénybe, ahogyan azt esetleg más nemzetiség majd megteheti. Például a nemzetiségi anyanyelvi oktatás: ha most mi összeszednénk azokat a pedagógusokat, akik tudnak cigány nyelven beszélni, el tudnánk-e indítani egy általános iskolai osztályt elsőtől a nyolcadikig? Vannak pedagógusok, de vagy nem ismerik a nyelvet, vagy egyszerűen nem hajlandók vállalni a cigányságukat.

Csepeli György:

Zala Tamás előadásából nem volt számomra egészen pontos, hogy melyik az a nemzetfogalom, amely szerint ma munkál. Vajon a nemzet egy szent abszurdítás, amelyhez akkor is ragaszkodunk, ha minden racionális érv ellene szól; vagy pedig egy politikai, kulturális stb. közösség (ahogy ezt Sztálin megfogalmazta), és éli a maga életét?

Egyik legfőbb gondom az előadással kapcsolatban, hogy vajon mennyire gondoltuk végig — legyen ez történetileg bármilyen tragikus is — azt ebben az új helyzetben: a világpolitikai érdekösszefüggésekbe ágyazva kinek van szüksége, kinek áll érdekében az, hogy Magyarországról, a magyarságról pozitív képet tüntessen fel? Jeszenszky Géza tanulmánya éppen arra példa, hogy amikor a politika érdekei változnak, akkor a korábbi pozitív képet negatívrá változtatják: a legszebb-ből a legcsúnyább lesz. Mi még ma is valahogy ebben a legcsúnyább kategóriában vagyunk, a magyarok híre nem túl jó.

Nagy baj van a marketinggel, a magyarság valahogy nincs jól „eladva” a nemzetközi politikában és a hírbörzén. Az Egyesült Államokban tapasztaltam, hogy a leghatékonyabb, pozitív magyarságkép-formáló eszköz egy másfél perces Tungsram-reklám, amelyből többet tud meg az

átlag amerikai a magyar kultúráról, történelemről, mint némely nagy tudósunk, politikusunk több órás eszme-futtatásából valamelyik amerikai egyetemen.

Nemrég Floridában voltam egy konferencián, körülbelül 1500 amerikai Kelet-Európa-kutató jött össze; egy kis teremben ülésezett a Széchenyi-szekció — a nagy magyar születésének kétszázadik évfordulója tiszteletére —, ahol néhányan egymásnak olvasták fel 40–50 perces előadásait. Ugyanakkor a díszteremben a románok a nagykövettel, helyi polgármesterrel, több szenátorral feldíszítve parádés előadássorozatot tartottak. A nyilvánosság az utóbbiról érvényesült: a velünk szimpatizálók is éreztették velünk a részükről érthetetlen irracionálismust.

Végül a szintén Zala Tamás említette etnonacionalizmus. Ez a világ más táján egy szitokszó, olyan, mintha nálunk valakire azt mondják, hogy nyilas vagy sovíniszta.

Tudomásul kell vennünk, hogy történelmi tragédiáink, traumáink nem mindenki számára érthetőek. Az, hogy államunk nem esik egybe nemzeti közösségünkkel, ez történetileg-politikailag és a történeti-politikai gondolkodás számára — elismerem, és érthető módon — nehezen feloldható konfliktus okozója; de nem mindenki érzi annak a világon. Nemrég tapasztaltam ezt Grazban, ahol tizenkét ország kutatói jöttünk össze azzal a céllal, hogy előkészítsünk egy a bevándorlással, kisebbségekkel foglalkozó nemzetközi konferenciát. Amikor a magyarság helyzetéről beszéltem, azonnal nekem estek, és akkora problémaköteget zúdítottak a nyakamba (törökök, afrikaiak, arabok, marokkóiak stb.), hogy láttam, reménytelen részükről ebben az ügyben az empátiát elvárni.

Nagyon nehéz az Amerikában, Nyugat-Európában a magyarságról kialakult negatív képet megváltoztatni. Hiányoznak a megfelelő technikák ehhez, nincsenek meg a megfelelő lobbik. Márpedig erre égetően szükség van, mert például rettenetes, hogy egy amerikainak az legyen az első gondolata, amikor meglát egy magyart, hogy antiszemita. Ez bosszantó.

Nem álmíthatjuk magunkat, ideje véget vetni az öncsalásnak; mert könnyen lehet, hogy bár nincs ÁVO, nincs KGB — amelyek alapján az elmúlt negyven év negatív képét alakították rólunk —, de könnyen meglehet, hogy a „magyar” megszállás Magyarországon többé fog kerülni, mint a szovjet megszállás.

Tóth Pál Péter:

Sík Endre előadása készítetett arra, hogy a rendelkezésre álló rövid idő ellenére hozzászólásra jelentkezsem. Az előadó a menekültekkel, a bevándorlókkal és a kivándorlókkal kapcsolatos bonyolult és szerteágazó kérdés-komplexumról szólt. A vizsgálat alapján beszámolt arról, hogy 1989 és 1990 között a menekültekkel szembeni ellenségesség hogyan alakult s milyen mértékben nőtt hazánkban.

A bemutatott és feltárt folyamat társadalmi-politikai és gazdasági jelentősége — s valamennyiünk jó közérzete érdekében is — mindenekelőtt arra szeretném felhívni a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal jelen lévő képviselőinek figyelmét, hogy biztosítsák azokat az anyagi feltételeket, amelyek lehetővé teszik, hogy a fenti kérdéskörrel foglalkozó kutatók — meghatározott időszakonként — hasonló típusú vizsgálatot végezzenek el. Nem mindegy ugyanis számunkra, hogy a menekültekkel, a hazánkba vándorlókkal kapcsolatban hogyan alakul, módosul a hazai népesség különböző rétegeinek véleménye, magatartása, szolidaritása vagy ellenérzése.

A menekültekkel, a bevándorlókkal kapcsolatos kutatások megismétlését azért is szükségesnek tartom, mert nem tételezhető fel, hogy a következő években a környező országokban élő magyarság köréből menekültként, bevándorlóként az eddigieknél még nagyobb számban ne érkeznének hazánkba. Elsősorban most a szülőföldjükről mind nagyobb számban elűzött délvidéki magyarságra gondolok, akik feltételezhetően már ma is nagyobb számban tartózkodnak az országban, mint a Romániából menekültek.

Szükség van a kutatás megismétlésére azért is, mert — hazánk földrajzi fekvése következtében — azt a lehetséges népvándorlást, amely a volt Szovjetunió utódállamaiból s az azon túli területekről, azaz a tőlünk keletre fekvő országokból esetleg elindulhat, mi semmilyen formában sem tudjuk sem elkerülni, sem feltartóztatni. Megítélésem szerint nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban azt sem, hogy a Nyugat-Európában újból megnyilvánuló idegenellenesség ne legyen hatással a térségünkben meglévő vagy felerősödő hasonló típusú folyamatokra. De e kutatásokkal kapcsolatban nem lehet nem figyelembe venni hazánk alakuló, formálódó, feszültségekkel terhes belső életét sem.

Mindezek, de a józan ész is azt diktálja, hogy kísérletet tegyünk arra, hogy megelőzzük vagy a lehetőségek határain belül megelőzhessük azokat a feszültségeket, amelyek már jelenleg is magyarok és nem magyarok,

az itt élők és a menekültek vagy a más módon ide érkezettek között adottak.

Sík Endre megítélésem szerint nagyon helyesen a vizsgálat alapján megismert, feltárt valóságot nem „fordította” le a „magas” tudományosság tolvajnyelvére, nem gyártott elméleteket, s nem arról próbált meggyőzni bennünket, hogy mi mindent tud erről a kérdéskörrel, hanem „alulnézetből” tárta elénk mindazt, ami a magyar állampolgárt a menekültekkel, a bevándorlókkal kapcsolatban az elmúlt időszakban jellemezte.

Sík Endre előadásában szólt a hazánkban tapasztalható kisebbség- vagy idegenellenességről. Jó lett volna azonban, ha arról is hallunk valamit, ez hogyan nyilvánul meg a hazánkba érkezett magyarokkal és nem magyarokkal szemben.

Szeretném azonban azt is megkérdezni: vizsgáltatok-e, hogy azt a segítőkészséget, amely az ország lakossága részéről megnyilvánult (függetlenül attól, hogy magyar, szlovák, román, szerb stb. volt-e az adományozó), s melynek volumene a feltételezhető áldozatkészséget messze meghaladta, mi volt a motivációja? Környezetemben ugyanis azt tapasztaltam, hogy a megnyilvánuló segítőkészségben alapvetően nem az volt a meghatározó, hogy a magyar a magyart, vagy hogy a magyar a kisebbségben élőket segíti, hanem az emberekből az elnyomottakkal, a hatalom által megnyomorítottakkal elemi erővel feltörő szolidaritás érzése volt az, amely ezt a példátlan méretű hazai segíteni akarást döntő módon motiválta.

Az előadással kapcsolatban a fentiek mellett még a következőket szeretném megjegyezni. Úgy gondoltam, s vizsgálat adatai alapján megerősítve érzem azt a korábbi feltételezésemet, hogy azok a hazai demonstrációk, különböző típusú tiltakozások és megnyilvánulások, amelyek itthon a Ceașescu-rendszer utolsó időszakában a Romániában élő magyarok helyzetével, a falurombolással vagy általánosabban a kisebbségben élő magyarság léthelyzetével, általános állapotával voltak összefüggésben, azok szükségszerűen együttjártak nemzeti tudatunkra a korábbi évtizedekben ráakódott salakanyag egy részének „eltávolításával”, tehát a magyar nemzettudat tartalmának átalakulásával, megerősítésével is.

Úgy gondolom továbbá, hogy mindennapjaink alakulásával, s így természetesen a menekültekkel, a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök vizsgálatánál nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a mai

magyar társadalom mit tud a környező országokban élő magyar és a Magyarországon élő nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban. Az elmúlt negyven év után ugyanis — bármennyire banalitásnak is tűnik — nem tudom, mikor „tanuljuk” meg újból, s mikor jön el annak az ideje, amikor természetesnek tartjuk, hogy kisebbségekkel élünk együtt, s hogy a környező országokban jelentős számban magyarok élnek kisebbségben.

A tegnap elhangzott előadásokkal kapcsolatban pedig csupán egyetlen megjegyzést szeretnék tenni. Úgy vélem ugyanis, hogy azon a hagyományosnak mondható és sztereotípiaként rögzült felfogáson, mely szerint a magyarság ellentmondást nem tűrő módon asszimilált, hogy a magyarság keményen maga alá gyűrte a Kárpát-medencében élő kisebbségeket, túl kellene már lépni. Ez a nagyon is leegyszerűsített, hagyományos asszimilációs képlet bizonyos időszakoknak e látszatot erősítő történései ellenére egyszerűen sosem volt igaz. Nem lehet elfelejteni ugyanis azt, hogy az asszimiláció sosem egyoldalú folyamat. Ennek következtében pedig nem egyszerűen az az eredmény, hogy egy csoport erőszakot követ el egy másikon, hanem az asszimilációs folyamatban számos együtt- és ellentétesen ható erő, hatások, szándékok eredőjeként valami más, valami új jön létre. Ha most nem az elmúlt negyven évre, hanem a magyar történelem hosszabb időszakának folyamataira gondolunk, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy a hazánkban élő kisebbségek, illetve ezeknek a kisebbségeknek bizonyos rétegei nagyon is érdekeltek voltak abban, hogy a többséghez asszimilálódjanak, asszimilálódhassanak. Hogy e folyamat bonyolultságára emlékeztessenek, szeretném megemlíteni például a jászokat, akik miközben saját másságukat bizonyos fokig mind a mai napig megőrizték, hogyan asszimilálódtak, s hogy az általuk befogadottakat hogyan asszimilálták a magyarsághoz. Tehát nem egyszerűen csak arról van szó, hogy az itt élő kisebbségeket a magyarság asszimilálta, hanem arról, hogy a kisebbségek milyen módon voltak érdekeltek abban, hogy asszimilálódhassanak.

A SZERZŐKRŐL

Bayer József

Az MTA Politikatudományi Intézetének tudományos tanácsadója. Tudományos munkássága alapvetően a modern politikaelméletek kutatásához kötődik. Elmélyülten foglalkozik a magyarországi németiség kérdéseivel is.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi:

Jövők, Európa. Az európai integráció kelet-európai szemszögből. *Kritika*, 1990. 2. sz. 21–28.

Átjutni a „könnyek völgyén”. *Társadalmi Szemle*, 1990. 5. 15–22.

Nemzeti kérdés és „alkotmányos patriotizmus”. *Kritika*, 1991. 6. 31–35.

Bodor Pál

Erdélyből áttelepült magyar író, közíró. Romániában elévülhetetlen érdemeket szerzett az ottani magyar tömegkommunikáció megszervezésében, valamint — a diktatúra alatti — életben tartásában.

Magyarországon — irodalmi munkássága mellett — széles körű publicisztikai tevékenységet folytat. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének az elnöke. A kisebbségi kérdések avatott ismerője.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi:

Hazába kiáltott szó. Irodalmi és közírói tárcák. Budapest 1989. Magvető, 507.

A hisztéria szükségállapota. Kellemetlen kézikönyv Romániáról. Budapest 1990. Szabad Tér, 350.

Csepeli György

Szociológus, az ELTE BTK Szociológiai Tanszékének vezetője.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi:

A nemzeti identitás szerkezeteinek megoszlása a mai Magyarországon. *Janus*, 1989. 1. 29–41.

Válság – nemzettudat – modernizáció. *Juss*, 1990. 4. 89–100.

Örkény Antal: Jogtudat és előítélet Magyarországon. *Világosság*, 1990. 8–9. 678–683.

Fülei-Szántó Endre

Nyelvészprofesszor, a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem tan-
székvezető egyetemi tanára. Az elmúlt időszakban több évig a bukaresti
egyetem vendégprofesszora volt. Nyelvészeti munkássága mellett egyút-
tal a magyar–román történelmi, kulturális és interetnikus kapcsolatok
elismeri szakértője.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi

Komparatív műveltségblokkok. *Hungarológia Oktatása*, 1987. 1. 23–28.

Hungarológia helye és szerepe a tudományok és a művelődéspolitikai
rendszerében. *Hungarológia Oktatása*, 1987. 2. 3–18.

Hungarológia és európaiság. *Hungarológia Oktatása*, 1989. 5–6. 3–10.

György Péter

Esztéta, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Ka-
rának Esztétika Tanszékén tanít. Alapvető kutatási területe a modern
magyar képzőművészet, de munkásságának jelentős részét képezi a tö-
megkommunikációs eszközök (film, televízió) által közvetített „jelen-
téstartalmak” elemzése is.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi

Pataki Gáborral közösen: Az Európai Iskola és az Elvont Művészek
Csoportja. Budapest 1990. Corvina, 222.

Reform a középkorban. (A miskolci cigányokról.) *Élet és Irodalom*, 1989.
12. 4.

Csoportkép zászlóval. Televízió a politikában. *Filmvilág*, 1990. 3. 4–8.

Ombudsmanok inflációja. (A nemzeti-etnikai kisebbségek védelméről.)
Beszélő, 1990. 26. 14–15.

A metaforák vége. Századvég és televízió. *Filmvilág*, 1991. 2. 59–62.

Karsai László

Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe: a magyarországi zsidóság és cigányság 20. századi története.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi:

Karsai László–Soós István: Zsidók – cigányok – előítéletek. *Élet és Irodalom*, 1989. 22. 6.

Történészek vitái a Holocaustról. *Kritika*, 1990. 5. 31–34.

Mítoszok, rágalmak és pártpropaganda. *Kritika*, 1990. 12. 22–26.; 1991. 1. 27–29.

Zsidókérdés Magyarországon 1919–1945. *Szombat*, 1991. 2. 9–11.

Leipold Péter

Újságíró, a *Neue Zeitung* főszerkesztője, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége Nemzetiségi Szakosztályának elnöke. A Kisebbségi Szakértői Tanács tagja.

Kapcsolódó publikáció:

Nemzetiségi sajtó Magyarországon. A németek leveleznek... *Népszava*, 1990. 237. 4.

Sík Endre

Szociológus, az MTA Politikatudományi Intézet Migrációs Kutatócsoportjának munkatársa. Elsőként kutatta a közép-európai menekült-jelenség szociológiai vonatkozásait.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi:

Menekültekről és menekülthullámokról. (Előtanulmány) Budapest 1989. *TÁRKI*. 20(38)

Jelentés az erdélyi menekültekről. 1989. július. Budapest 1989. *TÁRKI*. 49(31)

Menekülésről, vándorlásról. *Mozgó Világ*, 1991. 1. 103–112.

Szántó János

Szociológus, a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés tudományos munkatársa. A magyarországi szlovákságról készült empirikus szociológiai kutatás egyik vezetője.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi:

Garami Erika–Szántó János: Magyarországi szlovákok. Kutatási jelentés. Budapest 1991. *TÁRKI*. 89. 15 tábla.

Vázlat az őszösvetségi zsidóság halál- és túlvilágképének vizsgálatához. *Budapesti Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 5. 1988. 2. 267–279.

Vallási intézményrendszerek az erdélyi menekülteket segítő munkában. *Theológiai Szemle*, 1990. 1. 52–59.

Zala Tamás

Történész, újságíró, külpolitikai szakértő. A történelemtudományok kandidátusa. Több, a kisebbségi kérdéssel foglalkozó testület (Teleki László Alapítvány Kuratóriuma, Kisebbségi Szakértői Tanács) tagja.

A témához kapcsolódó fontosabb publikációi:

Braham, Randolph: A magyar holocaust. Ford.: Zala Tamás. Budapest 1988. Gondolat, 2 köt.

Garancia: az alkotmány. *Mozgó Világ*, 1988. 5. 101–103.

Zsidó–keresztény párbeszéd és az MDF. *Hitel*, 1990. 13. 11–13.

Zsidósors az új demokráciákban – Londonból nézve. *Szombat*, 1990. 10. 11–13.

Wolfart János

Újságíró, kisebbségpolitikus. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke.

Kapcsolódó publikációk:

A magyarországi nemzetiségi és etnikai kisebbségek helyzetéről. *Európai Utas*, 1991. 3. 50–54.

Mesterségem okán ... *Európai Utas* (megjelenés alatt).

A magyarországi kisebbségi sajtó címlistája

1. Porabje

A magyarországi szlovének lapja, valamint a MTV Szlovén nyelvű
adások szerkesztősége

Szukics Marianna főszerkesztő

Cím: 9970 Szentgotthárd, Deák F. u. 17.

Tel.: 94/80-767

2. Hrvatski Glasnik

Magyarországi horvátok lapja

Frankovics György mb. főszerkesztő

Cím: 1065. Budapest, Nagymező u. 49.

Tel.: 1121-853

Telefax: 1114-029

3. Srpske Narodne Novine

Magyarországi szerbek lapja

Milosevics Péter főszerkesztő

Cím: 1065. Budapest, Nagymező u. 49.

Tel., Fax: 112-0098

4. L'udové Noviny

Magyarországi szlovákok lapja

Bárkányi Zoltán főszerkesztő

Cím: 1065. Budapest, Nagymező u. 49.

Tel.: 1319-184

Telefax: 1323-158

5. Romano Nevipe

Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének Lapja

Pusoma Jenő főszerkesztő

Cím: 1051. Budapest, Sas u. 21.

Tel.: 132-6130

6. Amaro Drom

Magyarországi Roma Kisebbség Lapja
Osztóján Béla főszerkesztő

Cím: 1084. Budapest, Tavaszmező u. 6.

Tel., Fax: 134-0560

7. Magyar Rádió Pécsi Szerkesztőség

Német Nyelvű Adások Szerkesztősége

Stein Róbert munkatárs,

Weisenfeld Zoltán munkatárs

Cím: 7621 Pécs, Zetkin Klára u. 1.

Tel.: 72/10-666

Telefax: 72/10-424

8. Magyar Rádió Pécsi Szerkesztőség

Szerb Nyelvű Adások Szerkesztősége

Rádity Milenko szerkesztőségvezető

Cím: 7621 Pécs, Zetkin Klára u. 1.

Tel.: 72/10-666

Telefax: 72/10-424

9. Magyar Televízió Pécsi Stúdió

Német Nyelvű Adások Szerkesztősége

Reil József szerkesztőségvezető

Cím: 7627 Pécs, Sörház u. 6-8.

Tel.: 72/10-533

Telefax: 72/24-180

10. Magyar Televízió Pécsi Stúdió

Horvát Nyelvű Adások Szerkesztősége

Balázs Mihály főszerkesztő

Kricskovics Antal munkatárs

Cím: 7627 Pécs, Sörház u. 6-8.

Tel.: 72/10-533

Telefax: 72/24-180

11. Magyar Rádió Szegedi Stúdió
Román Nyelvű Adások Szerkesztősége
Cimpfián Péter szerkesztőségvezető
Bauer Ádám munkatárs
Kreszta István munkatárs
Cím: 6724 Szeged, Tanácsköztársaság u. 8.
Tel.: 62/23-311
Telefax: 62/11-490

12. Magyar Rádió Szegedi Stúdió
Szlovák Nyelvű Adások Szerkesztősége
Marga Mária szerkesztőségvezető
Asztalos Ivett munkatárs
Cím: 6724 Szeged, Tanácsköztársaság u. 8.
Tel.: 62/23-311
Telefax: 62/11-490

13. Magyar Televízió Szegedi Stúdió
Román Nyelvű Adások Szerkesztősége
Boka Tibor szerkesztőségvezető
Cím: 6725 Szeged, Kálvária tér 22.
Tel.: 62/21-333
Telefax: 62/21-184

14. Magyar Televízió Szegedi Stúdió
Szlovák Nyelvű Adások Szerkesztősége
Fuzik János szerkesztőségvezető
Cím: 6725 Szeged, Kálvária tér 22.
Tel.: 62/21-333
Telefax: 62/21-184

15. Noi
Magyarországi Románok Lapja
Hergyan Tibor igazgató
Cím: 5701 Gyula, Petőfi tér 2.
Tel.: 66/61-789
Telefax: 66/62-607

16. Neue Zeitung**Magyarországi Németek Lapja**

Schut János főszerkesztő

Cím: 1065 Budapest, Nagymező u. 49.

Tel.: 132-6334

Telefax: 112-1233

17. Magyar Televízió**Cigány Magazin Szerkesztősége**

Daróczi Ágnes szerkesztő

Cím: 1054 Budapest, Szabadság tér 17.

Tel.: 1533-200

Telefax: 1122-444

18. Magyar Televízió**Cigány Félóra Szerkesztősége**

Varga Ilona szerkesztő

Ördögh Csilla szerkesztő

Cím: 1800 Budapest, Bródy S. u. 5-7.

Tel.: 138-8388

Telefax: 138-7926

19. Magyar Rádió Szombathelyi Stúdió**Szlovén Nyelvű Adások Szerkesztősége**

Mukics Ferenc szerkesztő

Cím: 9700 Szombathely, Thököly u. 14.

Tel.: 94/13-850

Telex: 94/037426

20. HAEMUS**Bolgár Kulturális Folyóirat**

Doncsev Toso főszerkesztő

Cím: 1097 Budapest Vágóhíd u. 62.

Tel.: 114-1621

Telefax: 133-5184

21. Magyar Rádió Pécsi Stúdió
Horvát Nyelvű Adások Szerkesztősége
Klaity Milica szerkesztőségvezető
Cím: 7621 Pécs, Zetkin Klára u. 1.
Tel.: 72/10-666
Telefax: 72/10-424

22. Magyar Televízió
Szerb Nyelvű Adások Szerkesztősége
Popovics István szerkesztőségvezető
Cím: 1065 Budapest, Nagymező u. 49.
(Szerb Demokratikus Szövetség címén)
Tel.: 111-4029
Telefax: 112-0098

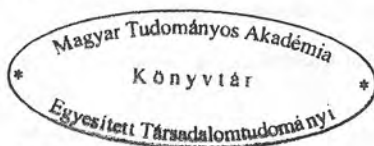
23. Regio. Kisebbségi szemle
Felelős szerkesztő: Szarka László
Cím: 1014 Budapest, Uri u. 53.
Tel: 156-0457
Telefax: 156-6373

TARTALOM

MANHERZ KÁROLY: Szakszerű tájékoztatás, reális kisebbségkép	5
WOLFART JÁNOS: Kialakítható-e pozitív kép a kisebbségekről hazánkban? (Előítéletek, beidegződések, téveszmék, közöny, ismerethiány)	9
CSEPELI GYÖRGY: Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban	17
FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: A magyar–román viszony tükröződése a tömegkommunikációban	28
BAYER JÓZSEF: A magyar–német kettős identitásról	38
KARSAI LÁSZLÓ: Antiszemita és antiszemizmus a magyar sajtóban 1989–1991	47
SZÁNTÓ JÁNOS: Szlovákkép Magyarországon	62
SÍK ENDRE: Menekültek, bevándorlók, kivándorlók (A menekültekkel kapcsolatos előítéletesség növekedésének elkerülhetetlensége a mai Magyarországon)	69
LEIPOLD PÉTER: Kisebbségi médiák, magyar sajtó, hazai kisebbségek (A kapcsolatrendszer áttekintése)	78
ZALA TAMÁS: A magyar kisebbségpolitika képe a nyugati sajtóban	82
BODOR PÁL: Az írástudó felelőssége a kisebbségi kérdésben	93
WOLFART JÁNOS: Zárszó	100
HOZZÁSZÓLÁSOK	103
Dupka György, Peták István, György Péter, Leipold Péter, Kárpáti Gyula, Keszthelyi Gyula, Tibori Szabó Zoltán, Karsai László, Lázár Guy, Podráczky Zsuzsa, Cimpian Péter, Varga Ilona, Csepeli György, Tóth Pál Péter	
A SZERZŐKRŐL	134
A MAGYARORSZÁGI KISEBBSÉGI SAJTÓ CÍMLISTÁJA	138

1000/

Leltári szám:

Helyszám:

Sorozatszerkesztő: Szarka László
Szedés: MTA Történettudományi Intézetének Kiadványcsoportja
A borítót tervezte: Ribinszky Zsófia
Nyomdai munkálatok: Rakpart Kft.
Felelős vezető: Galler Péter
"RAKPART 6" 50/93
ISBN 963 7665 04 8
ISSN 0866-1251